ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ”

КАТЕДРА „НОВА И НАЙ-НОВА ОБЩА ИСТОРИЯ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Сто години от началото на Първата световна война

СБОРНИК ДОКЛАДИ ОТ ЮБИЛЕЙНАТА КРЪГЛА МАСА,

27 НОЕМВРИ 2014, ВЕЛИКО ТЪРНОВО

© Авторски колектив, 2016
© Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий", 2016
гр. В. Търново, ул. "Теодосий Търновски" № 2

ISBN 978-619-208-053-2

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ”

КАТЕДРА „НОВА И НАЙ-НОВА ОБЩА ИСТОРИЯ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Сто години от началото на Първата световна война

СБОРНИК ДОКЛАДИ ОТ ЮБИЛЕЙНАТА КРЪГЛА МАСА, 27 НОЕМВРИ 2014, ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”
Велико Търново, 2016

СЪСТАВИТЕЛ и РЕДАКТОР

доц. д-р Силвия Александрова

СЪДЪРЖАНИЕ

ВАЛЕНТИН СПИРИДОНОВ
КРИСТОФЪР КЛАРК СРЕЩУ ФРИЦ ФИШЕР – ИЛИ ОТНОВО ПО ВЪПРОСА ЗА ВИНАТА ЗА ИЗБУХВАНЕТО НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 9

РАДОСЛАВ МИШЕВ
ЗА ОПИТИТЕ НА АВСТРО-УНГАРИЯ ДА СКЛЮЧИ СЕПАРАТИВЕН МИР СЪС СЪГЛАШЕНИЕТО 1916 – 1918 г. 23

СИЛВИЯ АЛЕКСАНДРОВА
КИТАЙ И ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 41

ТАТЯНА АСТАРДЖИЕВА
АЛЕКСАНДЪР ВАСИЛИЕВИЧ КОЛЧАК В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 57

СИМЕОН СИМЕОНОВ
ГОЛЯМАТА ВОЙНА ИЛИ КАК ГОСПОДИН НОБЕЛ ВЗРИВИ ГОСПОДИН ВАН ГОГ (ИСТОРИКО-КУЛТУРОЛОГИЧЕН ПОГЛЕД ПО НИЦШЕ) 71

ДЕСИСЛАВА НИКОЛОВА
УЧАСТИЕТО НА ЯПОНИЯ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 97

СВЕТЛИН СТОЯНОВ
МАХАТМА ГАНДИ И ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА. ПАЦИФИЗМЪТ “СРЕЩУ” ПРАГМАТИЧНИЯ ПАТРИОТИЗЪМ 107

ЕМИЛ АЛЕКСАНДРОВ
НАЧАЛОТО НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА И НОВИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БРИТАНСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ 119

АЛЕКСАНДЪР ГЕОРГИЕВ
МОРАВСКИТЕ СЪБИТИЯ ОТ 1917 г. 133

Юбилейната Кръгла маса „Сто години от началото на Първата световна война“, организирана на 27 ноември 2014 г. от катедра „Нова и най-нова обща история“ при Исторически факуртет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, отбеляза оставането с цял век в миналото на един от най-кръвопролитните военни конфликти в човешката история. От дистанцията на времето и през призмата на Втория, още по-кръвопролитен, световен военен конфликт, човечеството е склонно с леко снизхождение да гледа на названието, което съвременниците ѝ дават на Първата световна – Голямата война. Но тя наистина е голяма – с невижданите си дотогава мащаби, участници, жертви, разрушения и щети. Затова Кръгла маса бе само малък трибут в отбелязването на стогодишнината на войната, превърнала се във водораздел за редица национални истории както в Европа, така и в целия свят.

Кръглата маса отбеляза с факта на провеждането си точно на 27-ми ноември още един водоразделен, този път за нашата собствена нация, момент – 95 години от подписването на осакатяващия България Ньойски договор. И най-сетне, провеждането на научния форум през 2014 година отбеляза по академичен начин още едно събитие – от далеч по-малък в сравнение с предишните две мащаб, но с достатъчна значимост в локален план, за да си позволим да го наречем водоразделно – отделянето преди 30 години в самостоятелно академично звено на кадера „Нова и най-нова обща история“. Убедени сме се, че темите, които участниците представиха и обсъдиха на Кръглата маса и които са във фокуса на докладите от настоящия сборник, са не само важни с оглед водещата тема на Кръглата маса, но и ще провокират интереса и дадат храна за дискусия на всички, интересуващи се от проблемите на Първата световна война и света от началото на XX в.

доц. д-р Силвия Александрова

КРИСТОФЪР КЛАРК СРЕЩУ ФРИЦ ФИШЕР – ИЛИ ОТНОВО ПО ВЪПРОСА ЗА ВИНАТА ЗА ИЗБУХВАНЕТО НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

ВАЛЕНТИН СПИРИДОНОВ

CHRISTOPHER CLARK VS FRITZ FISCHER – OR ABOUT THE PROBLEM OF THE GUILTINESS FOR THE OUTBREAK OF WORLD WAR I AGAIN

VALENTIN SPIRIDONOV

Abstract: *The paper examines the problem of which country was responsible for the outbreak of World War I. The victor-countries of the Entente pinned the responsibility on Germany and in this way they justified the severe terms of the Treaty of Versailles. German historiography between the two world wars questioned the claim that Berlin was solely responsible. In the early 1960s the Hamburg historian Fritz Fischer published a research work which confirmed the responsibility of the Reich for the outbreak of the First World War. His thesis provoked a large-scale debate among the German historians which coincided with the debates related to the 50th anniversary of the beginning of the "Great War". On the occasion of its centennial anniversary the Cambridge professor Christopher Clark offered a different interpretation of the outbreak of the war and challenged some long-established clichüs in historiography.*

Key words: *Christopher Clark, Fritz Fischer, First World War, Fischer Controversy, The Sleepwalkers*

1. Версайският мирен договор и въпросът за вината на Германия за избухването на Първата световна война

На 11 ноември 1918 г. капитулацията на Германия слага край на бойните действия през Първата световна война. На 18 януари 1919 г. във Версай (Париж) започва работа конференция, която ще изготви мирните договори с победените страни и ще сложи юридическия край на войната[1]. Победилите, най-вече Франция, Англия, Италия и САЩ, нямат предварително подготвена детайлна концепция за съдържанието на мирните договори и това налага помежду им да се водят продължителни преговори относно различните принципи и клаузи на проектодоговорите, без обаче в разговорите да участват представители на победените държави.

Такъв препъникамък е например размерът на военното обезщетение, което трябва да плати Германия. Единствен опонент на подобна клауза е американският президент Уудроу Уилсън, който още през януари 1918 г. в прочутата програма „14-те точки“ препоръчва мир без контрибуции и репарации. Под натиска на останалите държави от Антантата той променя първоначалната си концепция и приема райхът да изплати обезщетение, но само за вреди, причинени при нарушаване на международното право (напр. неправомерно третиране на военнопленници или незачитане неутралитета на Белгия), и за щети, понесени от цивилното население на воюващите срещу Германия държави.

С подобни критерии не е съгласна Англия, която още с подписване на примирието компенсира материалните си загуби, предимно кораби, като конфискува основната част от германския флот, и не би трябвало да получи допълнителна сума – на Острова не се водят сражения, следователно мирното му население не подлежи на обезщетяване. Ето защо в Лондон се оформя обществено мнение за разширяване на понятието „репарации“. На 8 април 1919 г. 232 депутати от Камарата на общините телеграфически упълномощават английския министър-председател Лойд Джордж да отстоява позиция за висок размер на обезщетението и по критерии, които облагодетелстват кралството.

Кампания за възмездие се води и в останалите страни победители. Уилсън е принуден да отстъпи пред общия им фронт. Завоят в позицията на американския президент се обяснява с необходимостта да запази авторитета на френския премиер Жорж Клемансо и на английския му колега Лойд Джордж. Те са притиснати от масовата националистическа еуфория, обхванала Франция и Англия, и от критиките на деснорадикални партии и групи. Управлението им е застрашено, а без тях американският президент смята, че ще му е трудно да реализира идеята си за Общество на народите (ОН).

По предложение на южноафриканския представител на конференцията е прието решение да се предвиди компенсационна сума, с която ще се подкрепят семействата на участници във войната, ще послужи за пенсии, за осигуровки, за издръжка на пансиони и т.н.

Става ясно, че е невъзможно в кратък срок да се определи общият размер на репарациите. В мирния договор с Германия е записано, че точната сума ще бъде фиксирана по-късно от специална съюзническа комисия. До 1 май 1921 г. комисията трябва да съумее да съчетае максималистичните искания на Антантата с възможностите на германската икономика и да изготви схема на годишните репарационни вноски.

След като няма конкретна концепция какво ще се обезщетява с репарациите, а и съществува вероятност постфактум, след подписване на мирния договор, Берлин да оспори размера на обезщетенията, дипломатите от Антантата записват в чл. 231. от Версайския мирен договор, че Германия заедно със съюзниците ѝ е юридически виновна за войната и е отговорна за всички, произлезли от деянията ѝ щети на принудените да воюват срещу нея държави. Първоначално с този текст се търси предимно юридическо основание за бъдещите репарационни претенции на Съглашението, но след като Берлин остро протестира, съставителите на договора прередактират чл. 231. в още по-краен вариант – райхът е натоварен и с моралната вина за световния конфликт.

Вмененатa единствено на Германия вина за войната не се приема от немското общество и предизвиква националистически рефлекс, прикрит зад гръмки патриотични фрази. Години наред германската историческа наука води окопна отбранителна война срещу историографията на Антантата. На тезата за моралната вина се противопоставят хиляди научни трудове, спомени и документални сборници, в които приоритет се дава на собственото оправдаване и на оборването на противниковата теза. За целта следвоенните германски правителства сформират и финансират специална експертна комисия за издирване и публикуване на архивни документи, доказващи немската теза, че никой отговорен политик или военен в Германия не е желал и не е действал съзнателно за избухването на войната, че няма пряка връзка между водената от Вилхелм II „световна политика“ и Първата световна война и че действително управляващият елит в кайзеровия райх възприема събитията от лятото на 1914 г. като заплаха за съществуването на империята и е принуден

да започне и да води отбранителна война. Резултат от дейността на комисията са публикуването на многотомната документална поредица „Ди гросе политик…“[2] („Голямата политика на европейските кабинети“), на много други архивни документи, в това число и на такива от пленения белгийски архив[3], както и издаването на списание „Кригшулдфраге“ („Вината за войната“). Държавите от Антантата отговарят с публикуване на собствена подборка от дипломатически документи, които оправдават техните правителства и прехвърлят вината за избухване на войната върху Берлин[4]. Политизираната научна конфронтация между двата лагера не помага за разкриване на историческата истина, а оттам – и за поемане на конкретната отговорност. Тя по-скоро допринася, по думите на един от тогавашните германски специалисти и съставител на архивни поредици Бернд Шверфегер, за разпалване на „Световната война на документите“.

В края на 30-те години на XX век над света надвисва нова военна заплаха, провокирана от агресивната политика на Адолф Хитлер. Третият райх разпали Втората световна война и загина в нея. Вината на Германия този път е безспорна и напълно потвърждава според обвинителите на райха тезата за германската вина за началото на Първата световна война, както и връзката между военните цели и действията на Вилхелм II и Хитлер. След 1945 г. гилдията на историците в Германия, морално отслабена заради обслужването на Хитлеровия режим и пропаганда, се опитва да отстоява старата си теза за „въвличането“ на Германия в Първата световна война, но гласът ѝ е слаб, а доводите – компрометирани от неоспоримата германска вина за началото на Втората световна война.

2. Тезата на Фриц Фишер

В края на 50-те години на XX век хамбургският историк проф. Фриц Фишер получава възможност продължително и систематично да работи в контролираните тогава от антихитлеристката коалиция немски архиви по темата за военните цели на Германия през Първата световна война. Особено важен за него е достъпът до документите на Германското външно министерство и на Имперската канцелария, съхранявани в Потсдам, т.е. в контролираната от Съветския съюз

Германска демократична република. Историкът попада на редица важни за тезата му сведения, сред които е „Септемврийската програма“ от 1914 г. на германския канцлер Теобалд фон Бетман-Холвег. През 1961 г. професорът публикува монографията „Претенциите за световно господство. Военните цели и политика на кайзерова Германия 1914/18 г.“[5], която взриви германското общество и сложи началото на дългогодишен диспут сред професионалните историци, популярен с името „Спорът на Фишер“.

Въз основа на подбраните документи и най-вече на „Септемврийската програма“ Фриц Фишер развива тезата, че Германия отрано е планирала и грижливо е подготвила участието си във война, която да ѝ осигури световно господство, и следователно носи основната отговорност за избухването на Първата световна война. Петдесетгодишнината от началото на войната е допълнителен повод за равносметка и затова на редица форуми в страната и в чужбина се разпространява това твърдение на проф. Фишер. През 1969 г. ученият публикува втората си и последна солидна монография „Война на илюзиите. Германската политика от 1911 до 1914 г.“[6], която подкрепя твърдението му. В най-общи линии авторът заключава, че на заседанието на Тайния военен съвет от 8 декември 1912 г. Вилхелм II и обкръжението му приемат решение да бъдат провокирани към война оспорващите хегемониалните претенции на райха държави, а срокът за този акт е определен най-късно до лятото на 1914 г. Пресметнато е, че тогава Германия би имала военно предимство пред противника, от което трябва да се възползва, за да си гарантира хегемонията на континента и да си осигури световна мощ. Според Фишер не е случаен фактът, че още в началото на войната канцлерът съставя детайлна програма за анексия на Белгия, на част от Франция, на територии на Русия, за контрол над Централна и Източна Европа, за присвояване на колонии в останалите континенти…, т.е. войната преследва икономическите и политическите цели на германския империализъм от началото на XX век, а Вилхелм II съзнателно се възползва от Сараевския атентат и окуражава Франц-Йосиф да нападне Сърбия. Кайзерът разчита, че поредната локална война на Балканите ще се развие в голяма война, след като в нея бъдат ангажирани Русия и Франция

на страната на Сърбия, при което Германия ще се намеси в защита на Австро-Унгария, ще победи врага и ще реализира поставените цели.

Публикуваните в изследванията документи подкрепят заключенията на Фриц Фишер и оборват защитаваната в немската историография теза за причините и отговорността за началото на „Голямата война“. Нещо повече, в предговора към първата книга авторът сам определя изследването си като „принос към проблема за приемствеността в германската история от Първата до Втората световна война“, с което „открива“ последвалия втори голям диспут в германската историческа наука – за континуитета и дисконтинуитета в немската история, за специфичния път на развитие на германското общество и държава в ново и най-ново време, за Хитлер като естествен продукт или „производствен брак, трудова злополука“ в историята на Германия…

Абстрахирайки се от втория исторически диспут, който не е обект на настоящото изложение, тезата на Фишер, макар и много оспорвана в началото, провокира германския политически, научен и интелектуален елит да погледне самокритично на въпроса за националната отговорност за избухването на Първата световна война, а аргументираната дискусия продължава, макар и позатихнала, и в началото на XXI век. Естествено тезата на Фишер се радва на широк положителен отзвук в чужбина, неговата първа книга е преведена на около 30 езика, докато мнозинството от германските историци оспорва селективния му подход към документите с цел доказване на теза, различна от наложилата се в Германия историческа истина. На страната на Фишер обаче са немските студенти, бунтуващи се през 60-те години на XX век срещу консервативните корифеи и закостенелите твърдения. А студентите са сила, която принуждава академичните историци да запретнат ръкави и да представят контрааргументи. Резултатът са стотици дисертации и монографични изследвания по различни въпроси за политиката, икономическите и военните цели на Вилхелмова Германия. Налага се убеждението да се изследва историята на отделните обществени и етнически групи, на социално-икономическите причини за войната, на пропагандата и обществените настроения… Резултатът от това научно усилие е не-

бивалият разцвет на социалната история във Федерална република Германия през последните десетилетия на XX век. А водещите медии, списания, вестници и телевизионни предавания вкараха дебата в дома на всеки германски гражданин. В крайна сметка в началото на 70-те години на XX век спорът за вината на Германия за избухването на Първата световна война заглъхна. Повечето академични специалисти с научни аргументи се противопоставят на тезата на Фишер, макар че подкрепящите го също са доста и не по-малко именити[7].

3. Тезата на Кристофър Кларк

През 2012 г. австралиецът Кристофър Кларк, професор в Кеймбридж, публикува своя интерпретация на причините за избухването на Първата световна война, която намери широк отзвук в Европа и предизвика небивал интерес в Германия[8]. На немски език книгата беше преведена през септември 2013 г. и за по-малко от година се превърна в бестселър във ФРГ с продажби от повече от 250 000 екземпляра. Много по-важна обаче е дискусията, която тезата на Кларк предизвика сред немското общество и историци.

Кристофър Кларк прилага различен методически подход към изследването на темата и стига до по-различни изводи. За разлика от Фриц Фишер и от повечето изследователи, които анализират събитията през призмата на въпроса „Защо“ избухна Първата световна война, при Кларк акцентът е върху въпроса „Как“ се стигна до нея. При първия подход се получават все едни и същи отговори – национализъм, въоръжаване, милитаризъм, шовинизъм, империализъм, съюзи… и като краен резултат се налага изводът, че войната е неизбежно следствие. При Кларк действията и решенията на политическите актьори са представени като осъзнат конкретен избор от различни опции и следствие от преследвана определена цел, т.е. войната не е била неизбежна, до последния момент е можело да се предотврати избухването ѝ от замесените страни и политическите фактори. Самият автор определя в едно интервю книгата си като „разходка“ сред събития, но не с цел да напише обвинителен акт срещу този или онзи политик, а да изучи решенията, които водят до

избухването на войната и да представи причините и емоциите, които се крият зад тях. Изводът му е, че войната е трагедия, а не престъпление, че политиците, без да ги подрежда по степен на виновност, като лунатици – будни, но слепи, обладани от кошмари и неспособни да съзрат ужаса, в който ще въвлекат народите си – вкупом вървят към тази трагедия. Всеки оправдава избора си с действията на противника, чувства се принуден да вземе „единственото правилно“ решение в натрапената ситуация.

Книгата се състои от 3 части. Първата се занимава със сръбската политика в началото на XX век. За Кларк прелюдията към Първата световна война – Сараевският атентат, и последвалата го Юлска криза през 1914 г. – се корени в едно друго покушение и последвал преврат в Кралство Сърбия – случилото се на 11 юли 1903 г., когато група сръбски офицери убиват сръбския крал Александър Обренович и съпругата му Драга. След преврата извършителите заемат ключови позиции в сръбската държава и указват посоката на сръбската външна политика. Т.е., докато Европа осъжда цареубийството (Англия дори изтегля дипломатическия си представител) и настоява за съд на атентаторите, превратаджиите не само не са притеснявани от сръбските власти и от новоизбрания сръбски крал, но дори са назначени на важни постове в армията, в тайните служби, в правителството... Кларк коментира, че погледнато през тази призма неприемливото за Сърбия условие в австро-унгарския ултиматум от юли 1914 г. – да се допуснат австрийски представители в разследването на атентата срещу ерцхерцог Франц-Фердинанд – не изглежда чак толкова нелогично. Още повече че след 1903 г. Сърбия вече дефинира националистически цели, които я противопоставят на Виена и я сближават с Русия. Накратко: логично е Виена да не вярва на искреното желание на сръбските власти да разследват, открият и арестуват виновниците за Сараевския атентат. Политическият климат в Белград в началото на XX век и заявените националистически амбиции на кралството превръщат Сърбия в деструктивен фактор на международната сцена, а сръбската политика е дефинирана от Кларк като империалистическа, неотстъпваща особено на империализма на Великите сили. В заключение Сърбия е

поставена до петте Велики европейски сили като виновник за избухването на Първата световна война.

Втората част разглежда международните отношения, кризи и съюзи от края на XIX и началото на XX век, а третата се занимава със събитията от Сараевския атентат до избухването на войната. Противно на наложилата се теза за неизбежността на Първата световна война, Кларк привежда факти и коментари, че нито Тройният съюз, нито Антантата са сплотени блокове към 1914 г., между съюзниците има недоверие, умува се над други варианти и Юлската криза ги заварва в момент, когато хем не желаят война, хем се чувстват несигурни за бъдещето, хем се страхуват от противника, но и не вярват много на съюзника, т.е. обхванати са от страх и параноя. Няколко примера:

– Във Виена има политици и военни, които не са доволни от съвместната англо-германска акция за умиротворяване на Балканите по време на и след Балканските войни, чувстват се предадени от Берлин през 1912 и 1913 г. и не са убедени в бъдещето на съюза си с Вилхелм II.

– В Лондон се разсъждава дали действително Германия е основният враг на Британската империя – поне след 1908 г. там не смятат вече флотската програма на райха за реална заплаха. Факт е, че афишираният германски флот е много под нивото на английския по време на войната. В същото време въпреки англо-руското споразумение от 1907 г. между Лондон и Санкт Петербург има недоразумения по териториални въпроси в Персия, Китай и Тибет, а английските политици се питат дали да подновят споразумението след изтичането му през 1915 г.

– В Париж се страхуват от евентуално разпадане на съюзната система през следващите месеци и французите се възползват според Кларк от атентата, за да подтикнат Русия към действия в полза на Сърбия. Посещението на Раймон Поанкаре в Санкт Петербург цели да увери руснаците във френската подкрепа, защото превръщането на локалния балкански конфликт между Австро-Унгария и Сърбия в голяма война е стратегически важно за френския лидер. При тази нездрава връзка между съюзниците на брега на Сена се прокрадва

нерадостната перспектива французите да бъдат отново изолирани, както по времето на Бисмарк, и да не могат да сбъднат реваншистките си амбиции. „Заслугата“ на Франция за избухването на „Голямата война” е не по-малка от тази на останалите замесени държави – подкрепата за Русия и нейната намеса в австро-сръбската война означава влизане на Германия във война срещу Русия, което, от своя страна, е изгодна ситуация за Франция да реши проблемите си с Берлин. Кларк добавя и нови коментари към френско-руския съюз – той е най-агресивният сред останалите, защото е насочен срещу конкретна страна и предвижда нападение. Иначе казано, разковничето на войната не е в проблемите между Белград и Виена, а в обстоятелството, че Париж и Санкт Петербург свързват бъдещето и съдбата си със Сърбия и по този начин стимулират сръбския национализъм;

– За Англия водеща е стратегията как с един удар да повали два заека – да успокои руснаците и да огради немците. На Острова не желаят само една страна да доминира в Европа след войната, както и да наблюдават отстрани евентуалната победа на Франция и Русия над Германия, защото такъв развой би окуражил царя да поведе още по-агресивна политика в Азия. Артър Никълсън, един от водещите английски дипломати по това време, изрича фразата: „Трябва да воюваме срещу германците, за да не ни се налага да воюваме срещу руснаците“.

Значителна част от изводите на Кларк се различава от тезите на Фриц Фишер. Обобщено това различие може да се представи по следния начин:

– Германия не е единствен или главен виновник за избухването на Първата световна война.

– Войната нито е неизбежна, нито е принудителна за никоя от замесените страни и никоя държава не е въвлечена пряко волята ѝ;

– Кризата е преодолима, възможно е било да се спре.

– Германската флотска програма не е заплаха за Великобритания или за мира като цяло.

– Вилхелм II има ограничено влияние в Германия и не може да носи цялата вина за германската военна политика.

Кларк представя Юлската криза от 1914 г. като поредица от грешни решения, взети от политиците напълно съзнателно, макар че са имали алтернативи, но са предпочели пътя на войната:

1. Виена решава да отговори на Сараевския атентат, като обяви война на Сърбия. Австрийците са наясно, че локалният балкански конфликт може да се развие в голяма война, но са решени да действат.

2. Решението на Австро-Унгария не зависи от становището на Германия, но в Берлин не пропускат да заявят, че ще пазят гърба на съюзника си при нападение от страна на Русия, т.е. и германските политици са наясно с потенциалната възможност в резултат от австро-сръбския конфликт да се стигне до война между Великите сили.

3. Тогава идва редът на Русия. Решена да се притече на помощ на Сърбия срещу Австро-Унгария, макар че в Санкт Петербург знаят за последствията – ще им се наложи да воюват с Германия, защото тя е задължена по договор да защитава Австро-Унгария при евентуално руско нападение. Калкулирана е и френската намеса, защото по договор Франция също ще трябва да нападне Германия.

4. От Франция зависи следващото решение, което може да предотврати войната, но тя не го взема. Точно обратното – Поанкаре подтиква Русия към действия, които тласкат Европа към война.

5. Сърбия, окуражена от Русия, отхвърля ултиматума и също избира войната.

„Балканският сценарий“, както Кларк нарича интересите и действията на Великите сили през лятото на 1914 г., води политиците като лунатици до Голямата война. Всички замесени страни – кои по-малко, кои повече – са виновни за престъплението „Първа световна война“.

Естествено мнозина са критиците на интерпретацията на Кристофър Кларк, вкл. и в Германия. Някои от доводите им имат основание и оборват написаното в „Лунатиците…“, неубедително звучат и част от изводите на кеймбриджкия професор. По-важна е обаче дискусията, която последва, защото е плодотворна и достойна за отбелязване на вековния юбилей от началото на Първата световна война.

Смрадльото*

(думата има и второ значение – ‘раздорник, сплетник’ – и е често използван в австрийската и германската преса като синоним за Сърбия и сърбите – б.а. В.Сп.)

* Карикатура в Kladderadatsch, 1914, H. 32. – http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kla1914/0531 – актуален към 10.10.2014

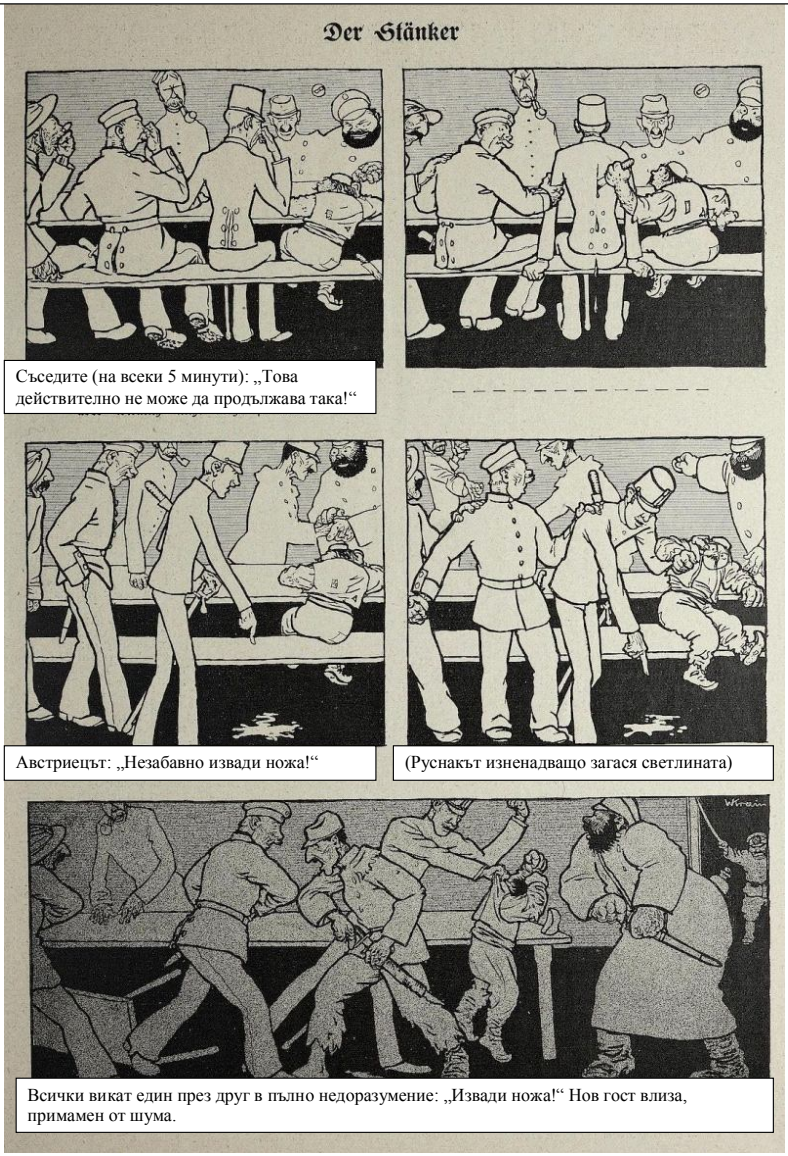

Съседите (на всеки 5 минути): „Това действително не може да продължава така!“

Австриецът: „Незабавно извади ножа!“

(Руснакът изненадващо загася светлината)

Всички викат един през друг в пълно недоразумение: „Извади ножа!“ Нов гост влиза, примамен от шума.

БЕЛЕЖКИ

[1] Повече за Парижката мирна конференция, за разногласията между победителите и за Версайския мирен договор в: **Спиридонов, В.** Възход и падение. История на Германия 1914–1945. В. Търново: Gaberoff, 2004, с. 134 – 143.

[2] Die große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Hrsg. v. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme. 40 Bde in 54. Berlin, 1922 – 1927.

[3] Amtliche Aktenstuecke zur Geschichte der Europaischen Politik 1895-1914. [Die Belgischen Dokumente zur Vorgeschichte des Weltkrieges.] Vollstaendige Ausgabe der vom Deutschjen Auswaertigen Amt herausgegebenen Diplomatischen Urkunden aus Belgischen Staatsarchiven. Im Auftrage des Auswaertigen Amtes hrsg. v. B. Schwertfeger. 5 Bde in 9. Berlin, 1925.

[4] Documents diplomatiques francais (1871 – 1914). Ed. Par Ministere des Affaires Etrangeres. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. 41 t. Paris, 1929 – 1959; Die Britischen Amtlichen Dokumente ueber den Ursprung des Weltkrieges 1898 – 1914. Im Auftrage des Britischen Auswaertigen Amtes in elf Baenden hrsg. von G. P. Gooch und H. Temperley. Vom Britischen Auswaertigen Amt autorisierte einzige deutsche Ausgabe hrsg. Von H. Lutz. 11 Bde in 24. Berlin, 1926–1938; Die auswaertige Politik Serbiens 1903–1914. Hrsg. v. M. Boghitschewitsch. 3 Bde. Berlin, 1928–1931.

[5] **Fischer**, F. Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Duesseldorf „Droste“, 1961.

[6] **Fischer**, F. Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 – 1914. Duesseldorf „Droste“, 1969.

[7] Подробно за тезата на Фишер и последвалия научен спор в: **Geiss, I.** Die Fischer-Kontroverse. Ein kritischer Beitrag zum Verhältnis zwischen Historiographie und Politik in der Bundesrepublik. – In: Geiss, I. Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft. Frankfurt a. M. „Suhrkamp“, 1972, S. 108 – 198; **Kracht,** Kl. G. Die Fischer- Kontroverse – Von der Fachdebatte zum Publikumsstreit. – In: Kracht, Kl. G. Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945. Göttingen „Vandenhoeck & Ruprecht“, 2005; **Jäger, W.** Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914–1980 über den Ausbruch des Ersten Weltkrieges. Göttingen „Vandenhoeck

& Ruprecht“, 1984; **Mommsen, Wolfgang**, J. Der große Krieg und die Historiker. Neue Wege der Geschichtsschreibung über den Ersten Weltkrieg. Essen „Klartext-Verlag”, 2002; **Kracht,** Kl. G. Kriegsschuldfrage und zeithistorische Forschung in Deutschland. Historiographische Nachwirkungen des Ersten Weltkriegs. – In: Zeitgeschichte-online. Mai 2004. URL: http://www.zeitgeschichte-online.de/thema/kriegsschuldfrage-und-zeithistorische-forschung-deutschland – актуален към 11.11.2014 ă.

[8] **Clark**, Ch. The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914. London „Penguin“, 2012; **Clark**, Ch. Die Schlafwandler: wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog. Muenchen „Dt. Verlags–Anstalt“, 2013.

ЗА ОПИТИТЕ НА АВСТРО-УНГАРИЯ ДА СКЛЮЧИ СЕПАРАТИВЕН МИР СЪС СЪГЛАШЕНИЕТО 1916 – 1918 Г.

РАДОСЛАВ МИШЕВ

ABOUT THE ATTEMPTS OF AUSTRIA – HUNGARY TO CONCLUDE A SEPARATE PEACE WITH THE ENTENTE 1916 – 1918

RADOSLAV MISHEV

Abstract: *The aim of this article is to review the attempts made by Austria – Hungary to arrange a separate peace with the Entente in the period of 1916-1918. The First World War caused extremely acute economic and political crisis in the multinational empires, Austria – Hungary being a case in point. The empire faced the danger of a fatal end – both of the state and the dynasty. That danger gave the governing Austro-Hungarian elite a reason to seek separate exit from the war. Some convenient domestic developments related to the death of the old Kaiser Franz Joseph and the ascension of the new emperor Karl I, opened a possibility for such an exit. There were some favorable international factors for it, as well - leaders from France, the UK and the USA showed readiness to work on such separate negotiations. The new Kaiser Karl chose a personal kind of diplomacy, using the mediation of Prince Sixtus Bourbon-Parma, brother of Empress Zita. The negotiations eventually failed, mainly due to Emperor Karl's lack of determination and political will. The author concludes that the only viable escape route for the Habsburg Empire would have been a determined break of the union with Germany and the signing of a separate peace with the Entente.*

Key words*: Austria-Hungary, Kaiser Karl I, Prince Sixtus Bourbon-Parma, separate peace*

Стогодишният юбилей от началото на Първата световна война дава още по-силен тласък на перманентния интерес към проблематиката на този световен катаклизъм. Като резултат от икономически, колониални, политически, териториални, финансови, геополитически и други противоречия тя е предизвиквала и ще продължава да създава условия за научноизследователски интерес. Войната демонстрира нова сериозна тенденция на стремеж на различни държави

да „коригират погрешната“ си външнополитическа ориентация чрез излизане от избраната коалиция и прехвърляне към печелившата. По презумция с това се цели избягване на тежка национална или династическа катастрофа, социалнополитическа революция или други обществено катаклизми. Тази тенденция ще намери своето реализиране през Втората световна война, когато най-малко три държави – Италия, България и Румъния, чрез такава кардинална външнополитическа промяна, съпровождаща се често и с обявяване на война на предишен съюзник получават прилични условия за бъдещите мирни договор, дори и със запазване на определени териториални придобивки. За Първата световна война обаче поради редица причини това се оказва непостижима задача и те трябва да изпият горчивата чаша докрай. Типична илюстрация за това е казусът с Австро-Унгария.

Първата световна война предизвиква изключително остри икономически и политически кризи в многонационалните империи. Освен колапса в Русия, който доведе до познатите последици, Австро-Унгария бе заплашена от фатален край на държавата и династията. Това неизбежно създава в управляващия елит настроения за търсене на сепаративен изход от войната. Във Виена и Будапеща става ясно, че изтощителната и кървава война ще предизвика национална революция. На 21 ноември 1916 г. умира кайзер Франц Йосиф, който е стожер на интеграционните процеси в държавата и след неговата кончина се усилват песимистичните и фаталистични настроения на гражданите на Хабсбургската държава. Новият и последен император Карл I не е обвързан с предишните решения и грешки, което би било предпоставка за нови, дръзки и ефективни мерки за спасяване на империята.

Историята на дуалистичната монархия през Първата световна война е обект на голям брой изследвания на кирилица и латиница. В тях опитите на Хабсбургите да намерят благоприятен ход за империята през 1916 – 1918 г. се коментират предимно като обречени на неуспех проради вътрешни и международни причини. Т.е. продължителните междунационални съперничествна и борби довели логично до нейното изчезване от картата на Европа. Според други Хабсбургската държава е била умишлено разрушена поради егоистичните интереси на различните фактори и въпреки обективната необхо-

димост от балансираща държавна структура в Средна Европа. Причина за това била и колебливостта на последния император и неговите сподвижници. Последното води до прекалено оптимистичното твърдение на Франсоа Фейтьо, че евентуално запазване на империята би предотвратило избухването на Втората световна война. Налице са и много носталгични и митологизирани представи за държавата на Хабсбургите. Според нас все още обаче при разработването на тази тематика не се имат достатъчно предвид геополитическите, военните и лични фактори. Дали фаталният край на империята е неизбежен? Случаят с Хабсбургската държава поражда размисли относно ролята на личностите в историята. Затова в тази статия ще се опитаме да анализираме опитите на дунавската монархия да се спаси чрез сключване на сепаративен мирен договор.

* * *

След убийството на престолонаследника Франц Фердинанд, ерцхерцог Карл е определен за престолонаследник, но е държан настрана от висшата политика и вземането на важни държавни решения. През август 1914 г. той е причислен към Главното командване на армията в Тешен, дадено му е званието фелдмаршал-лейтенант и през март 1916 г. приема командването на 20-ти армейски корпус на Италианския фронт. По такъв начин ерцхерцог Карл придобива известен военен опит. След пробива на генерал А. Брусилов на Източния фронт ерцхерцог Карл е изпратен в Източна Галиция, за да укрепва падналия дух на австро-унгарската армия. Тук той се убеждава в липсата на боеспособност сред австро-унгарските войски, безперспективността на тежката война и необходимостта от сключване на мир. Карл проявява лична смелост и изпраща предложение до Виена за търсене на възможности за мир. Освен това отправя такова предложение и до германския кайзер Вилхелм II. Кайзер Франц Йосиф обаче не споделя мнението на Карл и по такъв начин парира неговите разумни предложения. Постъпката на Карл маркира следващ момент от тенденцията на конфронтация на престолонаследниците към императора. Така е при кронпринц Рудолф до 1889 г., ерцхерцог Франц Фердинанд и при последния наследник на престола. След като заема престола Карл I се възползва от огромната си власт и предприема енергични мерки в областта на кадровата политика,

които трябва да създадат условия за промяна. Така военните цели стават интегрални с мирните инициативи. Освен това новият курс на новия император включва вътрешна либерализация и активиране на личните усилия за постигане на мир. Според Д. Стивънсън кайзер Карл бил импулсивен, неопитен и лишен от политическата дарба на починалия стар император, но полага усилия да овладее държавното управление в свои ръце.

Въпреки допусканите грешки през дългия си живот Франц Йозеф спечелва голямо уважение и утвърждава огромната си власт. Тя се базира на неговия богат опит, придържането към традициите, дистанцирането от колониална политика и военни авантюри, както и от интегриращата и арбитражна функция на императора на многонационалната империя. Разбира се, тази власт е обусловена главно от личността му. По обясними причини новият кайзер Карл I не притежава този опит, но както пише Стивън Белър, ако беше проявил силна воля нещата щяха да бъдет други[1]. Съветван от жена си Зита и новия външен министър Отокар граф Чернин, Карл започва да търси пътища за мир и възстановяване на конституционното управление. Кайзерът поема лично командването на армията като премества Главното командване от Тешен в Баден край Виена, понижава крайния милитарист и своенравен началник на Генералния щаб генерал Конрад фон Хьотцендорф като го изпраща за командващ войските в Тирол и по такъв начин елиминира възможностите за влияние на военните среди върху цивилния живот на империята. На негово място е назначен относително по-неизвестният генерал Арц фон Щраусенбург, частично е премахнат репресивният военен апарат в австрийската част на държавата и е намалена цензурата. След Руската революция, на 31 май 1917 г. кайзерът възстановява дейността на отложения Райхсрат и прокламира политическа амнистия. Практически обаче Райхсратът става място за отправяне на агитация и призиви за национална независимост на различни национални лидери. Отношенията с Унгария обаче стават първия „препъни камък“ на неговото желание за вътрешни реформи. Демократично настроените императорски съветници го увещават да отлага коронацията в Будапеща, докато се разширят избирателните права в унгарската част и така да се увеличи влиянието на по-широки политически кръгове.

Тиса реагира като подава оставка в знак на протест срещу тези намерения на новия кайзер, особено срещу плановете да се разширят избирателните права в Унгарското кралство. Още край смъртното легло на Франц Йосиф унгарският премиер граф Ищван Тиса поставя въпроса за точната дата на коронацията. Кайзер Карл не устоява на натиска и твърде скоро на 30 декември 1916 г. е коронясан за апостолически крал на Унгария, а това ограничава неговите възможности за продължаване на вътрешните реформи. В случая дуализмът с Унгарското кралство гарантира специалните права на Будапеща и представлява мина със закъснител. Паралелно с това се увеличават тежненията на чехи, поляци и сърби към пълна независимост, както и антивоенните настроения и стачки[2]. През юни 1917 г. императорът уволнява неотстъпчивия граф И. Тиса, но Унгарското кралство остава главната пречка пред евентуални реформи, насочени към увеличаване правата и на другите националности в държавата.

През 1917 г. ясно се вижда, че Русия, Австро-Унгария и Италия са пред колапс. Пред Хабсбургите се открояват само две възможности – да вървят докрай с Берлин и да се провалят или със смел дипломатически и военополитически ход да излязат от войната със сепаративен мирен договор. За последното все още има вариант да се опита възможност за успех. Затова кайзерът започва да отстранява хората от висшия ешалон на властта, които държат на съюза с Германия. Още на 22 декември 1916 г. кайзерът назначава на мястото на Буриан Отокар граф Чернин фон Худениц, който има репутация на човек от кръга около Франц Фердинанд. По-късно ще се окаже, че това назначение е груба грешка на императора. Принц Конрад Хоенлое получава длъжността първи секретар на канцеларията, а личния си приятел Ползнер за секретар на частния си кабинет. Документалните източници и спомените на съвременниците свидетелстват за твърдото желание и намерение на новия император на Хабсбургската държава да сключи сепаративен мир с Антантата дори ако се наложи да скъса съюза с Германия. **За да се изяснят възможностите за евентуален успех на тази идея за мир, е необходимо да се анализира цялостната военна, стратегическа, геополитическа, дипломатическа и вътрешнополитическа обстановка през разглеждания период.**

1. Смъртта на стария кайзер Франц Йосиф I, обвързан с избухването на Голямата война, улеснява намеренията на последния император, който изобщо не е бил включван в кардиналните решения през 1914 – 1916 г. В никоя друга държава от Централните сили няма такава смяна на държавния глава.

2. Военната обстановка през 1916 г. се характеризира с колосални сражения по фронтовете с огромни човешки жертви и изразходване но огромни военни материали. Въпреки че и двете коалиции не постигат окончателен успех, те показват големите ресурси на Антантата и нейните възможности масирано да въвежда нови оръжия. Немаловажен факт са чудовищните лишения, жертви и наранявания, които понасят милиони войници и офицери, а това въздейства по изключителен начин върху младия император.

3. Паралелно с тайните преговори вървят нови преломни събития. Избухва Първата руска революция, която след това ще доведе до падането на монархията и преминаването към втория етап – избухването на Болшевишката революция. Последиците от нейното революционно въздействие надвишават съображенията за войната и заплашват самата държавна система на Австро-Унгария и другите европейски държави.

4. Намесата на САЩ във войната предоставя на Антантата огромни материални и военни ресурси, макар и реално чак от началото на 1918 г. Четиринадесетте точки на Уилсън от 8 януари 1918 създават нова международно-правна предпоставка за постигане на мир. Благоприятен за Виена факт е, че т. 10 се предвижда автономия на народите на Австро-Унгария, т.е. не се оспорва съществуването на многонационалната империя.

5. Намесата на САЩ предостатъчно компенсира излизането на Съветска Русия от Първата световна война. Наистина значителни германски сили се прехвърлят на запад, но през пролетта на 1918 г. средно 300 000 американски войници и офицери месечно слизат на европейския бряг. Освен това Германия и Австро-Унгария са принудени да покрият с военни сили периметъра на изток поради опасната революционна заплаха на събитията в Русия. От друга страна, излизането на Русия от военните действия прави някои държави от Антантата по-склонни да опитат сепаративни преговори с дуалистичната монархия.

6. Благоприятна предпоставка за началото на сепаративните преговори за мир са връзките на последния император с династически и политически фактори на Съглашението като брата на императрица Зита принц Сикстус фон Бурбон-Парма и някои политически и държавни дейци.

7. Друга положителна предпоставка за австро-унгарски дипломатически демарш с цел излизане от войната е обстоятелството, че водещите държави от Антантата – Великобритания, Франция и САЩ, нямат териториални претенции към дуалистичната монархия. Също така липсват и колониални искания, тъй като Австро-Унгария няма колонии. След излизането на Съветска Русия от Първата световна война липсват такива претенции и от руска страна. Остава само Италия, която претендира и има договорно признание от Антантата за големи териториални придобивки за сметка на дунавската монархия. В последна сметка Италия, наред с грешките на австро-унгарската дипломация, ще натежи пред Съглашението във вреда на Виена и Будапеща.

8. Все още може да се разчита на някои лоялно настроени дейци на националните движения. През средата на 1918 г., когато става ясно, че Антантата ще спечели, повечето от тях втвърдяват отношението си към Хабсбургската династия. При условие че могат да получат независимост, за тези лидери би било нелепо да се задоволят само с автономия.

9. През декември 1916 и януари 1917 г. се обменят мирни инициативи на воюващите коалиции, които наред с предложенията и на неутрални държави, завършват с неуспех. Това допълнително убеждава и стимулира кайзер Карл I да прояви лична инициатива и да направи по-перспективни предложения.

10. В последния етап на Първата световна война Вторият райх няма необходимите военни ресурси, за да упражни мащабна силова акция срещу Австро-Унгария с цел да я задържи в коалицията. Според някои военни историци и експерти най-многото, което би реализирала Германия срещу непослушна Австро-Унгария е окупация на Чехия.

Разбира се, има и неблагоприятни фактори като наличието на великогерманска пропаганда и организации в Австро-Унгария, някои

прогермански настроени офицери и политици, колебливостта на император Карл в решаващите моменти от преговорите, неудачното възлагане на надежди на министъра на външните работи граф Чернин, бурбонската линия за посредническите преговори може да предизвика подозрения сред френските републикански и антиклерикални среди и др.

Въпреки наличието на обективни предимства за Антантата 1916 година завършва унило и безпросветно и за тази коалиция. Според Лидъл Харт действията на френската армия дават лоши резултати. Не успява едновременното настъпление на два фронта, а след предишния разгром на Сърбия, Румъния е светкавично победена и извадена от строя. Морската битка при полуостров Ютландия изтиква германския военен флот обратно в пристанищата, но разочарова очакванията на съюзниците. Сред народите на европейските държави от Антантата нараства чувството на депресия. На 11 декември 1916 г. премиерът на британското правителство Х. Аскуит е заменен с Лойд Джордж. На 12 декември 1916 г. идват мирните предложения на Германия, по-късно последвани от такива на Антантата, но и двете приключват с неуспех. Френският главнокомандващ генерал Жофр предупреждава държавното ръководство и съюзниците, че френската армия, въпреки моментното си числено превъзходство заедно с войските на съюзниците над германците, може да започне само една голяма битка, тъй като вече няма достатъчно мъже за армията[3].

Неуспешните мирни инициативи на воюващите страни резонират в столиците на Централните сили и особено в отношенията между Германия и Австро-Унгария. Според новата книга на Херфриед Мюнклер най-тежко за правителството в Берлин е да се разбере с Австро-Унгария за целите на войната. Когато германският канцлер Бетман-Холвег предлага областта Трентино да се внесе като потенциален обект в играта на преговорите Австро-Унгария реагира с искането, че в краен случай германците също трябва да отстъпят „ябълката на раздора“ Елзас и Лотарингия на Франция. В заключение Бетман-Холвег насочва беседата с австро-унгарския министър на външните работи Щефан Буриан фон Раец към оттегляне на съответните виенски предложения, но предупреждава, че коалицията на Централните сили ще се разпадне, ако се отиде към преговори без

съвместни цели. Райхсканцлерът предупреждава, че няма да може да започнат мирни преговори, ако не могат да се предвидят резултатите. Компромисът, който би се направил щял да бъде върху изключително разклатени основи. За Австро-Унгария ситуацията в началото на 1917 г. е особено проблематична. На 30 декември 1916 г. Антантата отказва мирните предложения на Централните сили и обяснява, че сключването на мир е невъзможно, докато съществува заплаха за възстановяване на загубените права и свободи, за признаване на националния принцип и свободната изява на младите държави. Основното е това да се обещае на италианци, сърби, румънци, чехи и словаци да бъдат освободени от „затвора на народите“ – Хабсбургската държава, като с това де факто се цели постигане и на военни цели[4].

В края на 1916 и началото на 1917 г.кайзер Карл I преценява, че условията са подходящи за начало на сепаративни преговори. Във Франция, Великобритания и Япония се усилват опасенията, че след войната САЩ ще получат прекалено силно влияние върху световните работи. Освен това рязко се усилват настроенията за подписване на мир, поради което двете воюващи коалиции прехвърлят вината върху другата. Австро-унгарското посолство в Берн препоръчва да започнат преговори с Франция и поради силните ѝ връзки със САЩ. През декември 1916 г. някои парижки вестници препоръчват на правителството за започне преговори с Австро-Унгария. В началото обаче Карл демонстрира лоялност към Германия и се опитва да убеди германският кайзер Вилхелм II за прекратяване на войната. Това става през лятото на 1917 г. на съвещанието на двете командвания в Кройцнах. Карл декларира, че Австро-Унгария е готова да се откаже от Галиция и ще съдейства обединеното кралство Полша да се обвърже с Германия при условие Берлин да постигне съгласие с Париж за Елзас и Лотарингия. Кайзер Вилхелм II обаче отхвърля предложението. За тези разногласия научават в дипломатическите среди на Съглашението. Междувременно австро-унгарският император, без да предупреждава граф Чернин, започва опити да се свърже лично с факторите в Париж и Лондон по пътя на персоналната дипломация и чрез посредници. Надеждите на императорското семейство се съсредоточават върху брата на императрицата принц

Сикстус Хенри Бурбон-Парма, който не само се радва на разположението на Виена и Париж, но и разполага с влиятелни връзки. Изборът на принц Сикстус обаче има две страни. Наистина може да се експлоатират неговите контакти, но от друга страна той не е достатъчно подготвен и проявява политическа наивност пред такива ловки дипломати и демагози като лидерите на Съглашението[5] .

Според един от съвременните автори Рихард Фустер чрез император Карл и съпругата му Зита върху австро-унгарската външна политика прониква влиянието на династията Бурбон-Парма. По такъв начин започва отделяне на дуалистичната монархия от Двойния съюз с Германия. Авторът детайлно разглежда посредническата дейност на по-младите братя на Зита принцовете Сикстус и Ксавие. Фустер е защитник на съществуването на Австро-Унгария. Принц Сикстус влиза в белгийската армия не само, за да спаси семейните владения във Франция, Швейцария и Италия, главно страни от Антантата, но и защото вижда възможност за ренесанс на традициите на Бурбоните от XVII – XVIII век. Войната му дава шанс с помощта на императрица Зита да сломи пруската хегемония, да запази империята като бурбонски идеал за бъдещето и свързващо звено между Русия и Австрия. Същевременно Сикстус се надява, че в негови ръце се намира и бъдещето на Франция, защото той се явява най-реалният претендент за трона от династията на Бурбоните против френската република. Сикстус разчита на подкрепата на белгийския и британски монархически дворове и също се надява на заслугите си от посредническата си работа по преговорите за сепаративен мир[6]. Доброжелателният, но политически наивен кайзер Карл полага усилия чрез връзките с висшата европейска аристокрация да внесе в преговорната игра една солидарност. Тъй като социалдемократическите партии или Католическата църква не стигат той смята с помощта на европейската висша аристокрация да се опита да неутрализира национално-патриотичната лоялност на масите, като лансира и идеята за европейски общ интерес[7].

Още през 1915 г. принц Сикстус се среща с папа Бенедикт XV, който му казва, че ще работи за спиране на тази безсмислена война. В края на 1915 г. принцът публикува няколко статии за значението на Австро-Унгария в Европа. Император Карл се надява неговият шурей

принц Сикстус, брат на итало-французойката императрица Зита да потърси и осъществи контакти с френското правителство. По маргинален път е привлечено вниманието на Уйлям Мартен (пълномощен министър и директор на протокола), който се съгласява да говори с френския президент Р. Поанкаре. На 21 май 1916 г. френският президент връчва ордени на белгийския крал и придружаващите го двама братя Сикстус и Ксавие. Министърът на държавните дела Ш. дьо Фрейсине се свързал с принца и проявява интерес към Австро-Унгария, като изтъква че главният враг на Франция е Германия. По същото време папата изразява пред френската страна загриженост за Франция и Белгия, предлага прекратяване на войната, разговори за връщане на Елзас и Лотарингия срещу колониални територии за Германия. Принц Сикстус се среща с премиера Бриан и президента Поанкаре. На 23 ноември 1916 г., два дни след смъртта на кайзер Франц Йосиф, Сикстус се среща с Жюл Камбон, главен секретар на министерството на външните работи, който обявява Вилхелм II за виновник за Първата световна война. По време на срещата Камбон го уведомява, че Франция има задължения към съюзниците си и Австро-Унгария може да бъде използвана при подписането на мира. Все пак му препоръчва да се срещне с Бриан и Поанкаре. При посещението на фронта при р. Изонцо, кайзер Карл е потресен от огромния брой жертви и ранени и веднага след това на 21 януари 1917 г. възлага на австро-унгарския военен аташе в Берн да потърси среща с братята Сикстус и Ксавие. Междувременно кайзер Карл помолва и тъща си дукеса Пармска да съдейства като покани принцовете в Швейцария. Вероятно това става със знанието на френските власти. **Условията към Австро-Унгария са: Елзас и Лотарингия се връщат на Франция без колониални компенсации, Белгия се възстановява заедно с Белгийско Конго, Сърбия се възстановява евентуално плюс Албания, Константинопол за Русия и ако Австро-Унгария сключи мир с Русия ще бъде много добре.** Подробностите към тези предложения съдържат военно обезщетение за опустошените белгийски региони и Австро-Унгария да не предприема офанзива срещу Италия.

Същевременно на 12 февруари 1917 г. императорът изолирал ерцхерцог Фридрих и при срещата с кайзер Вилхелм II във Виена на

13 февруари отказва да скъса отношенията със САЩ. На 13 февруари 1917 г. чрез пратеник император Карл депозира своите условия за преговори. Те включват подписване на примирие с Русия и отказване с негово съгласие от Константинопол, Елзас и Лотарингия, Белгия, Основаване на югославянско кралство с Босна и Херцеговина, Сърбия, Албания и Черна Гора. От меморандума на принц Сикстус от 5 март 1917 г. става ясно, че инициативата произтича само и лично от Карл. Вижда се, че кръговете във Виена още не са се отказали от идеята за формиране на трети държавен югославянски център в рамките на Хабсбургската държава. Франция отговаря чрез принц Сикстус, че държи да си върне Елзас и Лотарингия без колониални компенсации за Германия, нито един съюзник от Антантата няма да подпише отделен сепаративен мир, Франция да участва в подписването на евентуален договор. По поръчение на президента Поанкаре двамата принцове трябва да пътуват за Швейцария с проект за Прокламация на кайзер Карл. Той трябва да се съгласи с възстановяване на Сърбия плюс териториални придобивки, да спре усилията за пресичане пътя на Русия към Босфора, разглежда положението на Франция и Белгия аналогично с това на Сърбия и Русия, да осигури равни права на всички народи на дуалистичната монархия.

На 24 март 1917 г. отново чрез принц Сикстус, Карл изпраща послание до френския президент Поанкаре със следните предложения: Подкрепа за френските искания за Елзас и Лотарингия, възстановяване на Белгия плюс нейните колонии, възстановяване на Сърбия плюс излаз на Адриатическо море. Сърбия обаче трябва да се задължи да не подкрепя антихабсбургски общности в дуалистичната монархия и да забрани организацията Народна отбрана, отлага анализа за Русия поради революцията в тази страна. Кайзер Карл намира за необходимо още веднъж да постави акцент върху Въпроса за Елзас-Лотарингия с изричното нареждане към своя шурей да съобщи на френския президент Раймон Поанкаре, че той „със всички средства ще подкрепи законните стремежи на Франция върху Елзас-Лотарингия“. На 9 май 1917 г. следва второ лично писмо на императора. В него той изказва задоволство от положителните отзиви на Франция и Великобритания за неговите идеи. Лондон и Париж обаче предлагат да се подпише сепаративния мир съвместно с Италия. Към писмото

на кайзера е приложена бележка на граф Чернин с особено мнение, което показва че между двамата няма единство. Чернин смята, че е изключено всякакво откъсване на територия от Австро-Унгария, поставя въпроса за гаранции, че на мирната конференция ще се запази империята. След одобряването на първите две точки Виена щяла да преговаря и със своите съюзници. След това Австро-Унгария ще работи за сключване на честен мир. Междувременно Съглашението прави „компенсационни“ предложения и към Виена. Според тях се предвижда, ако Австро-Унгария направи необходимите териториални отстъпки към Италия да получи възможност за австро-полско решение и дори Бавария и Силезия за сметка на Втория райх. Бриан, Рибо и Л. Джордж се опитват да съчетаят лакомите италиански претенции към дунавската монархия с намерението да се сключи сепаративен мир с Австро-Унгария.

Междувременно през февруари 1917 г. Чернин получава чрез неутрална страна предложение за сепаративен мир с Руската империя и дори уговаря тайна среща между представители на двете държави. В началото на март 1917 г. идва информация от херцогиня Кобургска, леля на Николай II, до принц Макс Баденски, че руска княгиня е готова да посредничи между Берлин и С. Петербург. На 13 март следва писмо на принц Баденски до руския цар с предложение да се сключи сепаративен мир, за да се избегне революция, но избухналата Февруарска революция в Русия слага край на тези сондажи[8].

Католическата църква в Австро-Унгария, традиционна опора на династията, също демонстрира еволюиращо отношение към Първата световна война. Първоначално тя е в синхрон с обществените демострации на лоялност към Хабсбургската държава в тези трудни години. На божествените служби епископите оповестяват милитаризирана убеденост в „справедливата“ война за защита на отечеството. В техните коледни послания през 1914 г. се говори за „нашата борба“ и „победни трофеи“. Военните молитви и военните божествени литургии доминират в религиозно-църковния и литургически живот. Въз основа обаче на отрезвяващото за Австро-Унгария протичане на войната епископската военна теология започва да се комбинира с надежди за мир. В този смисъл император Карл може да разчита на подкрепа на католическите среди за своите мирни инициативи.

Тон върху това поведение на католическата духовна йерархия дава папа Бенедикт XV, който последователно отправя призиви за мир, които се публикуват в специализираните църковни издания. Например на 7 февруари 1915 г. Папата визира войната като пораждаща страх месомелачка и касапница. Заслужава внимание и промяната на използваната от епископите и свещеници терминология от военни думи към молитви за мир. Кардиналът разпорежда до всички енории, манастири и църкви на Виена да насаждат духа на любовта и мира в тези тежки времена и пожелава бог да донесе на земята и нейните народи мисли за примирение. Католическата църква на територията на Австро-Унгария провежда богослужения по случай новия император Карл, като във всички енории свещениците отправят и благопожелания за честен и скорошен мир. Подобни призиви се отправят на коледните празници през 1917 г. На 9 юни 1918 г. празникът за сърцето на Исус се организира и като специален ден на молитви за мир. На 29 юни 1918 г. по разпореждане на папата се провеждат различни богослужения в чест на апостолите Петър и Павел. Същевременно императорското семейство дава обет за построяване на църква на мира във Виена, което е разгласено в католическите издания[9].

Френско-австро-унгарските контакти предизвикват безпокойството на Берлин. Германският посланик Ведел иформира канцлера Бетман-Холвег за тях и така канцлерът е принуден да пътува за Виена. На 15 март Бетман-Холвег пристига в австро-унгарската столица, където Чернин не крие вестите за водените преговори[10]. При разглежданите преговори съществува дилемата за спазване или неспазване на съюза с Германия. Но дали самата Германия вече не е започнала индиректно накърняване на съюза, защото не зачита достатъчно интересите на съюзниците си. Фактически спазването на съюзничеството рискува катастрофа за Хабсбургската държава. Същевременно стои заплахата Вторият райх да реагира като окупира Бохемия[11]. Отново се появява сериозна пречка пред сепаративните мирни преговори. На 19 ноември 1917 г. френският премиер Рибо и британският Лойд Джордж се срещат с италианския външен министър Сонино. По време на разговорите Сонино не приема подхвърлената идея ограничаване на обещаните териториални придобивки за Италия за сметка на Австро-Унгария да бъдат компенсирани с

територии в Мала Азия и настоява да се спазва стриктно съюзният договор. Практически още през лятото на 1917 г. принц Сикстус се отказва от своята мисия. Важна причина за тях е и нежеланието на Австро-Унгария да се откаже от Триест в полза на Италия. Тогава Лойд Джордж настоява пред италианците да настъпят и превземат Триест, за да отпадне тази бариера. В самата Австро-Унгария има опасения, че император Карл може да бъде дезавуиран от някои генерали и министри. Граф Чернин също се опитва да агитира германската страна да се съгласи с мирни преговори[12]. Всъщност основната разлика между кайзера и Чернин се вижда в желанието на Чернин преговорите да се водят с присъствието на Германия, което ги прави безсмислени след като се знае германската неотстъпчивост. Кайзер Карл се стреми към сепаративни преговори и неслучайно не информира Чернин за някои от дипломатическите си ходове.

През август – октомври 1917 г. се водят полуофициални преговори с помощта на Ревертер и Арманд. Чрез Арманд френското правителство започва нови преговори с Австро-Унгария като се обсъжда вариантът за формиране на Дунавска федерация, начело с Хабсбургите, в която да се включи и Полша с границите от 1772 г.

В началото на 1918 г. продължават австро-унгарските опити да търсят пътища за излизане от войната. През февруари двама професори пацифисти, Херън и Ламаш, близки на президента Уилсън и кайзера, водят разговори в Швейцария. В Берн се обсъждат варианти за сепаративно излизане на дунавската монархия от войната като САЩ обещават финансова помощ. Същевременно кайзерът е склонен да приеме четирите американски условия от 20 февруари 1918 г. Също през февруари 1918 г. британският генерал Смътс се опитва да получи австро-унгарско съгласие за сепаративен мир. Пред опасността от австро-германско скъсване и сблъсък обаче те са прекратени. Тогава британският министър на пропагандата Нортклиф разпорежда агитация с цел бъдещо разрушаване на Австро-Унгария. Внезапна точка на тайните преговори поставя изненадващ ход на Чернин. На 2 април 1918 г. австро-унгарският министър на външните работи държи реч пред общинския съвет на Виена като хвали австро-германския съюз и намеква, че Клемансо е предложил на Австро-Унгария преговори за мир. Практически Чернин открива пред све-

товното обществено мнение, че френският премиер Клемансо е отправил запитване до него дали Чернин е готов да преговаря и върху каква база. Австро-унгарският министър на външните работи отговорил, че той е готов за това и спрямо Франция не вижда пречки за мир като Елзас и Лотарингия. Австро-унгарският министър на външните работи решава да заложи на Берлин и подкрепя Германия за Елзас и Лотарингия. Тогава от Париж се отговорило, че върху тази база не може да се преговаря и Клемансо разгласява мирните предложения на кайзер Карл. Естествено възниква скандал между Виена и Париж. „Гафът“ на Чернин и честолюбието на Клемансо водят до скъсването на тайните преговори и алармират Берлин за тайните преговори на кайзер Карл. Клемансо бил бесен от положението, в което е поставен от Чернин. Така Сикстовата афера води до фатален обрат и хлъзгане на Австро-Унгария към пропастта на поражението. Чернин изнудва императора да подпише декларация, че не е правил предложение до Франция за Елзас и Лотарингия, заплашва го да съобщи на германците и го увещава да се оттегли временно като назначи за регент ерцхерцог Евгений или Фридрих. Явно е задействан план за отстраняване на Карл от престола. В последна сметка кайзер Карл елиминира Чернин и отново назначава Буриан, но е притиснат от германците и не проявява воля да следва своите планове. На 12 май 1918 г. кайзер Карл капитулира като отива в Главната квартира на германската армия в Спа и подписва договор за дългосрочен съюз с военно и икономическо сътрудничество. По такъв начин съдбата на Хабсбургската държава се поставя в ръцете на Берлин. Сикстовата афера и липсата на достатъчно смелост у императора практически елиминира Австро-Унгария като велика сила. Капитулацията на Хабсбургите пред Хохенцолерните принуждава Съглашението да се откаже от идеята да се запази Хабсбургската държава като „необходимост“. Според чехословашкия лидер Т. Масарик държавите от Антантата оформят окончателното си виждане и решение за бъдещето на дуалистичната империя през пролетта и лятото на 1918 г. На 9 август 1918 г. лорд Балфур признава Чехословакия и чешките легиони в Сибир за съюзническа армия. Така практически започват да се девалвират Четиринадесетте точки на американския президент Уилсън относно автономиите в Австро-Унгария. Само

след 1 – 2 месеца Централните сили рухват и капитулират с тази разлика, че Германия се запазва, но Австро-Унгария, приемник на историческа сила, която е била на крачка от господство в Европа, изчезва като държава.

* * *

Случаят с последния император на тази средноевропейска империя увенчава поредицата трагични казуси на хабсбургските принцове и кайзери – императора на Мексико Максимилиан Хабсбург, Кронпринц Рудолф, императрицата Елизабет, Франц Фердинанд... Общата характерна черта е романтизмът, идеализмът, вкусът към либерални реформи, нерешителност и колебливост в исторически точните моменти и трагичния край. Защо последният император, при условие че съдбата на държавата и династията е заложена на карта, не проявява необходимата решителност? Нали съвсем скоро, през 1921 г. той прави два много по-рисковани опита да се установи в Унгария. На 24 март през Франция и Австрия пристига в Унгария. На 20 октомври 1921 г. е вторият опит, когато императорското семейство със самолет идва в Дьор и дори се стига до престрелки в покрайнините на Будапеща. И двата пъти обаче адмирал Миклош Хорти отказва да го приеме, поради международни съображения.

В литературата доминира схващането за грешката на Чернин, която довела до края на империята. По същество обаче не става дума за „грешка“. Явно Чернин е играел с германската карта. А що се отнася до позицията на Германия, тя е меко казано некоректна, впрочем като и към другите съюзници. Съвсем скоро Лудендорф и Хинденбург признават, че войната е загубена и препоръчват търсене на дипломатически изход. Тогава в Берлин изобщо не се интересуват от съдбата на своя съюзник.

Факт е, че кайзер Карл I не съумява да се възползва от някои благоприятни международни предпоставки. Ако се възрази, че на Парижката конференция държавите победителки „поставят завеса пред 14-те точки на Уилсън“ и делят плячката по стария принцип – „победителите вземат всичко“, ситуацията през 1917 – 1918 г. е друга. Съглашението е жизнено заинтересувано от американската материална и военна подкрепа. Именно намесата на САЩ решително елиминира предимствата на Централните сили от оттеглянето на

Русия. **Единственият спасителен ход за Хабсбургската държава е решително излизане от войната и подписване на сепаративен мир или примирие със Съглашението**. Разбира се, остатъчна Австро-Унгария нямаше да бъде същата. Сигурно някои части щяха да бъдат присъединени към други държави или да се отцепят като независими страни. Но щеше да се съхрани, като конфедерация или федерация, държава, приемник на една историческа европейска сила. Вероятно това е един от елементите на чара на историята – пропускането на историческите шансове.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Белър**, Стивън. Кратка история на Австрия. С., 2009, с. 172.

[2] **Мишев,** Р. История на Австро-Унгария 1867 – 1918. В. Търново, Абагар, 232 – 233, 2005; Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. Herausgegeben von Brigitte Hamann, Ueberreuter, Wien, 1988, s. 227 – 228; **Стивънсън**, Дейвид. Историята на Първата световна война 1914 – 1918. С.: Рива, 2008, с. 480 – 483.

[2] **Лиддел** Гарт, **Бэзил** Генри. Правда о Первой мировой войне. М.: Яуза, Эксмо, 2009, с. 1 – 4.

[3] **Münkler,** Herfried. Der Grosse krieg. Die Welt 1914 bis 1918, Rowohlt – Berlin, 2014, S. 623 – 631.

[5] **Фейтьо**, Франсоа. Реквием за една загинала империя. История на разрушаването на Австро-Унгария. С.: Кама, 2003, с. 167 – 169.

[6] **Library.ua/m/articles/view/**Критика – и – библиография – обзоры – Распад – Австрии. **Л. Тордай.** Информация за книгата на prof. **Richard Fuster.** Die Politik Kaiser Karlo und der Wendepunkt des Weltkrieges, Liebmann München, 1925.

[7] **Münkler**, Herfried. Op. cit., s. 630 – 631.

[8] Die Habsburger…, s. 228; История на дипломацията. Т. III. С., 1967, с. 49.

[9] **Sohn-Kronthaler**, Michaela. Der katolische Episkopat und der Erste Weltkrieg. – In: Parteien und Geselschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Oesterreich-Ungarm. Böhlau Verlag Wien – Köln – Weimar, s. 170 – 173.

[10] **Фейтьо**, Франсоа. Пос. съч., с. 176 – 177.

[11] **Gonda I.** Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den letzten Kriegsjahren 1916 – 1918, Budapest, s. 352 – 378.

[12] **Стивънсън,** Д. История на Първата..., с. 480 – 484.

КИТАЙ И ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

СИЛВИЯ АЛЕКСАНДРОВА

CHINA AND THE FIRST WORLD WAR

SILVIYA ALEKSANDROVA

Abstract: *The paper deals with the topic of China and the First World War – the reasons for the Republic of China's participation in the global war; the relations between China and Japan, on the one hand, and China and the other Great Powers, on the other hand, during and immediately after the Great War; the Shandong question at the Paris Peace Conference in 1919 and the effects the peacemakers' decisions had on the domestic and international situation in China and its future.*

Key words: *Republic of China, First World War, Japan, Yuan Shikai, New Army, Beiyang Army, 21 Demands, Duan Qirui, Paris Peace Conference, Shandong question, 4th of May Movement*

На 24 април 2010 г. в белгийския град Ипр е открита голяма изложба, свързана с Първата световна война. Повечето от хората, запознати с историята на Голямата война, биха предположили, че събитието е посветено на това, което прави името на градчето световноизвестно – първата употреба на бойни отровни газове в реална фронтова обстановка. И биха сгрешили. Изложбата всъщност е първото извън Китай голямо изложение на факти, документи и предмети, свързани с неглижираното от европейската история и почти интернационално неспоменавано реално присъствие на китайци по фронтовете на световната война в Европа. Според повечето учебници и книги, посветени на първия глобален военен конфликт, ангажираността на Китай с него се изчерпва с решението за присъединяване на страната към Антантата през 1917 г. и със споровете около Циндао[1] и територията на п-в Шандун по време на Парижката мирна конференция през 1919 г. Много малко са хората, които знаят, че над 100 000 китайски трудоваци, заедно с няколкостотин китайски студенти-доброволци, рекрутирани за преводачи, служат на или близо

до фронтовата линия във Фландрия още преди Китай да е официално воюваща страна. През 1917 г. те стават част от военна формация, формално наречена „Китайски трудов корпус“, но реално служеща под командването на британски офицери. Официализирането на корпуса е свързано с формалната намеса на Република Китай в Първата световна война, затова ще си позволя накратко да очертая историята на тази намеса.

Макар да е плод на противоречия с епицентър Европа, Голямата война обхваща още в първите си месеци и азиатския континент. Началото на XX в. отбелязва възхода на Япония и налагането ѝ като сила, равностойна на останалите Велики сили в района на Източна Азия и Западния Пасифик. Ангажирането на Германия във военните действия на Стария континент през лятото на 1914 г. открива възможност за реализиране на отдавнашната амбиция на японската империя да сложи ръка върху Циндао – най-голямата неевропейска военноморска база на Германия, разположена в германската концесионна територия в Китай на п-в Шандун. Империята на изгряващото слънце е съюзник на Великобритания по двустранния договор от януари 1902 г., на който британската страна разчита, за да контролира баланса на силите в Далечния изток. В духа на неговите клаузи, на 6 август 1914 г., британският външен министър сър Едуард Грей иска от Токио ограничено военноморско съдействие за залавяне на въоръжени германски търговски съдове в региона. Войната в Европа и молбата на Грей един висш японски държавен чиновник (Иноуе Кауро) определя като „божия помощ ... за осъществяване на съдбата на Япония[2]. Според Кауро, както започналата в Европа война може да се разглежда като расов сблъсък на тевтонци и славяни, така в бъдеще неминуемо ще се стигне до война между жълтата и бялата раса. В контекста на тази перспектива, поканата на Грей за японско съдействие е „шанс един на милион“[3] да се установи японски сюзеренитет над Китай, а чрез него и над Азия, докато европейските сили са ангажирани на другите континенти. Така Китай се превръща в средоточие на амбициите на японската империя за бъдещо величие.

Ситуацията в самата китайска империя в годините, предшестващи избухването на войната, на пръв поглед изглежда като покана за чуждестранна намеса и контрол. През октомври 1911 г. в гр. Ухан,

китайската област Учан, започва въстание, което прераства в т. нар. Синхайска революция[4]. Тя е пореден, и този път успешен, опит за сваляне на властта на Манджурската династия Цин в Китай. Ключова роля за крайния успех на бунта срещу династията Цин е командваната от Юен Шъкай т.нар. Нова армия[5], която налага абдикацията на императора на 12 февруари 1912 г. Непосредствено след последната, Юен завзема властта в страната и става първия президент[6] на провъзгласената още на 1 януари 1912 г. Република Китай. Властта на президента обаче е нестабилна, а самият той проявява склонност към военно-диктаторски методи на управление, довели в крайна сметка до обявяването му за император през декември 1915 г.

След избухването на войната в Европа Юен Шъкай се опитва да запази неутралитет, което се обяснява с държавни и лични съображения, произтичащи от политическата нестабилност и междуособици в Китай в първите години след свалянето на Манджурската династия. От китайска гледна точка проблемите на страната по това време са преди всичко вътрешни, а вниманието на управниците и политически активната част от населението му е фокусирано върху задачата за изграждането на република на мястото на старата империя. Младата република се сблъсква с огромни трудности, свързани с липсата на модерно индустриално производство, остарялата транспортна инфраструктура, недостатъчното разработване на природните ѝ ресурси и неадекватната система за универсално образование. Ако очаква да си гарантира някакво ниво на независимост и просперитет, постреволюционен Китай трябва бързо да се приспособи към натиска и изискванията на модерното общество на XX век. Вместо това, към 1914 г., както изглежда, страната се плъзга към архаичен тип на авторитарно управление под маската на демократична република. Поради множеството вътрешни проблеми, тя няма достатъчно енергия, която да отдели за изграждане на нови международни отношения и създаването на нови съюзи. Затова, когато избухва войната в Европа, Китай веднага обявява неутралитет.

На 6 август 1914 г., когато Пекин официално декларира неутралитета си в започналия глобален конфликт, китайското министерство на външните работи формално се обръща към японския премиер и президента на САЩ двете страни да се присъединят към Китай и

да дадат на воюващите европейски сили съвет да изключат Далечния изток от актове на враждебност.[7] Впрочем още на 3 август 1914 г. китайският президент е сондирал възгледите на Германия, Япония и САЩ относно възможността за неутрализиране (обявяване на неутралитет в започналия световен военен конфликт) на лизинговите територии и концесии на Великите сили в страната. Въжделенията на Япония за доминация над Китай като условие за налагане на японски контрол над цяла Източна Азия и поканата на Великобритания за съдействие на японски военни за блокиране на германските сили в Западния Пасифик обаче правят невъзможно осъществяването на този китайски план. Произтичащите от британско-японската конкуренция за влияние в Източна Азия резерви на Форин офис по отношение на евентуално японско ангажиране с войната избледняват, когато изтича информация за германска оферта за връщане на Циндао на китайското правителство срещу компенсации след края на конфликта. След това Великобритания вече не само подкрепя, но и насърчава участието на съюзника си по договора от 1902 г. във военните действия. При това с ясното съзнание, че то би означавало японско завземане на германските територии в Шандун и възможност за натиск и дори контрол на Токио над китайското правителство.

Ситуацията придобива все по-категоричен характер след 23 август 1914 г., когато Япония официално обявява война на Германия с несъмненото намерение участието ѝ да остане ограничено и локализирано в Източна Азия, т.е. изобщо не се обсъжда вероятност да бъдат изпратени японски войски на европейския боен театър. Също толкова несъмнена е готовността на Токио да се сложи ръка на Циндао и прилежащите му територии. Започналите веднага след влизането във войната японски бомбардировки на германската база са последвани от сухопътно настъпление и обсада на Циндао. В операцията са ангажирани близо 60 000 души японски войски, а два британски батальона съдействат номинално на японците в обсадата на германския опорен пункт в Шандун. По същество японските военни действия срещу германските части в Циндао и британската подкрепа за тях означават грубо нарушение на китайския неутралитет във войната. Това нарушение е още по-крещящо на фона на официално афишираното основание за влизане на Великобритания във войната –

нарушаването от германска страна на неутралитета на Белгия. Така британско-японското поведение по отношение на китайски Шандун демонстрира очевиден двоен стандарт в международните отношения. Но пък двойствено е поведението и на представителите на режима на Юен Шъкай. Въпреки че първоначално протестират срещу японската интервенция в Китай, в началото на септември 1914 г. те започват да говорят за необходимост от китайско-японско сътрудничество и дори предлагат участие на китайски войски в японските действия срещу германците в Шандун. На 3 септември 1914 г. китайското външно министерство изпраща до воюващите циркулярна нота, в която определя района на Циндао за военна зона, като правителството на Китай не се смята за отговорно за спазването на стриктен неутралитет.[8] По този начин на практика режимът на Юен декларира, че няма да предприеме действия срещу нарушаващите неутралитета на държавата му страни. В тази дипломатическа ситуация и при невъзможност на германското правителство да отдели и своевременно изпрати военни подкрепления за Циндао, на 7 ноември 1914 г. германският гарнизон там капитулира и германските военни части и флота в Далечния изток са елиминирани.

Японската кампания в Шандун е бърза и с категоричен успех, което насърчава по-нататъшна агресивност на империята за реализиране на японските амбиции в региона. Ако в началото на военното си участие Токио твърди, че целта на последното е да изтласка Германия от Далечния изток, а завзетите територии ще бъдат върнати на Китай, то след падането на Циндао тонът на японските изявления определено се променя. След запитване дали територията ще бъде върната на Китай, японският премиер граф Шигенобу Окума заявява, ча въпросът за бъдещето на територията за момента няма отговор и че Япония никога не се обвързвала с обещание за връщането ѝ на Китай. Тази промяна в позицията на Токио е красноречиво потвърдена на 18 януари 1915 г. в предявените от японското правителство т.нар. „21 искания“ към Китай. Документът ясно демонстрира амбицията на Империята на изгряващото слънце да наследи Германия в позицията и притежанията ѝ в Шандун, да консолидира спечелените в Руско-японската война от 1904 – 05 г. територии в Манджурия и да добави към тях част от Монголия, да спечели контролен дял от

износа на желязо в Китай, да подсигури военната безопасност на Япония като направи невъзможно вземането на което и да било китайско пристанище или крайбрежен остров под наем от друга държава и, като цяло, да влезе в толкова близки икономически, военни и политически взаимоотношения с Китай, че да го превърне, с всичките му обширни територии в, на практика, васална на Япония държава.[9]

Исканията, разделени в пет групи, са представени директно на президента Юен Шъкай в дълбока секретност. Когато започват да се появяват слухове за тях[10], китайците в страната и по света са изпълнени с възмущение, а японското правителство първоначално отрича съществуването им. Месец по-късно то издава декларация, която изброява само 11 искания като по-спорните пунктове от първоначалния документ са изпуснати. На 26 април на мястото на оригиналните „21 искания", Япония представя 24 такива с леко видоизменени формулировки. Най-сетне на 7 май 1915 г. Япония ултимативно настоява Китай незабавно да приеме първите четири групи искания и заплашва да използва сила, ако не бъде получен положителен отговор. За петата група искания се предвижда провеждане на допълнителни преговори. На 8 май правителство на Юен Шъкай отстъпва пред японския натиск като в същото време декларира в допълнително изявление, че предприема тази стъпка под принуда, поради което не може да бъде държано отговорно за никакви произтичащи *ipso facto* нарушения на договорните права на други нации или на принципите на „отворени врати"[11]. След приемането на японския ултиматум, от стратегическа гледна точка, Северен Китай е оставен търговски, военно и политически на милостта на Япония. Все пак подписаното на 25 май 1915 г. китайско-японско споразумение за Шандун е по-меко от първоначалните японски искания от януари същата година.

Претенциите на Токио задълбочават политическите противоречия и нестабилност вътре в китайската република. Юен Шъкай се възползва от ситуацията, за да се обяви за единствен защитник на китайските национални интереси и започва да агитира за възстановяване на монархията със самия него като император. На 12 декември 1915 г. той успява да свика специално събрана „Представителна

асамблея“, която единодушно гласува за възстановяване от 1 януари 1916 г. на монархията в Китай с Юен като император. Осъзнавайки липсата на подкрепа за промяната, новият император отлага церемонията по възкачването си на престола за 1 март 1916 г. Още в края на 1915 г. обаче военните губернатори на южните китайски провинции и привържениците на Сун Ятсен и Гоминдана[12] обявяват отделянето си от империята на Юен, а японските войски на китайска територия насърчават бунта на губернаторите. Отцепването на все повече провинции принуждава Юен Шъкай да се откаже от империята на 22 март, само 83 дни след нейното обявяване. Скоро след това, на 5 юни 1916 г., самият Юен умира от уремия на 57 години, а Китай навлиза в период на анархия.

Разногласията относно формата на държавно управление в следващите месеци и години провокират серия от междуособни войни, главни действащи лица в които са местните военни управници (или военни лордове). Китай се люшка между прищевките на регионалните командири и милитаристки клики, а за централна власт може да се говори само номинално, като признание за правителство получава тази клика, която в дадения момент разполага с контрола над Пекин. Наличието на борещи се за властта военни и полтически фракции е благодатна почва за обвързването на тези фракции с интересите на различни външни сили срещу финансова и дипломатическа подкрепа. Т.напр. кликата на Чжан Цзолин в Манджурия и тази на Дуан Цижуй[13] в Анхой са подкрепяни от Япония, а тази на Цао Кун в Хъбей[14] – от САЩ и Великобритания.

Когато през февруари 1917 г. Съединените щати прекъсват дипломатически отношения с Германия, Вашингтон призовава Пекин да направи същото. По това време властта в страната е в ръцете на Дуан Цижуй.[15] Още от 1916 г. той е убеден, че световната война е достигнала критична точка, която може да бъда използвана от Китай за получаване на облаги чрез евентуално съюзяване със страните от Антантата и САЩ. Дуан се надява проантантовската му политика да бъде възнаградена с отмяна на концесионните права и привилегии на довоенните Велики сили на китайска територия и анулиране (или драстично съкращаване) на плащанията, наложени на Китай от Великите сили след Боксьорското въстание[16] от 1900 г.

Той също така разглежда участието в глобалната война като възможност за възстановяване и укрепване на международния престиж на страната му и шанс тя да получи право на глас в изработването на новия следвоенен световен ред, особено по отношение на Източна Азия и Пасифика.

На 14 март 1917 г., позовавайки се на нарушаването на правата на неутрални държави от неограничената подводна война на Централните сили, правителството на Дуан прекъсва дипломатически отношения с Германия и Австро-Унгария.[17] Очевидно става обвързването на Пекин с каузата на Антантата в глобалния конфликт. Пет месеца по-късно китайската република окончателно изоставя неутралитета и на 14 август 1917 г. обявява война на Германия. Причините за намесата на Китай във войната традиционно се определят като желание да се получи място на масата на победителите при изработването на следвоенния ред и да се обуздаят амбициите на Япония за налагане на по-нататъшна доминация над Китай. През последните години обаче широко се афишира и друга гледна точка, популяризирана от един млад научен работник, Су Гуоци, през 2005 г. в книгата му "Китай и Голямата война: Стремежът на Китай за нова национална идентичност и интернационализация".[18] Су определя Китай не просто като пасивен участник, въвлечен в събитията чрез непрекъснатия натиск, оказван в тази посока от външни сили и най-вече от САЩ, а като активен агент, виждащ в намесата в световния конфликт възможност да излезе от регионалната си изолация и да заеме достойно място в новата инернационална система. Според Су, участието в Голямата война е повратен момент, който формира активно и влиятелно китайско обществено мнение, способно да повлияе „отвътре" върху управляващите в посока възприемане на „нова дипломация". В контекста на тази нова и модерна китайска дипломация страната започва да оперира като суверенна източноазиатска държава в една международна система, създадена и до тогавашния момент управлявана според западните стандарти и правни норми. В този смисъл участието във войната се оказва вододелът, който отбелязва трансформирането на архаичното „Средно кралство" в модерна и интернационално еманципирана китайска национална държава.

Впрочем решението за намеса в световния конфликт съвсем не минава без вътрешен политически дебат. Макар войната срещу Централните сили да се разглежда от много китайци като шанс за възстановяване на международния престиж и независимост на Китай, в страната има влиятелни фигури, които се обявяват против подобна стъпка. Един от привържениците на стриктен неутралитет например е ползващия се с огромен политически авторитет Сун Ятсен. Аргументите му срещу намесата са свързани с опасението, че военното участие може да доведе до ново унижение на страната и заедно с това може да антагонизира излишно и без това агресивната ѝ съседка Япония. Въпреки колебанията и липсата на прецедент за намеса на Китай в световни събития, разиграващи се далеч от собствените му граници, в крайна сметка китайското правителство се ангажира с войната и получава почти незабавни облаги от това. От момента на обявяване на война на Германия и Австро-Унгария Китай спира да изплаща 20,91% (колкото е комбинираният дял на двете държави) от дължимите репарации за Боксьорското въстание. Успоредно с това Великобритания, Франция, Белгия, Италия, Япония, Португалия, а малко по-късно и Русия и САЩ, приемат отсрочване с пет години на изплащането на обезщетенията по Боксьорския протокол от 1901 г.[19]

След като се ангажира със страна в световния конфликт, китайското правителство предлага да изпрати 300 000 души военен контингент, който да вземе участие в боевете в Европа. Предложението обаче е отклонено от Съюзниците. При това положение Китай възприема алтернативната стратегия на подкрепа за човешките ресурси на Антантата в Европа. Става въпрос за вариант на идеята на фелдмаршал Дъглас Хейг от 1916 г. за рекрутиране от Антантата на 21 000 трудоваци от други нации, включително неутрални такива. Всъщност още преди официалното включване на Република Китай в световния конфликт, в страната се рекрутират работници за воюващите Великобритания и Франция. Над 100 000 китайски работници са изпратени в трудови корпуси и части в рискови производства и във фронтовите зони в двете европейски страни. Много от тях (над 2000) умират в близост до фронтовата линия. С труда си те допринасят, от една страна, за крайната победа на Антантата, а от друга, за приемането

на родината им в модерната интернационална система. Важен аспект на китайското трудово участие във войната в Европа, който повлиява бъдещите събития в Китай и региона, е също, че след края на военните действия китайските работници се връщат в страната си като носители на нови идеи и с придобит опит в общуването с чужди нации. Това променя вижданията и политическото им поведение и ги превръща в авангард на промяната и модернизацията на собствената нация.

Компиенското примирие от 11 ноември 1918 г. е посрещнато с ликуване в Китай, чиито жители очакват краят на войната да промени статута на страната от унизително зависима от Великите сили второстепенна държава в суверенна азиатска сила с ключова роля в съдбата и развитието на Източна Азия. Показателно за настроенията на китайците е, че новината за капитулацията на Германия е посрещната с триумфални походи в столицата Пекин, където ентусиазирана тълпа разрушва мемориала „Кетелер“[20] – паметник, който династията Цин е принудена да издигне в памет на убитите по време на Боксьорското въстание германци. Надеждите на Китай за нов статут на републиката в следвоенната интернационална система имат своите основания. Голямата война и намесата в нея превръщат страната в една от победителките в глобалния конфликт. Китайска делегация е поканена да вземе участие в конференцията в Париж, което дава шанс на китайски представители да участват в изработването на условията на мира и новия световен ред.

Парижката мирна конференция от 1919 г. изиграва ключова роля в китайската история. Напоследък тя често се определя като кръстопътят, на който Китай предопределя бъдещата си съдба. Основанието за такова определение е, че дипломатическият форум във френската столица става сцена на китайско-японска драма, която придобива на само национален и двустранен, но и интернационален характер. Очакванията и целите на китайските представители в Париж могат да бъдат сведени до следното: да се върнат на Китай всички довоенни права и привилегии на Германия в Шандун, като не се допусне трансферирането им върху Япония; да се прекратят всякакви политически и икономически привилегии, от които Германия и Австро-Унгария са се ползвали в Китай преди световната война; да се отменят привилегиите, получени от Япония по „21-то искания“ от

1915 г. и да се отменят всички специални привилегии изобщо на чужденци на китайска територия. Вместо да отговорят на тези очаквания, във френската столица миротворците решават довоенните германски територии и привилегии на п-в Шандун и Циндао да бъдат дадени на Япония, преди да бъдат върнати на Китай – решение, във финализирането на което активно участие взема смятаният дотогава за приятел на китайците американски президент У. Уилсън. Решението на лидерите на петте ключови страни-победителки от Антантата предизвиква след китайските представители на мирния форум остро негодувание и възмущение, което бързо се прехвърля и набира сила на китайска територия. Китайският посланик във Франция Уелингтън Ку емоционално декларира, че за Китай да се откаже от Шандун, родното място на Конфуций, би било равнозначно на това християните да се откажат от Йерусалим. Ку освен това определя идеята за индиректен метод на връщане на бившите германски подарендни територии чрез предаването им за временно управление на Япония, а след това прехвърляне на правата на Япония върху Китай, като унижение и напълно неприемлив удар по авторитета на страната си. Затова той и колегите му издигат искането за ни повече, ни по-малко от незабавно и директно връщане на Шандун и Циндао под китайски суверенитет. Отказът на водещите държави-победителки да подкрепят китайското искане ражда тезата за предателството на съюзниците от Антантата спрямо Република Китай.

Всъщност обаче тезата за предателството[21] е трудно защитима в светлината на подписаните от самите китайски управници секретни сделки с Япония. Дуан Цижуй се оттегля от поста си през октомври 1918 г., но докато е на власт използва щедри японски заеми, за да подсили собствените си военни сили и политически позиции. Той сключва серия от секретни сделки с японците като например предоставяне на право да разположат свои полицейски сили и военни гарнизони в Циндао и в административния център на Шандун гр. Дзинан; ипотекиране срещу японски заеми на железопътни линии и транспорнти права в спорната провинция, японско финансиране на инфраструктурни проекти в провинцията и пр. В интерес на истината, доколкото Дуан сключва тези сделки в дълбока тайна и скоро след това се оттегля от властта, китайските делегати в Париж най-ве-

роятно не са знаели за договорките му с японците. Поради това изложените в хода на преговорите претенции на Япония за германските територии в Китай са истинска изненада за тях. Президентът У. Уилсън, който до разкриването на сделките на Дуан пред мирния форум, симпатизира на китайските претенции, след представянето от японска страна на документи, удостоверяващи предоставените от Дуан на Япония права, приема, че японските претенции са основателни според принципите на международното право. Да отхвърли документално защитените японски искания за Уилсън би означавало публично да се отрече от един от ключовите лозунги на американското участие в Голямата война, който самият той издига – установяването на справедлив и демократичен следвоенен ред, в който всички страни ще са подвластни на ясни и еднакви за всички принципи на интернационално право. В резултат, на 30 април 1919 г. американският президент се солидаризира с колегите си Д. Лойд Джордж и Ж. Клемансо в съгласието за прехвърляне на германските права в Шандун на Японската империя.

Окончателното решение на миротворците всички германски права и привилегии на китайска територия да бъдат дадени на Япония предизвиква вълна от възмущение сред китайците. То довежда до масовите студентски демонстрации на площад „Тиенанмън“[22] в Пекин и в други големи градове на 4 май 1919 г., които раждат движението „4-ти май“.[23] Последното придава ярко антияпонски характер на съвременния китайския национализъм и излъчва много от ключовите фигури в китайската политика през следващите десетилетия. (Показателно е, че и двете най-влиятелни в следващите десетилетия политически партии в страната – Гоминдана и Китайската комунистическа партия, определят движението „4-ти май“ като изключително важен елемент от собствената им история.) Студентските демонстрации през май насърчават китайските представители на мирния форум в Париж да поискат текстове за съдбата на Шандун да не бъдат включени във Версайския договор, като въпросът бъде оставен за допълнителни дискусии и решение. Искането на китайската страна е отхвърлено. Сутринта на 28 юни 1919 г., денят на официалната церемония по подписването на мирния договор с Германия, ръководителят на китайската делегация Лу Чънсиан отправя искане на Китай да бъде разрешено да подпише договора с уговорка

(обяснителна бележка), че подписът се полага при условие за валидност на китайското възражение, изложено на 6 май 1919 г. и отнасящо се до въпроса за Шандун (членове 156, 157 и 158 от договора).[24] В искането си Лу се позовава и на дипломатически прецедент от 1815 г. – шведският представител на Виенския конгрес подписва решенията на форума, но с уговорка за резерви на страната си. Китайското искане отново не е удовлетворено и в резултат представителите на Китай не вземат участие в церемонията по подписването на Версайския договор. Така заради параграфите, касаещи германските концесии и привилегии в Шандун, китайските делегати не подписват и не стават страна по ключовия мирен договор, оформящ новия световен ред след Първата световна война.[25]

Ако трябва да обобщим, участието на Китай в Голямата война и най-вече решението на Парижката мирна конференция за съдбата на довоенните германски права и привилегии на п-в Шандун предопределят в много отношения бъдещето на Китай. Световната война и драмата на следвоенното урегулиране раждат и закрепват китайско-японски антагонизъм, който бележи съдбоносно историята на двете страни и на Източна Азия през следваците десетилетия. В същото време интензифицирания от глобалния конфликт сблъсък на китайските и японски национални интереси и подкрепата от страна на Великите държави от Антантата за японските претенции през 1919 г. създават благоприятни възможности за проникване и засилване на болшевишко/комунистическо влияние в Република Китай – както под формата на растящ интерес към болшевишките идеи, така и под формата на междуправителствени контакти.

Първата световна война и нейните резултати оформят събития и последици, които имат пряко отношение към съдбата на Източноазиатския регион и, в крайна сметка, водят да победата на комунизма в континентален Китай. По думите на един съвременен китайски учен, ако нямаше Първа световна война, нямаше да има Парижка мирна конференция, а ако нямаше Парижка мирна конференция, нямаше да има „4-ти май“ и Китайска комунистическа партия. Т.е. макар да изиграват роля и други фактори, може да се каже, че световната война е тази, която задейства „ефекта на пеперудата“, предопределяйки в много отношения хода на съвременната история на Китай и цяла Източна Азия.[26]

БЕЛЕЖКИ

[1] Циндао (Киаочао; Дзяоджоу) е голям град в източната част на китайската провиция Шандун. През ноември 1891 г. той е завзет от части на германска военноморска ескадра, стационирана в залива Дзяоджоу във връзка с убийството в района на германски мисионери. През март 1898 г. между Китай и Германия е подписан договор за създаване на германска концесионна (подарендна) територия Циндао. По условията на арендата територията остава легално част от територията на Китай, но за срок от 99 години всички суверенни права върху територията се упражняват от Германия. Арендаторът получава право на жп строителство и експлоатация на въглищните залежи, а германското влияние се разпростира отвъд Циндао в цялата провинция Шандун. Създадената в Циндао германска военноморска база е красноречива илюстрация на Weltpolitik-ата на кайзер Вилхелм II и приближените му, а разположената в базата Източноазиатска ескадра под командването (от 1912 г.) на вицеадмирал Максимилиан фон Шпее е съпоставима като бройка и по-добра като качество на съдовете от тези в британската военноморска база в Хонг Конг.

[2] Цит. по: **Dickinson**, F. R. War and National Reinvention: Japan and the Great War, 1914 – 1919. *Harvard University Asia Center*, Cambridge, MA, and London, 1999, p. 35.

[3] Думите са на Гиичи Танака. Цит. по: **Dickinson**, F. R. War and National Reinvention, p. 51.

[4] Революцията избухва в годината „синхай" по стария китайски календар, откъдето идва и названието ѝ – Синхайска революция.

[5] Новата армия е създадена след поражението в Китайско-японската война през 1895 г. като реформирано звено на имперската армия на Китай. Може би най-известното подразделение на модернизираната имперска армия е стационираната в северните крайбрежни китайски провинции Бейянска армия. Името на последната идва от названието, което династията Цин дава на разположените по крайбрежието на Жълто море провинции Ляонин, Джъли (днешна Хъбей) и Шандун.

[6] След началото на Синхайската революция за временен президент на новообявената китайска република през декември 1911 г. е определен Сун Ятсен. Военната слабост на революционерите довежда до преговори с Новата армия и Юен Шъкай, който урежда абдикацията на последния император от династията Цин, малолетния Пуи. Юен прави това срещу оттеглянето на Сун Ятсен от президентския пост и поемането на поста от самия него. Така Юен Шъкай се оказва начело на младата република в навечерието на Първата световна война.

[7] **Chi**, M. China Diplomacy, 1914 – 1918. *Harvard East Asian Monographs*, East Asian Research Center, Cambridge, MA, 1970, p. 2.

[8] Ibid., pp. 20 – 21.

[9] **Wheeler**, W. R. China and the World-War. *Macmillan Company*, N.Y., 1919, p. 11.

[10] Според сайта на Централната китайска телевизия (CCTV) – http://www.cctv.com/lm/176/71/71822.html (ползван на 20.11.2014), първите, които изнасят информация за японските искания в международната преса и по-специално в тази в САЩ, са двама австралийци – Хенри Доналд и Джордж Морисън.

[11] **Wheeler**, W. R. China and the World-War, p. 22.

[12] Гоминдан е названието, придобило гражданственост в България, поради което то ще бъде използвано в изложението, вместо пълното название в съответствие с валидната понастоящем пининова система за транслитерация на китайски имена – Чжунгуо Гуоминдан, или накратко Гуоминдан. Буквалният превод на български език на името на партията е Китайска национална народна партия, но в академичния и популярен политически лексикон у нас по-често се използва „Китайска националистическа партия“. Протовариантите ѝ се появяват още през 1894 г., но съвременното ѝ название е прокламирано през 1912 г., а Сун Ятсен е един от създателите и първи лидер на партията.

[13] В българска транслитерация името на Дуан Цижуй може да има още два варианта – Цижуи и Цижуей.

[14] Манджурия е обширна територия в североизточната част на Китай, Анхой е провинция в югоизточната част на страната, по долното течение на р. Яндзъ, а Хъбей е крайбрежна китайска провинция, намираща се на запад от Бохайско море.

[15] Дуан Цижуй се издига до влиятелна позиция в армията и политиката на Китай като близък съратник на Юен Шъкай, но впоследствие се противопоставя на опита на последния да възстанови монархията в страната. След смъртта на Юен през 1916 г. той е премиер на Китай и макар да не заема президентския пост, разполага с реалната власт в страната, или поне в северната ѝ част със столица Пекин.

[16] Въстанието на боксьорите (Боксьорското въстание) започва в селските райони на Северен Китай и първоначално има антиимпериалистически и антизападен характер. Организирано е от тайното дружество “Ихъцюан”, чиито членове практикуват ритуални методи, включително китайския “сакрален бокс”, за духовно и физическо усъвършенстване и поради това са наречени от европейците “боксьори”. Под атаките на въстаниците попадат западни мисионери и търговци, както и китайци, които търгуват със западни стоки или са приели християнството. Привърженици на движението успяват да

привлекат за своята кауза императрица Цъси и някои провинциални губернатори. Въстаниците убиват германски дипломат и с това провокират истински военни действия от страна на Великите сили Великобритания, Франция, Германия, Австро-Унгария и Русия, подкрепени от САЩ, Италия и Япония. Китайските сили са разгромени, а императрицата-регент и невръстният китайски император Пуи са принудени да подпишат унизителен протокол (Боксьорския протокол от 7 септември 1901 г.), с който на Китай е наложено изплащането на тежки репарации.

[17] „*Waikato Times*", Volume 88, Issue 13436, 14 March 1917, Page 5 – At: http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=WT19170314.2.25.2 (ползван на 10. 11. 2014)

[18] **Xu Guoqi.** China and the Great War: China's Pursuit of a New National Identity and Internationalization. *Cambridge University Press, N.Y.,* 2005.

[19] **Elleman**, B. A. Wilson and China: A Revised History of the Shandong Question. *M. E. Sharpe, Inc.*, Armonk, N.Y., 2002, p. 22.

[20] Мемориалът е наречен „Кетелер" (Ketteler memorial) по името на убития на 20 юни 1900 г. в Пекин германски пълномощен министър Клеменс фон Кетелер (Clemens von Ketteler).

[21] Важен елемент от тезата за предателството на Великите сили от Антантата е твърдението за поет от президента на САЩ У. Уилсън през 1917 г. ангажимент за възстановяване след края на войната на китайския суверенитет върху Шандун и Циндао.

[22] В България все още гражданственост има неправилното изписване на названието на известния пекински площад – „Тянанмън", вместо съответстващото на валидната понастоящем пининова система за транслитерация на китайски имена „Тиенанмън" (天安门).

[23] Започнало със студентските демонстрации от 4 май 1919 г. в Пекин против решението на Парижката мирна конференция за п-в Шандун, движението „4-ти май" постепенно прераства в движение не само за национална независимост и еманципация, но и за интелектуална промяна и социално-политическа реформа в Китай.

[24] U.S. Press Journalist Harry Hansen on the Versailles Signing Ceremony, 28 June 1919 – At: http://www.firstworldwar.com/source/parispeaceconf_signing.htm (ползван на 10. 11. 2014)

[25] Неподписването от китайска страна на Версайския договор налага нови преговори и сключването на допълнително споразумение за прекратяване на състоянието на война между Китай и Германия на 20 май 1921 г.

[26] Hutzler, Ch. "Chinese Communism" – At: http://online.wsj.com/ww1/chinese-communism (ползван на 12. 11. 2014); "Ефектът на пеперудата" е теория според която дори полъхът от крилете на пеперуда в Ню Йорк, може да бъде почувстван като тайфун в Япония.

АЛЕКСАНДЪР ВАСИЛИЕВИЧ КОЛЧАК В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

ТАТЯНА АСТАРДЖИЕВА

ALEXANDER VASILIEVICH KOLCHAK IN THE FIRST WORLD WAR

TATYANA ASTARDZHIEVA

Abstract: *The name of Alexander V. Kolchak is associated mainly with his anti-Bolshevik activity during the Civil War in Russia. However, he participated in the First World War and was the inspirer and the driving force of the Russian Navy reorganization, as well. Kolchak put a lot of energy into preparing the Russian naval forces for the war. If compared to the land forces, the advantage is on the side of the navy, he believed. Kolchak played a key role in organizing the Russian defense during the Battle of the Gulf of Riga. The experience was later used in, and contributed to, the successful defense of Petrograd/Leningrad both during the Great War and the Second World War.*

Key words: *Admiral Alexander Kolchak, Admiral N. Essen, First World War, Black Sea Navy, Baltic Navy, Bosporus operation*

Първата световна война е изпитание за целия свят. Международната обстановка в началото на XX век подсказва приближаващия сблъсък. Европа е разделена на два военни блока – Централните сили и противостоящите страни, които се обвързват в т.нар. Антанта. Русия се присъединява към втория лагер. Загубата в Руско-японската война 1904 – 1905 г. и вътрешното социалното недоволство влошават положението на страната. Категорична е неподготвеността на руската държава за голяма война, въпреки че и днес понякога се повдига дискусионният въпрос: възможно ли е Русия да избегната войната и доколко тя е съобразна, предвид годините на вътрешно-социалните борби.

Името Ал. В. Колчак се свързва с антиболшевишките действия в Гражданската война и изборът за върховен управляващ и главнокомандващ белите армии. Участието му във военните действия на руската империя имат обаче първостепенно значение в

неговия живот. Публикацията има за цел да представи участието на адмирал Ал. Колчак в световния сблъсък – тема, непозната в българската историческа наука.

* * *

Конфликтът от лятото на 1914 г. между Сърбия и Австро-Унгария, дава повод на Централните сили да прогнозират намесата на Русия като защитник на славянската държава. Руското правителство обаче не иска война, тъй като е недостатъчно подготвено за нея. През пролетта на 1914 г. се състои съвещание под председателството на руския император, на което е решено да се избягват въоръжени конфликти с държавите от Тройния съюз по балканските работи.[1] Петербург е заинтересован от поддържането на мира на Балканите, но не успява да преодолее сблъсъка. Външният руски министър С. Сазонов съветва Белград да приеме условията на Виена, а по-рано министър С. Ю. Вите дори нарича всяка война на XX век – безумие.

По решение на Особеното съвещание от 1910 г., председателствано от премиера П. А. Столипин, кредитирането на армията и флота трябва да е по равно. В края на 1911 г. руският император одобрява проекта за модернизация на флота, на който се отделят 800 мил. р., а на сухопътните – 880.[2]

Програмата на руските управляващи по усилването на въоръжените сили на страната към 1914 г. не е завършена, а предвижданията за началото на войната се отнасят към 1915 г. Самият Колчак признава: „Към началото на войната… корабостроителната програма е изпълнена само на половина…", а Тимирев добавя, че „единствения сериозен изтребител е „Новик" като подводните съдове съществуват само в проекта…"[3]

Обявяването на конфликта мобилизира не само столицата, но и другите по-големи центрове в Русия. Безредиците и стачките на работниците дори притихват. Селяни, работници и запасните войници се отзовават на призива за мобилизация и откриват, че „ненавиждат германците и обичат Русия и Царя".[4] В рапорт на майор Преславски се казва: „… имайки предвид руската душа и изключителния мироглед на мужика, то още от началото на настоящата война се даде същия оня колорит, какъвто носят почти всички войни, водени от русите. … да се притече на помощ на потиснатата Сърбия. … за

възвишената идея на настоящата война за защита на славянството против тевтонизма… Всички чувстваха сериозността на предстоящата грандиозна борба и отсъстваше онова лековерие, което бе обладало русите през време на Руско-японската война…”[5] Организирани са патриотични демонстрации, вестниците публикуват статии за близката победа на държавите от Антантата.

Бързото начало на Първата световна война активизира младия морски офицер Ал. В. Колчак. Той е син на участника в Кримската война генерал – майор Василий Иванович. Александър израства в семейство на военни и не е случаен изборът му на Петербургското морско училище (преименувано през 1891 г. в Морски кадетски корпус). Завършва през 1894 г., като е произведен в мичман. От същата година започва морската си кариера. На 6 декември 1899 г. му е присъдено звание лейтенант.

По време на плаванията в Тихия океан, Колчак извършва научни изследвания по хидрология и сам изучава китайски език. Капитан I ранг, по-късно адмирал, Г. Ф. Цивински отбелязва: „това е един необичайно способен, талантлив и знаещ офицер, имащ рядко срещана памет, владеещ прекрасно три европейски езика, запознат отлично с локацията на всички морета, знаещ историята на всички европейски флоти и морски сражения”.[6]

Известна е страстта на Ал. Колчак към полярните експедиции. През периода 1900 – 1902 той участва в северните плавания на барон Едуард Тол. От тогава датират добрите отношения на Колчак с Академията на науките и Императорското руското географско дружество.

Завръщайки се от ново пътешествие в началото на 1904 г., Колчак разбира за началото на войната с Япония. Първата реакция на Колчак е за незабавно включване във военните действия. Отказано му е поради влошено здравословно състояние. Но настоятелните молби принуждават адмирал С. О. Макаров да го назначи на крайцера „Асколд”.

Оказва се, че здравословните проблеми продължават да измъчват Ал. Колчак и трябва да се търси назначение на сухопътния фронт.

След загубата във войната, Колчак участва в нови експедиции, след които получава прозвището „Колчак Полярни”.

Ал. Колчак приема събитията от 1905 г. в Русия като народно негодувание след загубата във войната с Япония. Както много други военни, морският офицер смята, че основната задача е възстановяване на въоръжените сили и флота на Русия. Със същата цел се създава петербургски кръжок от млади морски офицери. Председател на групата е Ал. Колчак. С негова помощ от есента на 1906 г. започва изграждането на Морски генерален щаб.[7] В свой доклад Ал. Василиевич казва: „На Русия е нужна реална морска сила, на която да се опира нейната независима политика…".[8] Съвместно със сухопътния Генерален щаб започва изучаване на военно – политическата обстановка. Работата довежда до извода, че е неизбежна голяма европейска война, че инициативата и началото ще тръгнат от Германия, която смята да воюва с Русия, а началото ѝ ще се отнесе към началото на 1915 г. (разликата е 6 месеца). Предвиденият конфликт, принуждава Морският щаб да разработи проект. Той включва корабостроителна програма, реорганизация на военно-морските сили, въвеждане на нови методи за водене на бойните действия.

Програмата на Морския щаб поражда разногласия между Държавната дума и Морското министерство. На преден план се изтъква нуждата от отделяне на средства в големи размери. Колчак често присъства като експерт в комисиите по отбраната на Държавната дума. Той е дълбоко обиден и несъгласен с бюрократичния подход, който се изтъква в споровете. Разногласията на Колчак с новия министър С. А. Воеводски [9] и отношението на Думата към предложенията, го заставят да напусне през 1908 г. Морския щаб и да се включи в организирани морски плавания.

В края на първото десетилетие на XX в. международната обстановка се обостря. По тази причина руските управляващи вземат решение да осъществят морската програма на Щаба. В края на 1910 г. Ал. Колчак се връща на служба в морското ведомство и отново оглавява Оперативния отдел. Там се извършава цялостната подготовка на флота за войната. Ал. Колчак служебно се свързва с командващия Балтийския флот адмирал Н. О. Есен с цел координиране на действията. Според проучванията, предвижда се главния боен театър да се съсредоточи на Балтика. Ал. Василиевич изказва предположения, че неутралитетът на Швеция ще ползва Германия.[10]

През 1912 г. командващият Балтийския флот адмирал Есен препоръчва на Колчак да заеме длъжност в действащия флот – работа, която допада на младия морски офицер пред бездействието на брега. В Балтийския флот, той служи в минни дивизии като капитан на „Усуриец", а след това на дивизионната база в Либава. Съвместно, двамата разработват планове за действия при възможна война с Германия по море.[11]

Сътрудничеството между Есен и Колчак до голяма степен се дължи на факта, че и двамата не предпочитат кабинетната, канцеларска работа пред „живата" дейност. Освен това младия офицер има способността да представя неочаквани и остроумни идеи пряко на самия Есен, без да се съобразява с прекия си началник. В края на 1913 г. адмирал Есен назначава Ал. Колчак с ранг флаг-капитан по оперативната част на своя щаб на броненосеца „Рюрик". Едновременно с това, Колчак командва ескадрения миноносец „Пограничник".

На 16 юли 1914 г. Есен заявява на Колчак, че разрива с Германия и Австро-Унгария е неизбежен. В това време А. В. Колчак се намира на Балтика. Призован е в Талин. Според разработения план най-тясната част на Финския залив трябва да се обособи като минно поле, което да стане пречка за пренасяне на действията към Петербург.[12] Безпокойството на Есен произтича от невъзможността в срок да се поставят минните заграждения, т.е. преди навлизането на германските кораби във Финския залив. Според Колчак обаче, не трябва да се чака официално нареждане от столицата и той сам поема риска за поставянето на загражденията, независимо от последствията. Не след дълго от Петербург пристига заповед – „мълния", за действие. По този повод Алексей Тутов пише: „с личното участие на Колчак е разработена уникална, без аналог в света, операция за минна блокада на немските военно-морски бази".[13]

В началото на Първата световна война, Ал. Колчак не само изпълнява задълженията си на флаг-капитан, а и сам участва в боевете. Първите действия на германските военноморски сили на Балтика имат демонстративен характер. Военното аташе на България в Цариград майор Преславски споделя: „Балтийският флот. …не проявява абсолютни никакви сериозни действия в Балтийско море, … ограничава се само с охранение и наблюдение на морския бряг… само минния флот ще може да прояви живот…"[14]

През февруари 1915 г., командвайки четири миноносеца, младият офицер отива в Данцингския залив. Морето е покрито с плаващи съдове, но това не пречи на бившия полярник да постави 200 мини, на които попадат четири немски крайцера, осем миноносеца, 11 транспортьора.[15] Това е най-успешната акция на руския флот през Първата световна война. Благодарение на Колчаковия план нито един германски кораб не успява да се придвижи към Петроград през цялата война, а още повече че тактиката е използвана без промяна и през 1941 г. като има решаваща роля в морската отбрана на Ленинград.[16]

Действията по море значително се различават от сухопътните кампании. Ако в предходните години победата се постига в открити морски сражения, сега те се водят по-трудно, съзнателно и сложно. Особено значение имат отбранителните мероприятия и най-вече минните заграждения. Ал. Колчак се оказва ненадминат във воденето на минна война.

През май 1915 г. адмирал Есен умира. Новият командващ на флота е вицеадмирал В. А. Канин. Нерешителността на последния, увеличава ролята на Колчак. Затова Колчак оглавява бойните операции на Балтийския флот. От есента на с.г. той командва минните дивизии и морски сили в Рижкия залив.[17] След блестящо организиран морски десант, Колчак спира германския поход към Рига. За операцията Ал. Колчак е награден с орден Св. Георги V степен. В края на 1915 г., германските бойни кораби в Балтика превишават броя на руските 3, 4 пъти, а на търговските – 5, 2 пъти.[18] Въпреки това Балтийският флот не позволява на противника да навлезе във водите на Русия.

На 10 април 1916 г. на Ал. Колчак се присъжда звание контраадмирал, а на 28 юни – вицеадмирал с последващо назначение в Черноморския флот. В Хелсингсфорс командващият Балтийския флот вицеадмирал В. А. Канин поздравява Колчак за двойното повишение. Александър Василиевич предава прощално писмо, адресирано до своите подчинени, писмо в което той описва дълбоките си чувства към минната дивизия.

Преди да се отправи към новия пост, Колчак е призован в щаба в Могильов, където е приет от началник – щаба на Върховното главнокомандване ген. М. В. Алексеев и Върховния главнокомандващ-император Николай II.

Срещата между Колчак и Алексиев се провежда на 29 юли. На нея началник-щабът разяснява политическата обстановка, отношенията между съюзниците, както и въпроси от военен характер. Въпреки че до този момент Колчак не е голям почитател на Негово величество, разговорът с него променя отношението на адмирала. Николай II акцентира върху два момента: „поддържането на бъдещия фронт[19] и самостоятелните операции на Черно море".[20] В проведените разговори се възприема заемането на Босфора и Дарданелите през 1917 г. и активни бойни действия в региона, поради което се отдава голямо значение на Черноморския флот.[21] Генерал Алексеев допуска десант към Босфора още през пролетта на 1916 г., но същевременно го оценява като преждевременна операция, а Негово величество обосновава значението на руския Черноморски флот за историческите цели на империята.[22]

Ал. Василиевич си спомня: „Назначенията, които ми направи Алексеев и повторени от господаря се свеждат към следното: назначението ми в Черно море се обуславяло от това, че през пролетта на 1917 г. се предполага изпълнението на Босфорската операция, т. е. удар към Константинопол. На въпроса защо именно мен изпращат, когато аз през цялото време съм работил в Балтийско море, ген. Алексеев заяви, че общото мнение в Генералния щаб е, че с моите качества мога да изпълня тази операция успешно, повече от всеки друг".[23]

Ал. Василиевич не познава обстановката и военните действия по Черноморието, а още повече че приема далекоизточния и черноморския басейн като „второстепенни, безперспективни и неинтересни".[24] На 6 срещу 7 юли Колчак пристига в Севастопол и на 9 встъпва в новата си длъжност, като използва кораба „Императрица Мария". На съвещание, организирано от вицеадмирала, се поставят няколко задачи: обезпечаване на Черноморските граници от периодичното настъпление на вражески кораби; организация на транспорта, с което да се обезпечат бойните действия на Кавказката армия; десант към Босфора, удар по Цариград и излизане на Турция от войната. Колчак се натъква на някои слабости в организацията на флота и в бойната подготовка на състава. До неговото пристигане, поставянето на минните заграждения се извършват в собствени води и то при подстъпите към собствените бази и пристанища, личният състав няма опита при

поставянето на миите и лошо владее техниката, лоша е и подготовка на корабната артилерия.[25] Колчак се разпорежда да се промени и разшири учебната подготовка по стрелба.

Черноморският флот под командването на Ал. Колчак разполага с: брониранитe параходи „Императрица Мария", „Пантелеймон", „Три Светии", „Ростислав", „Синоп"; брониранитe крайцери „Памет Меркурий", „Кагул"; торпилъори с бързина 30 и 36 възела за изхвърляне на мини; два армейски корпуса и 300 000 души морска войска.[26]

В средата на 1916 г. в Черноморието господства немският флот. Германските плавателни съдове „Гебен" и „Бреслау", както и вражеските подводници, заплашват с разгром руската Кавказка армия по море. Причината се крие във факта, че екипажът на „Бреслау" поддържа курс към Новорусийск, където се намира главната база по снабдяването на Кавказкия фронт.

В Севастопол, Колчак разбира, че „Бреслау" преминава през Босфора и излиза в морето. Вице-адмиралът забелязва дим и „Бреслау". Но крайцерът се завръща в посока Босфора.

Скоро Колчак и подчинените му успяват да минират Босфора с над 2000 мини. На мина попадат „Гебен" и 6 германски подводници. След това практически германски кораби не се появяват в руски води. Корабите на противника са блокирани и лишени от възможност за плаване.

За разлика от неубедителните сухопътни сражения, за няколко месеца командващият Черноморския флот, с приложената организация, планове и действия, успява да добие бойно господство над противника и да прекрати активността му. Единствената голяма загуба, която претърпява Черноморският флот е на кораба „Императрица Мария". Той е взривен на 7 октомври, като причините остават неизвестни и до днес.[27]

През втората половина на ноември 1916 г. Колчак започва подготовката по извършването на Босфорската операция. Според плана на Главното командване е нужно оформянето на т.нар. „ударна дивизия". Командир на групата става ген. А. А. Свечин. Задачата на дивизията е десант на турски бряг. На прага на осъществяването на геополитическата задача по овладяването на Цариград и откриване на пътя към Средиземно море, в Русия започват февруарските съби-

тия от 1917 г. Матросите от Балтийския флот активно участват в тях. На 28 февруари по улиците на Кронщад идват гарнизони, поддържащи матросите от учебния минен отряд. В утрото на 1 март, градът се оказва в ръцете на въстаниците, убити са 50 офицери. Главният комендант и генерал – губернатор на Кронщад адмирал Р. Н. Вирен е прободен с щикове.

Вечерта на 3 март 1917 г. в главната база на Балтийско море в Хелсингфорс започва въстание на линейния кораб „Андрей Първозванни". Убити са контра – адмирал А. К. Неболсин и двама старши офицери. На 4 март въстанието се разраства, командващият Балтийския флот А. И. Непенин телеграфира в Петроград: „Балтийският флот като бойна сила сега не съществува". [28] Матроските делегати обявяват оставката на Непенин, който е арестуван и убит . Избран е нов командир – А. С. Максимов.

В такъв момент Колчак преценява: „В края на краищата аз служа не на такава или друга форма на правителството, а служа на своята родина, което трябва да е дълг на всеки".[29] Затова след абдикацията на император Николай II, Ал. Колчак избира да служи на Временното правителство.

В края на април 1917 г. Временното правителство призовава Колчак в Петроград. След няколко дни в Псков се състои съвещание на главнокомандващите и командващите сили на Русия. Доклади четат както началниците на сухопътните войски, така и началник щаба на Балтийския флот Чернявски и командващият Черноморския флот Колчак. На преден план излиза контраста между двете флотилии. Тежкото положението на север се допълва от разложението на войската, неподчиненост, революционните настроения. В прочетения от Колчак доклад се обръща внимание не само на Черноморския флот, но и на въоръжените руски сили въобще. На съвещанието е направено предложение, Колчак да оглави Балтийския флот като стане главнокомандващ на Източните морски сили.[30] Отговорът на морския офицер е следният: „Ако заповядате, то аз веднага ще тръгна за Хелсингфорс и ще поема флота, но смятам че моята работа сега е в Черно море и съм дълбоко убеден, че системата, установена върху нашите въоръжени сили и реформите, които сега се прокарват неизбежно ще провалят нашите въоръжени сили".[31] От разговорите

с министрите, Колчак се убеждава, че правителството е неспособно да се справи със ситуацията.

На заседание на Съвета на министрите се появява командващия Петроградския военен окръг Л. Г. Корнилов. Според него в града се организира въоръжена демонстрация на войските против правителството и предлага неговите отряди да я прекратят. Предвижда се акция, организирана от разделената на три групи армия на Корнилов да настъпи към столицата.[32] Срещу идеята на Корнилов се оформя кръг от противници, сред които са Лвов и Керенски. Колчак, обаче изказва противоположни позиции, в полза на Корнилов. В същото време, той преценява управляващите като защитници на родината, но има съмнения относно тяхната подготовка. Колчак се опитва да убеди членовете на Временното правителство и особено неговия лидер А. Ф. Керенски в това, че в борбата с анархията не са достатъчни пламенни речи и редът в страната може да се възстанови само със сила: „Ние не можахме да се договорим за нищо, тъй като стояхме на съвършено изключващи се точки на зрение".[33]

Ал. В. Колчак се връща в Севастопол, където намира деморализирани силите, които командва. През май екипажът на „Жаркий" отказва да изпълни бойните нареждания, а след него и съставът на миноносеца „Новик". Учреденият в града Съвет без причина арестува командващия бреговата служба ген. майор Н. П. Петров. Участвайки в митинги, Ал. Колчак се опитва няколкократно да убеди матросите в нуждата от войнска дисциплина, за да може Русия успешно да завърши войната.

В началото на юни 1917 г. в Севастопол тръгват слухове, че Ал. Колчак и други офицери подготвят контрареволюционен метеж. На 6 с.м. Съветът на матроските и войнишки депутати постановяват отстраняването му от длъжност и разоръжаване на офицерите. Комитетът по плавателните съдове преименува флагманския линеен кораб „Георгий Победоносцев" в „Свободна Русия", разоръжава офицерите на кораба и иска Колчак да предаде оръжието си. Вицеадмиралът взема златната Георгиевска сабя с думите: „Не от вас съм я получил и не на вас ще я дам".[34] Вестник „Свят" от 26 юни 1917 г. съобщава, че вицеадмиралът „хвърлил Георгиевската си сабя, получена при защитата на Порт Артур, в морето и заповядал на офицерите да

предадат доброволно своето оръжие, за да избегнат проливането на кръв".[35] Ал. Василиевич сам подава оставката си, но се надява че бунтът се дължи на агитацията на мнозинството от матросите. След това изпраща телеграма на Керенски, в която описва обстановката, в която заявява отказа си да командва флота.

Ал. Колчак се завръща в Петроград, където посещава Морското министерство. В подготвения от него доклад дава оценка на положението в Черноморския флот, обвинява Временното правителство за „свободата" в армията и флота, които способстват за нарушаване на дисциплината и срива на офицерския авторитет. Слабостта на Временното правителство се определя от В. Рунов с няколко факта: министрите не задават никакви въпроси след изслушването на доклада и не правят изводи за сложната ситуация във флота, а единствено благодарят за обстойния рапорт.[36]

По предложение на Дж. Гленън, през лятото на 1917 г. началникът на Черноморския щаб, капитан I ранг М. И. Смирнов сформира „Руска морска компания към Американския флот". В състава на групата влизат Колчак, Смирнов, кап. II ранг Д. Б. Колечицки, кап. II ранг В. В. Безуар, лейтенант И. Е. Вуич, лейтенант А. М. Мезенцев, флаг-офицер Н. А. Лечински, както и адютантът на адмирала Вадим Степанович Макаров – син на загиналия през 1904 г. адм. С. О. Макаров.[37] На 27 юли 1917 г. офицерите, начело с Ал. Колчак напускат Русия. След няколко дни те пристигат в Лондон. Там вицеадмиралът се среща с руския посланик К. Д. Набоков и адмирал Джелико. През септември Колчак приема предложението на САЩ, да предаде своя опит и при благоприятни условия да организира и осъществи американско-руски десант в Проливите.

На 16 октомври Колчак е приет от американския президент У. Уилсън. Пребиваването на Колчак в САЩ протича под знака на обучаване на американски моряци в изкуството да водят минна война.

След няколко месеца Ал. Колчак решава да се върне в Русия, за да бъде полезен на родината си. Преминавайки през Япония, той разбира за Октомврийската революция и за преговорите на болшевиките с Германия. Оттогава датира срещата на руския морски офицер с японския полковник Хизахиде, с когото споделят общи възгледи. Колчак със съжаление си спомня събитията от пролетта на 1917 г. –

абдикацията на Николай II, създаването на Временното правителство, невъзможността за създаване на такива въоръжени сили, които да дадат мощен отпор както на противника във войната, така и срещу болшевиките.[38] Вицеадмиралът е дълбоко наскърбен от разоръжаването на матросите и разложението в Балтийския и Черноморския флот, от премахването на званията, съсловията, от одържавяването на земята, заводите и фабриките. Разочарован от събитията в Русия и от възможността за подписване на мир, което според него означава подчинение на русите, той се обръща към английския посланик в Токио сър Грийн. Колчак не признава новата власт и отказа ѝ от съюзнически задължения. Изказва готовност за постъпване на служба в английската армия при всякакви условия, вярвайки, че ще дойде ден, в който ще бъде призован на борба срещу болшевиките.

През декември 1917 г. Ал. Колчак се отправя към Месопотамския фронт. По пътя изпълнението на задачата се проваля, поради загубите на съюзниците от турците. Колчак се връща в Далечния изток. От руския посланик в Пекин Н. А. Кудашев разбира, че в Южна Русия генералите М. В. Алексеев и Л. Г. Корнилов организират доброволческа армия с антиболшевишка насоченост. Кудашев съветва, че подобна организация трябва да се осъществи и в Далечния изток.

Ал. Колчак пристига в Харбин, за да изпълни новата задача. От април до септември 1918 г. се посвещава на обединението на антиболшевишките сили в района. Там се среща с отрядите на атаман Г. М. Семьонов и И. М. Калмиков. В Манджурия се натъква на анархия, пиянство, грабежи, разстрели без съд, безразличие на войсковите части. В допълнение, трябва да се преодолеят действията на японците. Те подхранват идеите на антисъветските отряди като ги снабдяват едновременно с оръжие, но и възпрепятстват създаването на силни части с политическа ориентация. Самият Колчак с мъка си спомня как изглежда Владивосток в царска Русия и сега, когато в него се настаняват чехи, съюзници, японци. Затова той предвижда, че Далечният изток ще бъде окупиран от други държави и ще бъде откъснат от империята. Чувствайки се безпомощен от създадената в района обстановка, вицеадмиралът се отправя на юг към ген. М. В. Алексеев. Пътят обаче не го отвежда до Южната армия.

* * *

В Първата световна война руските военно-морските сили и командният им състав са по-подготвени от сухопътните. Съотношението особено проличава в началото на войната. Значителна роля за морския успех на Русия има Ал. В. Колчак. Той е вдъхновител и двигател на огромната работа по реорганизирането на руския морски флот. Колчак е в основата на разработването на програма и сам участва в минните заграждения и защитата на Рижкия залив. Опитът дава своя принос в отбраната на Петроград както в Първата, така и през Втората световна война. Затова думите на Смирнов: „че историята на дейността на Колчак на Балтийско море – това е историята на флота по време на войната"[39], колкото и да са преувеличени, са верни.

Произведен във вицеадмирал през 1916 г., Ал. Колчак става най-младият офицер с този ранг. Лично Николай II го назначава за командващ Черноморския флот, поемайки поста от адмирал Андрей Еберхард. Старият адмирал дава висока оценка за Ал. Василиевич казвайки: „Всяко друго назначение за мен би било обидно".[40] Благодарение на упоритата работа на новия черноморски началник, за разлика от Балтийския, Черноморският флот запазва по-дълго своята боеспособност.

Без да отдава голямо значение на политическото противопоставяне в Русия, Колчак отстоява целостта на армията и флота и се бори с деморализацията и разложението във военноморските сили на страната. Вицеадмиралът не приема капитулацията на Русия в Първата световна война и надеждата му е продължаването ѝ до победен край. Революционните събития през 1917 г. и началото на Гражданската война дават повод на Ал. Василиевич да продължи борбата, но сега на друг фронт – с болшевиките, и да оглави бялото движение.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Петров**, П. П. От Волги до Тихого океана в рядых белых. М., 2011, с. 275.

[2] История России в новое и новейшее время. М., 2010, с. 316.

[3] **Кручинин**, А. Адмирал Колчак: жизнь, подвиг, память, М., 2011, с.65

[4] **Петров,** П. П. Пос. съч., с. 275.

[5] **ЦВИА**, ф. 22, оп. 3, а.е. 229, с. 130.

[6] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. История России XX века. М., 2004, с. 75.

[7] Белое движение. Исторические портреты. М. , 2014, с. 611.

[8] http://admiral-kolchak.narod.ru

[9] За повече подробности около споровете между Колчак и Воеводски виж: Белое движение. Исторические портреты. М. , 2014.

[10] **Рунов**, В., Р. Португальский. Легендарный Колчак. М., 2014, с. 190.

[11] http://cossac-awards.narod.ru

[12] http://militera.lib.ru

[13] http://cossac-awards.narod.ru

[14] **ЦВИА**, ф. 42°,оп. I, а.е. 6, с. 633

[15]**Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 83.

[16] **Шамбаров**, В. Белогвардейщина. М., 2012, с. 202.

[17] Белое движение. Исторические портреты. М. , 2014, с. 613.

[18] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 84.

[19] Става въпрос за включването на Румъния в Първата световна война на страната на Антантата и оформянето на нов фронт в Западното Черноморие.

[20] **Рунов**, В., Р. Португальский. Пос. съч., с. 214.

[21] http://admiral-kolchak.narod.ru; **Рунов,** В., Р. Португальский. Пос. съч., с. 215. Белое движение. Исторические портреты. М. , 2014, с. 615.

[22] **Кручинин**, А. Пос. съч., с. 95 – 96.

[23] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 84.

[24] **Кручинин**, А. Пос. съч., с. 42, 83.

[25] **Рунов**, В., Р. Португальский. Пос. съч., с. 218.

[26] **ЦВИА**, ф. 23, оп. II, а.е. 325, с.412 – 413.

[27] Белое движение. Исторические портреты. М. , 2014, с. 615.

[28] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 85.

[29] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 85

[30] **ЦВИА**, ф. 1027, оп. 1, а.е. 159, с. 101.

[31] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 86.

[32] **ЦВИА**, ф. 40, оп. 2, а.е. 895, с. 193.

[33] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 86.

[34] **Горинов**, М. М., Л. Л. Пушкова. Пос. съч., с. 88.

[35] **ЦВИА**, ф. 40, оп. II, а.е. 924, с. 4.

[36] **Рунов**, В., Р. Португальский. Пос. съч., с. 255.

[37] Белое движение. Исторические портреты. М., 2014, с. 617.

[38] Разгром Колчака. Воспиминания. М., 1969, с. 3 – 4.

[39] **Кручинин**, А. Пос. съч., с. 69.

[40] **Кручинин**, А. Пос. съч., с. 96.

ГОЛЯМАТА ВОЙНА ИЛИ КАК ГОСПОДИН НОБЕЛ ВЗРИВИ ГОСПОДИН ВАН ГОГ (ИСТОРИКО-КУЛТУРОЛОГИЧЕН ПОГЛЕД ПО НИЦШЕ)

СИМЕОН СИМЕОНОВ

THE GREAT WAR OR HOW MR. NOBEL BLEW UP MR. VAN GOGH (HISTORIC AND CULTURAL VIEW INSPIRED BY NIETZSCHE)

SIMEON SIMEONOV

Abstract: *Plato once said that "States are as the men, they grow out of human characters". He also suggested that what morality does for the individual, ideology does for the state. Reflecting on Nietzsche (and not only), the author conducts a historical analysis and draws some conclusions about the specifics of the "human morals" in Europe during the late Modern period. The aim of the present paper is also to look at the collapse of the old value system while trying to identify the causes of the First World War.*

Key words: *Christianity, church, Friedrich Nietzsche, Immanuel Kant, Baruch Spinoza, John Locke, Calvinism, ideologies, morality, intelligence, pragmatism, human nature*

Стогодишнината от началото на Първата световна война е сериозен повод да се потърси актуалният поглед на европейската историография по този проблем. Изследвания не липсват, а онова от тях, което постига популярността на бестселър с днешна дата, носи многозначителното заглавие „Сомнамбулите". Негов автор е историкът от Кеймбридж, австралиецът Кристофър Кларк, а тезата му синтезира в критичен план общата вина на европейските сили за разпалването на конфликта.

В документалната база концепцията на Кларк търси отражение на въпроса „Как?", а не „Защо?" се стига до първия оръдеен изстрел. Авторът обобщава, че войната е трагедия, а не престъпление; че политиците, без да ги подрежда по вина, като лунатици – будни, но

слепи, обладани от кошмари и неспособни да съзрат ужаса в който ще въвлекат народите си – вкупом вървят към тази трагедия. Всеки оправдава избора си с действията на противника, чувства се принуден да вземе „единствено правилното" решение в натрапената ситуация[1].

Така или иначе, умелото изместване на квалификацията от „престъпление" към „трагедия" ни най-малко не отнема от спазъма на национално обагрения емоционален интерес, демонстриран към труда: преди всичко, от чувството за вина – респективно, от очакването за оневиняване и оправдание, с което читателят на Стария континент посреща изследването и което всъщност го прави бестселър. Показателен е интересът към „Сомнамбулите" в Германия, където най-после е заситена жаждата за „научно" обезсилване на тежката присъда, отредила през годините (включително, и дори в по-голяма степен, след Втората световна война) единствено на „победената" германска нация вината за разпалване на конфликта. Обстоятелството, че за „трагедията" от 1914 г. отговорността вече се тълкува като споделена, дава отдих на съвестта в Централна Европа, но не иначе, а само доколкото състоянието на „гузност" променя мащаба си в „научен" опит да „захапе" европейската съвест като цяло. Морална готовност за подобен обрат обаче липсва: пример за това (и не единствен) е реакцията на монографията в Сърбия, където съвсем категорично, т.е. „научно", се отхвърля възможността да се поеме вина солидарно с останалите нации...

Всъщност акцентът върху моралното разнопосочие в нагласите и ревността на Европа 100 години след началото на Голямата война е причината да се въвлече Ницше в поглед, устремен към един пообобщен, ценностен опит за оценка на паметта и уроците, свързани с историята на тази първа по рода си масова смърт. Важно е обстоятелството, че този мислител никога не е изпитвал афинитет към „масовия" човек на своето време, към демонстративния му *християнски морал, демократически ценности, национални идеали*. В изтъканата от прозрения негова афористична философия – а какво е афоризмът, ако не дълбинна мъдрост, просветнала рязко, красиво, но и болезнено истинно – „масовото" стои, лишено от перспектива на развитие. При това не защото върху развалините му *трябва* да се възцари Свръхчовекът, а просто защото то, „масовото", самò се обрича на заличаване...

Още в своето време Платон отбелязва, че „държавите са като хората – те израстват от човешките нрави", а „моралът за индивида означава идеология за държавата"[2]. Съзнателно или не, Кларк напипва този феномен, поставяйки държавните мъже на Европа от началото на предното столетие в ролята на „лунатици", тласкани от обстоятелствата към неизбежното. Платон може лесно да бъде разбран, а оттам и ситуацията, описвана в „Сомнамбулите", ако се прехвърлим направо на Парижката конференция от 1919 г., където едно към едно „нациите-победителки" решават съдбата на „победените нации". Тук държавните мъже вземат решения отново безспорно недалновидно, но едва ли някой би ги оприличил на лунатици – просто защото е пределно афиширан залогът в поетия от тях политически ангажимент: доверието на поверените им народи, жадуващи ясно дефинирана, разобличена вина и „справедливо възмездие" за неимоверните страдания и масово изстребление, понесени *в името на* победата. Абсолютно излишен е въпросът, дали решенията и последиците от тях биха били по-различни, ако съдбата бе отредила на победените ролята на победители ...

И така, чрез прочита на Ницше (и не само, разбира се), да се опитаме да прозрем на свой ред особеностите, характеризиращи „човешките нрави" на Стария континент през късното Ново време. От посочената в критическия обсег на философа по-горе ценностна триада на самозаличаването първото място е отредено за християнския морал. Една представителна извадка от мнението на Ницше по въпроса намираме в *Ecce homo*:

„Да не виждаш християнството – това е par exellance престъпление срещу живота*... Хилядолетията, народите, първите, последните, философите и старите баби – въобще пет-шест мига от историята, аз съм седмият – всички са еднакво достойни за тази присъда. Досега християнинът беше „морално същество" – един куриоз, нямащ равен на себе си – и* като *„морално същество" – измамен, абсурден, толкова* вреден сам за себе си*, че дори и някой, който дълбоко презира човечеството, не би могъл и да мечтае за това. Християнският морал е най-злата форма на волята за измама, най-грозният храм на човечеството – онова човечество, което той сам погуби. В този*

смисъл ме ужасява не *заблуждението „като заблуждение“,* не *и хилядолетното отсъствие на добра воля, възпитание, дистанция, смелост в областта на духа – по-скоро ме ужасява недостигът на естественост, на природа, отвратителният факт, че* антиприродата *е приета като морал, като закон — при това с висши почести; именно като категорически императив* антиприродата *продължава да тегне над човечеството! Да сгрешиш в такава степен –* не *като индивид,* не *дори и като народ, а като* човечество*!... Да поучаваш всички как да презират най-първичните жизнени инстинкти, да* повалиш *един дух, за да съсипеш тялото; да изнамериш нещо нечисто в главната предпоставка за живот – пола; да търсиш лошия и зъл принцип в най-дълбоката и съкровена необходимост за развитието –* строгият *егоизъм; да придадеш обратен смисъл на типичните признаци на упадък и на противоположността на инстинкта, т.е. да видиш по-висша ценност, даже* ценността за себе си *в отнемането на личностното от личността, в „любовта към ближния“!... Нима самото човечество е* декадентско*? Винаги ли е било такова? Извън всякакво съмнение е, че дълго време са му били* проповядвани *само декадентски ценности, посочвани като висши. Моралът, лишен от индивидуалност, е* par exellance *упадъчен; изразът „аз пропадам“, преведен в императивна форма, означава: „Всички вие* трябва *да пропаднете!“ Този морал, единствено проповядван досега, моралът на обезличаването, издава волята за края,* отрича *живота в най-съкровените му глъбини. Остава възможността, че все пак се ражда не цялото човечество, а само онзи паразитен вид,* духовникът*, който чрез морала се самоопредели да посочва ценностите, които видя в християнския морал и средствата за власт... В този смисъл* съм на мнение*, че учителите, водачите на човечеството, изобщо теолозите като цяло, са били* декаденти. Оттук *и преоценката, превръщането на ценностите в жизнено враждебни, оттук – моралът...* Дефиниция на морала *– това е идиосинкразия на* декадентството*, което крие тайната мисъл* да отмъсти на живота *– при това го върши успешно. Аз смятам* тази *дефиниция за правилна”*[3].

Две са понятията, около които се завихря това торнадо-подобно слово, „засмукало" с такава сила и с толкова презрение самото разбиране за „битие на човечеството в морала". Отзад напред първо се сблъскваме с понятието от психологията ***идиосинкразия.*** То обозначава болезнената реакция на определени дразнители, или (по-рядко) точно обратното – *неестествено влечение* към такива; в най-общ смисъл същото се отнася и за характерната при отделни типове темперамент *смесица от привързаности и отвращения,* с които човек откликва на околната среда. Второто понятие е ***категорически императив*** – една буквална заемка от Имануел Кант, употребена в противоположния на неговата идея смисъл и в пряка, укрепваща връзка с обхвата на първото понятие: ако при Кант моралният *закон* се утвърждава *индивидуално* като категорически императив на поначало (и *изобщо*, т.е. *необходимо*, казано на философски език!) заложения *и осъзнат* разумен *потенциал* у човека, то при Ницше християнският морал е обратно – *необходимо* категорически-императивна функция на поначало-заличения-разум (антиприрода), водеща човека до поведенческите ексцеси на идиосинкразията. Веднага вмъкваме уточнението, че моралният *закон* на Кант е нещо коренно различно от християнския *морал,* атакуван от Ницше: първото е философска категория, в разбирането на която е задължително отграничаването и отхвърлянето на второто[4].

Декадентският (упадъчен) мотив за *отмъщението към живота,* провидян от Ницше в християнския морал, намира потвърждение в изследванията на невропсихиатрията (първо, с акцент върху *хистерията*), обобщени от Зигмунд Фройд в научно направление, дало начало на психоанализата. Клиничният опит на Фройд обхваща приоритетно сферата на *пола* и го кара да разглежда секса като поважен от другите нужди в динамиката на психиката. Оказва се, че за социалното създание човек сексът е най-социалната нужда. Фройд обаче включва много повече от самия акт в термина "секс": последният се свързва по-скоро с онзи дял от *несъзнаваното* у човека, в който желанието, мотивацията за живот (либидото), вместо да кулминира в наслада, се самооковава в табута от различен характер, предимно на религиозна основа[5]. Изводът сочи, че „отмъщението към живота" е най-малко „проблем на тялото" – то е във висша степен

проблем на един от хилядолетия репресиран дух, затворен в колективната норма, институционализиран, отчужден поначало от самия себе си, за да бъде поробен *в името на* „висшия" авторитет на Отвъдното...

Разбира се, с посредничеството на Църквата, а в основата на споменатата репресия стои догмата, конструирана от нея за целта в далечната 325 г. Да разлистим няколко страници късноантична история...

Известно е, че през май 325 г. в Никея, Мала Азия, се свиква първият Вселенски събор на християнската Църква, където след тримесечни дискусии се утвърждава догмата на тази нова институция. Самият император Константин е височайшият "настойник" на това събитие – роля, поета с определена „висока" цел, но често тълкувана впоследствие като акт на акуширане при раждането на едно чудовище: факт е, че Църквата не закъснява да се заяви с равен и дори по-висш авторитет от императорската власт, която я узаконява.

Това връщане назад във времето има смисъл най-вече с възможността, чрез проникване в същината на споменатите дискусии да стигнем до „извора на злото", до източника на възцарилата се за хилядолетия догматична концепция. Всъщност през 325 г. императорът се намесва решително в избухналия между християнските епископи спор за двете природи на Иисус – Синът Божи и Синът Човешки. Оказва се, че прочитът на Евангелските текстове отговаря както на нуждата от свръхчовешки авторитет (в духа на еврейските пророци), така и на необходимостта у всеки вярващ сам да се докосне до божественото (според традицията на гръцките философи)[6].

В първия концепт вярата струи от усета за един свръхотчужден Бог, при което у човека надделява насъщната нужда от упование и закрила; във втория вярата импулсира, по една активна необходимост на духа, човек да се самоизвиси в опит да „изживее" Бога. Думите на живия Иисус (Синът Божи) „Аз съм Пътят и Истината и Живота" (Йоан 14:6) са ясно указание за втората опция; първата пък се „оглежда" във финалния сюжет на Голгота: положил кръстна жертва с изкупената целокупно греховна природа на човека, мъртвият (но после възкръснал) Син Човешки „отключва" за него (човека, човечеството) благотворно и завинаги лоното на Божията милост.

С риск да усложним за неизкушеното съзнание (разбирай на „масовия" читател) проблема за двете „опции", но и с цел да го изясним докрай за изкушеното съзнание (читателят, амбициран да надскочи „масовото" в себе си, към когото всъщност е адресиран този текст), ще разширим още малко богословската страна на спора. Вече бе посочено, че иде реч за въпрос, открит към два отговора: как да се следва Иисус – като алтернатива, в която миряните „догматично" трябва да бъдат въведени. Или Христос да бъде пример за подражание на осъзнат и активен в своето битие човек, доказал със стремежа към съвършенство „подобието" си на Бога; или просто да се следва Спасителя в „жертвата" (чрез самонаказание, аскеза, покаяние) с цел домогване до Божията милост и спасение след смъртта. В Никея епископите, обвързали своето верую с първата алтернатива, настояват, че Христос, *създаден* от Бог, е бил „приет" като негов син по силата на проявено съвършенство (едно изживяно подобие на Отца не по същност (по субстанция), а „във волята" – с други думи, Синът Човешки се самопревъзмогва до статуса на Син Божи). Богословските аргументи в полза на втората алтернатива пък се основават на прочита, че Иисус е (нарочно) *заченат* от Бог, т.е. Той е Син, поначало единосъщен на своя Отец, но поел като превъплътен Син Човешки „мисията" на посредник сред хората[7].

Силата, вградена в първата версия на вярата, блика от убедеността, че, стига да ориентира активно във *вертикалната* проекция своя живот (към божественото по „подобие във волята"), роденият „в грях" човек може да остойности *сам себе си* като *морална (в Божия „прием") ценност:* все пак не Бог го зачева, а той „зачева" сам себе си, за да бъде „приет" в последна сметка от Бога, при това далеч преди да се озове пред портите на Отвъдното...

От друга страна – вярата, активирана по силата на втората версия, сюблимира във функция на своеобразно *морално огледало:* човекът отново остойностява себе си, но винаги чрез *него* – като *ценност-отражение в Посредника.* Посредникът първоначално ще бъде Иисус Спасителя (и съответно нагласата-очакване за *вертикална* проекция чрез Възкресение), после корпоративното тяло на Църквата (чиято санкция ще деградира горната нагласа в неистов ужас пред зловещата перспектива на задгробието), а накрая (в

късното Ново време) Посредникът ще ескалира в поливалентност, разроена от идеологемата *„в името на...”* (каквото се сетите: вярата, държавата, народа, нацията, класата, партията, науката, прогреса и пр., и пр.). Иначе казано, тук през столетията човек е обречен да храни моралния си „масов” статус в променливостта (и хаоса!) на една неизменно корпоративна среда, „оплодена” от винаги външно „заченати” и следвани авторитети. Уютът на тази среда ще сподавя всеки опит за *вертикална* проекция на битието, а там, където се стигне до пробив, то ще е с угрозата на малшанса пред агресията на *хоризонтираното* (в „масовата” люпилня) мислене и властови капацитет.

Тук е мястото да уточним, че Ницше не е пример за възлизане по *вертикала* в горния смисъл (пример са Пико делла Мирàндола, Джордано Бруно, Галилео Галилей, Барух Спиноза, Имануел Кант); всъщност той ни най-малко не може да бъде заподозрян в обслужване на тази „опция”. В неговата философия Бог и всичко свързано с Него се мислят в идеологемата „християнски морал”, а ето в каква посока върви разбирането им*: “Слезлият на земята бог не трябва да* върши *нищо друго освен несправедливост – но в това е божественото: да поемеш върху себе си не наказанието, а* вината*”*, чуваме да твърди Ницше отново в *Ecce homo*.

Отваряйки скоби ще си позволим коментара, че позицията в горната реплика на мислителя е отглас на собствената му нагласа да “руши” християнския морал; по-конкретно в случая се предприема опит за обезсилване върховия акт в мисията на Иисус, т.е. кръстната Му смърт и нейния догматичен смисъл. Очевидна е констатацията, че Ницше атакува самия Посредник, под чийто “знак” обаче решава да “затвори” делото на Спасителя като цяло. И съответно да го отхвърли като цяло. В този смисъл философът обръща гръб на Бога и Неговия Син по принцип, което бихме изтълкували като подход на *догматично отгледания* в християнския морал отрицател на християнския морал...

Мъртвият и после възкръснал Христос наистина поема *наказанието* за греха на човека, но е известно, че това не би се случило без живият Христос да е поел и вменената му *вина* за стореното от Него, вина, отвела Го до съда и кръста. Става въпрос за онази ярко изразена агресия срещу алчността на търговците в храма, за разобли-

ченото лицемерие в морала на юдеите и техните свещеници, за упорството Му да постави "закона на Мойсей" в нова светлина – все действия, рушащи утвърдените разбирания и норми и, съответно, "несправедливи" от гледна точка на тези, които го предават в ръцете на Пилат. А "тези" в последна сметка се оказват обществото на Юдея като цяло...

С други думи, взет в неговата цялост, сюжетът около "слезлия на земята бог" Иисус Христос, съдържа съвсем определено фазата на поетата вина, която обаче целенасочено е лишена от смисловата (и по-скоро *пропагандно-възпитателната*) тежест на фазата с кръстната смърт, наложена с абсолютна строгост в догмата на християнството. Разбираемо е, че за Ницше тази фаза на вината остава незабележима, доколкото с откроения в нея активизъм на рушащаустановените-норми-сила тя е разбираемо невидима и в спектъра от *догматични* значения на морала, срещу когото той се изправя.

Затваряйки скобите, ще добавим, че съвсем логично в тази, *отвърната от Бог* проекция на философстването у Ницше, се разгръща и учението му за Свръхчовека. Поради което и малшансът пред неговия публичен прием – допълнително олекотен откъм морална състоятелност и амбиция, закономерно се разполага в сферата на поведенческия ексцес на споменатата вече *идиосинкразия*: не е изненада, че „изреченото от Заратустра" привлича мегнетично в същото, в което и отблъсква...

С други думи тук, в този текст Ницше е не „линията", а само погледът, отправната точка.

В последна сметка, християнската догма се възцарява с постановката на първия Вселенски събор, че Иисус е не просто *създаден*, а *заченат един-по-същество* с Отца. Присъствалият на събитието Евсевий Кесарийски съобщава за решаващата намеса на Константин. „Нашият обичан от Бога император започна да разсъждава относно божествения произход [на Христос] и Неговото съществуване преди Сътворението: „Той бил у Отца, бидейки винаги Отца, също както [Синът] е бил винаги Цар и Спасител".

За да се подсили догмата всички книги на нейните противници (ариани) се изгарят, така че „нито едно копие да не остане за идните поколения", а тези, които притежават подобни произведения и

отказват да ги предадат, се наказват със смърт. Всъщност към 324 г. Константин разглежда самия себе си като „епископ, поставен от Бога на онези извън [Църквата]" и като „тринадесети апостол" (т.е. в духа на арианството). Мотивиран обаче да обожестви императорската институция в духа на предхристиянската традиция, той утвръждава в догмата божествения произход на Христос, „Синът, обединил в едно Цар и Спасител"[8].

Проявената брутално *репресия* в опит да се заличи паметта за "алтернативата" има най-вече *символното* и *комплексно* значение на висша институционализираща воля: така, както индивидуалното у Иисус (Царят) се жертва и въздига в колективното (Спасителят), както личността на императора се "жертва" и претопява волево в Институцията, така и съзнанието на обикновеният мирянин се деиндивидуализира и потапя в "масовото". Иначе казано, чрез *репресията* Авторитетът възтържествува, като рязко променя мащаба си и обхваща Цялото... Исторически погледнат, този акт възпроизвежда старата, изконна форма на обожествяване на властта, а чрез догмата, утвърдена като принципно начало в Никея, светогледът на християнина се оказва "обозначен" с реалиите на една "овластена" зависимост, в която "масовият" вярващ – анонимен, приобщен и "цялостен", екзалтирано ще упражнява *репресия* (чрез "свещени" войни, клади, Инквизиция...) срещу всеки еретик и друговерец. Нещото обаче, което ще отличи християнина от езичника е, че устремен към спасение и воден от Авторитета, той ще упражнява *репресия* и върху ... самия себе си.

Иначе още от VI в. богословието се връща към философията, за да зарежда през столетията с *Истинност* пропагандно-възпитателните променливи на догмата: приело, а после отхвърлило неоплатонизма на Плотин, християнското учение преминава още в края на първото хилядолетие към Аристотел (чрез Пиер Абелар)[9]. През XIII в. Тома от Аквино облагородява Авторитета на догмата с умело инжектиран нов "рационален серум" в ирационалния свод на Откровението – актуализира неоплатонизма; прави го с благословията на Светия престол, за да се внуши в една вече открехната към Античността обществена среда, че философията на древните може да бъде само и единствено *слугиня* на теологията [10].

Двеста години по-късно обаче Папството ще постави под въпрос този "флирт" с древната мъдрост. Причината е в появата и бурно заявеното присъствие на един млад ерудит, решен да подтикне Църквата към радикална реформа на догмата. Името му е Джовани Пико делла Мирàндола, а ето как той синтезира предназначението на човека в "проекта" на самия Бог-Творец:

"На теб, о Адаме, не давам нито определено място, нито собствен образ, нито особени задължения, за да можеш и мястото, и лицето, и задълженията си да сътвориш по собствено желание, съгласно твоята воля и твоето решение. Образът на другите творения е определен в пределите на установените от мен закони. Ти обаче, без да си притеснен от никакви ограничения, ***ще определиш своя образ по свое решение чрез властта, която ти предоставям.*** *Аз те поставям в центъра на света, за да може от там най-удобно да обозреш всичко, каквото има в него. Аз не те направих нито небесен, нито земен, нито смъртен, нито безсмъртен, за да можеш ти сам, като свободен творец да формираш себе си в образа, който ти предпочетеш. Ти можеш да се прероди в низше, неразумно същество, но по волята на своята душа можеш да се прероди и във висше божествено..."* [11].

Очевидно в духа на отхвърлената в Никея "алтернатива", Мирàндола разглежда природата на човека като динамика в един постоянен процес на съзидание, плод на самостоятелен, съзнателен и отговорен *избор*. Човек е "божествен" по "проект", но не защото просто е "създаден по образ и подобие Божие", а като потенциал в едно *предприето усилие*, т.е. тази "божественост" – както и всяко човешко съвършенство, *не е дадена, а достижима.*

За да прозре това, мислителят синтезира знание, непознато като обхват до този момент: овладял 22 езика (вкл. старогръцки, латински, арабски, иврит, халдейски), той чете в оригинал и съпоставя свещените и философски текстове на всички учения от Древния Изток, Гърция, Персия, Египет, Юдея, мюсюлманския свят... Църквата реагира с обвинение в ерес, а Мирàндола е спасен от Инквизицията след намеса на Лоренцо Медичи. Умира едва на 31 г. и не успява да разгърне учението си.

За разлика от Джордано Бруно, който 100 г. след Джовани Пико разтърсва Европа със завършена концепция за "безкрайността, Вселената и световете". Активен във *вертикала* на своята проекция човек, съдбата му е побрана в следните думи: "*Ако аз работех с плуга, пасях стадо, обработвах градина, правех дрехи, никой нямаше да ми обръща внимание. Малцина биха се вглеждали в мен и аз щях да угодя на всички. Но аз измервам полето на природата, стремя се да паса душите, мечтая да обработвам ума и да поправям навиците на интелекта – ето защо онзи, който ме гледа, ме заплашва, който ме следи, ме напада, който ме догонва, ме ухапва. А който ме хване, изяжда ме, и това вършат не един или двама, а мнозина и почти всички.*" И още: "*Ако не беше религията, нямаше да има невежи...*"[12] През февруари 1600 г. е изгорен на клада в Рим на 51 г.

През втората половина на същия XVII в. се разгръща геният и на Барух (Бенедикт) Спиноза. Заклеймен като атеист и отхвърлен завинаги от своята еврейска общност, той остава недосегаем за корист, облаги и слава; туберкулозата го убива в нищета на 45 г., но от философията му струи жизнеността на "пробуден" (за божественото по "подобие във волята") мислител. Според него *свободата* в човешкото поведение има за източник единствено твърдото решение да разберем *защо действаме по начина, по който действаме*. Свободен е не онзи, който активира възможността да се изправи с "не" срещу това, което му се случва, а този, който с възможността да каже "да" активира разбирането за съдбата като *необходимост в избора*. Формирайки адекватна представа за това какво правим и чувстваме, ние се превръщаме в *истинната причина* за своите действия (вътрешни и външни), а така импулсираме и *активността* – "ставаме едновременно по-свободни, повече като Бог", утвърждава Спиноза[13].

Не случайно Новото време влиза в сила под знака на отново възроденатa индивидуалност[14]. Цяла плеяда мислители-рационалисти атакуват под този знак Авторитета на Откровението като Посредник, но истинска рядкост са онези от тях (като споменатите по-горе), които се изправят срещу "Авторитета – Посредник – въобще", блокирайки (на висока цена!) несекващата *репресия* на институциона-

лизиращата воля. В края на XIX в. чрез "изреченото от Заратустра" Ницше ще обобщи образа на търсения все още индивидуализъм – в отрицание на този, който модерността така или иначе ражда:

"*Виждам много войници: ала бих желал да видя много воини! "Униформа" наричат това що носят: дано да не е униформа това, що крият под нея!"...*

"Бунтът – това е привилегия на роба. Вашата привилегия нека бъде покорство! Самата ви заповед нека бъде покорство!

На един добър воин повелята "длъжен си" звучи по-приятно от "аз искам". И всичко, що ви е мило, трябва да вършите по заповед, а не свободно."...

"Ала върховната мисъл на живота сте длъжни да приемете като заповед от мене – и тя гласи: човекът е нещо, което трябва да бъде превъзмогнато. [15] *"*

Известно е, че Ницше обръща гръб на своите кумири във философията, но акцентувайки върху горната заключителна реплика-лайтмотив на неговото учение, няма как да не потърсим смисъла на посланието в идеите, наследени от Кант. Чрез триадата феноменални *Критики ("на чистия разум","на практическия разум","на способността за съждение")* цяло столетие преди Ницше именно Кант обосновава потенциала, пътя и средството у човека да изгради себе си като *отрицание* на "масовото", да се подсигури със сигурен *критичен* щит срещу агресията на всеки външен Авторитет, въплъщение на една или друга институционализираща съзнанието воля... Употребените в цитатите по-горе антитези "длъжен си"–"аз искам" и "по заповед"–"свободно" подсказват за морален заряд на внушението, не иначе, а като следа, оставена от Кант в интуитивната памет на Ницше. Защото, ако и да отхвърля християнския морал в догмата, Кант го прави, за да утвърди принципно морала като *необходим* за човека, но в строго философската му аргументация. Ето как:

"Моралът е основан на понятието за човека като същество свободно, но пък и тъкмо затова подчиняващо се ***чрез своя разум на безусловно обвързващи го закони****. Затова, за да знае дълга си, човек не се нуждае нито от идеята за* ***някакво друго намиращо се над него същество, нито от някакъв друг мотив,***

освен от самия закон, за да го изпълни. А ако има такава необходимост, то човек сам си е виновен; тогава обаче нему по друг начин не може да се помогне срещу този недостатък. ***Защото нищо такова, което възниква не от самия човек и не от неговата свобода, не може да му замести липсващата моралност. Моралът следователно сам по себе си (както обективно, що се отнася до волевата проява, така и субективно – до способността) никак не се нуждае от религията; благодарение на чистия практически разум, той е достатъчен сам за себе си.*** *Законите на морала ни задължават чрез самата форма на универсална законосъобразност на възприетите в съответствие с тях максими като висше условие (а самото то – безусловно) за всички цели. Затова* ***моралът не се нуждае от никакви материални определящи основания на свободния избор, т.е. от никаква цел, за да узнае, кое е дълг, нито за да подтикне към изпълнението му. Напротив, моралът може, а и е длъжен, когато се касае до дълг, да се абстрахира от всякакви цели.***[16] *"*

Да повторим: 1. Моралът *никак* не се нуждае от религията; 2. Моралът е длъжен, когато се касае до дълг, да се *абстрахира* от всякакви цели – примерно *"в името на"* каквото и да било... Когато Кант говори, че моралът е достатъчен сам за себе си, благодарение на *чистия практически разум*, акцентът пада върху ***чистия***, т.е., дадения a priori ("преди опита") на човека Разум. Това е разумът-изобщо, универсалният разум, разумът-на-светостроежа-въобще, разумната-природа-като-такава; съзнанието и знанието за този *дар* отнасят човека към *безусловно обвързващите го закони на Разума*, за разлика от условно обвързващите го, дело на самия него (**NB**: пряка препратка към отношението "Учение на Иисус – закони на Мойсей"). С други думи, реалността на човешкия разум не-е-в-природата-му-на-човек-сама-по-себе-си (природата му на разсъдъчно същество не го прави тутакси разумно-разсъдъчно): тя е в *потенциала на вертикалната* му проекция "във волята"; човек се ражда ***само с притежанието на този дар*** да се ползва от Разума и ако не се научи да го упражнява – posteriori, "в опита" като житейски

избор (както пледира и Мирàндола, а Спиноза утвърждава), губи *свободата*, бликаща от моралния закон.

За целта Кант въвежда простата схема от три изисквания: *1. Мисли сам (самостоятелно); 2. Мисли, поставяйки се в положението на всеки друг; 3. Мисли винаги в съгласие със самия себе си (бъди последователен)*[17].

Без да упорстваме излишно във "философстването" върху тези три точки, ще добавим само, че в тях се съдържа ***наистина ценното и единствено ценното***, което европейското Просвещение оставя като послание към човека. Само "в разума" той би могъл да освободи себе си в посоката от "аз искам" към общия закон, към нравствеността, към човечеството. Става въпрос за "революция в начина на мислене", в реализацията на която самият Кант отговорно провижда – ни повече, ни по-малко, установяване "царството на Бога на земята". В същото време мислителят от Кьонигсберг е достатъчно самокритичен, за да посочи и решаващия проблем в тази "визия". "*Да мислиш, поставяйки се в положението на всеки друг*" се оказва критична граница, "сблъсък в стена" за цялата "архитектоника" на тази нова философия, носеща ***онзи дар като притежание*** на човека.

Причината е в стремежа у човека към ***притежания*** от по-конкретен характер, които 100 г. преди Кант Джон Лок поставя в ценностна йерархия така: собственост – живот – свобода – човешки права. В пределно обобщената версия на така съпоставените "притежания", разликата се свежда до това: ако Кант търси човека в (*само*)превъзмогването на човешката му природа, то Лок го утвърждава като ценност, изцяло разположен в нея. Разбира се, Лок споделя вярата, че по природа човек е разумен, нещо, което за Кант е твърде проблематично.

Счита се, че Лок е най-модерният сред мислителите на Новото време, защото както никой друг формира философския, политическия и икономическия светоглед на буржоазната епоха. Като философ, той е определян за сенсуалист и утилитарист, т.е. следва убеждението, че на първо място в познавателните сили стоят сетивата и че хората по природа се стремят към собствената си полза. Твърди се още, че като теоретик на политиката, именно той формулира принципите на модерната конституционна държава. Как?

1. Неговите икономически разсъждения поставят *частната собственост* в центъра на стопанското действие; 2. Неговите политически разсъждения поставят *собствеността* в центъра и на новата му институционална визия; 3. В неговите възгледи за морала *собствеността* също държи определящия център: под това понятие Лок обединява живота, свободите и имуществото на хората като комплекс от права, гарантирани и *взаимно* защитими в лицето на обществените институции[18].

С други думи, в контекста на аналитичната линия дотук, Лок изглежда поема "вината" за това, как, "изтръгнат" веднъж от Авторитета на старата Църква (но не и на новата – била тя реформираната протестантска или католическа), човекът влиза в *режим на усвояване* от нова институционализираща воля – тази на модерната държава, от която струи *легитимност* за присвояване, умножаване и защита на собствеността. Всъщност модерният човек акумулира в държавата Авторитет, отдавайки ѝ доброволно (чрез *обществен договор*) *естествените* си права: според Лок, налага го ситуацията, по същество вече достатъчно отдалечена от *естественото състояние* (на разделение и множественост) на първичната човешка природа.

По-късно в тази акумулация ще бъде припознат *народният суверенитет*, "*в името на*" който се осъществяват американската и френската революции от края на XVIII в. (към френския контекст Лок ще бъде адаптиран от Шарл дьо Монтескьо и Жан Жак Русо). И, разбира се, всички последвали ги революции, били те в рамките или отвъд Новото време...

Джон Лок обаче е "плод" на първата революция, английската, протекла през XVII в. в две фази – "пуританска" (1640 – 1660) и "Славна" (1688 – 1689). Наследил от семейството принадлежността към умерения пуританизъм, Лок извлича своите идеи и проекти от духа и буквата на калвинизма. С*обствеността* при него не-е-ценност-сама-по-себе-си; тя е идеен спектър от ценностни достояния, постижими *в усърдието* и волевото следване на *призванието,* в строгата дисциплина на молитвената ревност, не иначе, а като източник на *усет за единение и сила във вярата и* общността – автономна и самодостатъчна. За протестанта индивидуалната полза е

неотделима от общата, а също индивидуалната жертва и защита. В този смисъл, според Лок *собствеността* следва да е крайъгълен камък на новия законов ред именно като *критерий* за усърдието на всеки индивид в общия *принос*, а защитата ѝ от новия институционален ред (конституционната държава) – ответен критерий за *отговорността* на общността в обезпечаване на индивидуалното усърдие. Така и човешкото *право* на живот, свобода и имущество се превръща в *политическо право* единствено по силата на *индивидуалния дял в общия принос*, измерим в стойността на плащания данък.

Тук е моментът да припомним изследователската задача, поставена в началото: да се проследи обвързаността между държавност и човешки нрави в европейското късно Ново време, не иначе, а като ценностно огледало на причините за Голямата война. За целта Джон Лок ни помага със своя "встъпителен" проект за модерна държава, в която нравствените устои имат категоричен акцент в *усърдието* като законов критерий и институционално-отговорна валидност. Извлечен от духа на Калвин, този проект е опит за секуларизация на един теократичен модел чрез утвърждаване на светско управление в общество, движено от мощен религиозен заряд. Иначе казано, държавата-църква на калвинизма намира представителност в държава, отделена от Църквата, но одухотворена до степен на *легитимност* във вярата на индивида. Лок обаче ще поеме все пак "вината", приписана му по-горе, а това ще стане тогава, когато бъде потърсен отговор на въпроса: какво бъдеще очаква "неговата" държава в перспективата на една избледняваща като водеща ценност вяра?

Редно е, в тази връзка, да отделим внимание на държавния модел, в чието *отрицание* Лок гради своя проект. Иде реч за режима на Република и Протекторат от периода на пуританската доминация в религиозно-политическия живот на Англия (1649 – 1660). Провалът на този режим (по същество *абсолютистичен*) се съдържа в усилието на "божията десница" Оливър Кромуел да синтезира в едно държавен и духовен авторитет; да превърне, по канона на Калвин, държавата в църква. Проблемът за пуританизма обаче е в невъзможността да излъчи единен, консолидиран и официозно доктриниран (по примера на англиканската църква) духовен авторитет. Така характерният и, по същество – самоубийствен акцент в усилието на Кромуел се оказва волята му да подчини *добродетелта сама по себе*

си у масовия пуритански елемент (просто *във вярата*), на *добродетелта в усърдието* у пуританския елит (в смисъла на Лок)[19].

В държавно-правен аспект това усилие на лорд-протектора има по-различна характеристика, която, на пръв поглед абсурдно, ще го "сроди" с философа (все пак държавата на Лок е по принцип антиабсолютистична): първи в Новото време, Кромуел се сблъсква и категорично отхвърля (но на очевидно висока цена!) претенцията за *всеобщо избирателно право* – претенция, видима, както ще се окаже и занапред, винаги във властовата амбиция на едно *безотговорно* (данъчно облекчено) мнозинство, стоящо в абсолютната зависимост от водачество на *идеологическа* основа. При положение, че по-късно Джон Лок е приеман за теоретик на *либералната* държава, то това ще бъде, по примера на Кромуел, при всички случаи в рязко отличие от "демократичната" ѝ алтернатива. Доколкото обаче последната все пак тържествува в късното Ново време, това следва да се тълкува – по аналогия с провала на Кромуел, не иначе, а като съдбовен пробив в "модерния корен" на западната държавност, завещана от Лок. А пробивът е съдбовен по причина на *ценностния срив*, заложен като перспектива. Защото, ако във времето на Кромуел "демократичното" мнозинство представлява заплаха със своята масова, но разпръсната (по секти, комуни, общества и братства) духовна, т.е. верска, не-материално мотивирана екзалтация, то в епохата на Ницше нещата стоят точно обратното...

Всъщност, след като иде реч за *ценностния срив* в перспективата на Новото време, връщането ни към този мислител е повече от наложително – преди всичко с припомнянето, че той е безкрайно критичен към онова, от което тръгва Лок: Реформацията. Стрелите на Ницше са насочени към Мартин Лутер, в чиято реформаторска дейност с право вижда не друго, а "връщане на църквата" като влияние в (и срещу) европейския ренесансово-ориентиран свят[20]. Личният Бог на лутеранството и калвинизма наистина стимулира *усърдието* на индивида, но-все-така-към-спасение-в-Отвъдното; чрез Реформацията ренесансовият живителен дух е потопен в църковност, много по-сурова от католическата, доколкото в протестантското учение за *робската зависимост* на човека от неговия Творец, шансът за свободно себепроектиране "по подобие във волята" е буквално замра-

зен... Много по-късно Лок ще пледира за откъсване на църквата от държавата, но не за друго, а за да превърне последната в действителна, жива, *материално означена и стимулирана функция* (чрез реалните си институции и легитимност в *обществения договор*) на *мистичното единение*, от край време наричано църква. И може би не случайно точно той е набеден за "най-модерен" сред мислителите на Новото време, след като с "този" му апел към държавността, в последна сметка път към вписване в политико-икономическата перспектива намира и масата: чрез това, мотивът в усърдието-като-ревност-във-вярата да бъде *репресивно* трансформиран и развит в мотив за усърдие-в материалния му-субстрат – *собствеността*[21].

Ето как, видян през призмата на ницшевия критицизъм, Лок ще бъде принуден да поеме "вината": 1) за готовността да "натовари" с нравственост *материализацията* на един духовен мотив; 2) за риска да провиди в това *хармонията* между "труда и капитала", доразвита в научна (наивно-оптимистична) концепция от Адам Смит; 3) за последиците (по силата на "първоначалното натрупване на капитала" и "контраудара" на Карл Маркс), довели Европа до *социалната* държава и всеобщото избирателно право на "демократичната" партийно-политическа система.

Защото, както бе споменато по-горе, този път към превръщането на "масовия" индивид в модерен, се оказва всъщност път към ескалиране и на Посредника в поливалентен феномен. В края на XVIII и през XIX в. "*трудолюбието"* (лат. Industria) ще "оплоди" Индустриалната революция; тя пък от своя страна ще доведе до *стандарта,* побрал в себе си пищна колекция от модерни ценностни означения на *рационалното* съществуване. В случая обаче това *рационално* е в противовес на философското *Рационално* и истинско отрицание на кантовото "в разума": философията на *прагматизма*, популяризирана в САЩ от началото на XX в., всъщност възтържествува не за друго, а за да зачеркне окончателно като абсолютно излишен *чистия* аспект на кантовия "практически разум". В навечерието на Голямата война, когато Западът е вече проспериращ свят на "добрия гражданин", ето какво всъщност се изключва като ценност: според Кант, *заради самия себе си* човекът е принуден по природа да уважава закона и другите хора, т.е. да бъде "добър гражданин";

но съществува разлика между този "добър гражданин" и добрия човек като морален човек, който *уважава закона заради самия закон и другите хора заради самите тях.* Уважението към закона и уважението към човека отличават добрия човек. Едва при това уважение човекът придобива себеуважение, придобива "достойнството" да бъде човек.

Във въведението на своята философия (*Прагматизмът*), Уйлям Джеймз отбелязва, че "рационалистът" се "прекланя пред абстрактните и вечни принципи". В отрицание на това той нарича своето учение "радикален емпиризъм". "Методът на прагматизма притежава всичко необходимо, за да се бори против претенциите на рационализма", т.е. в посока на една антиинтелектуалистка тенденция – защото, както утвърждава философът-прагматик, "ще победи онзи светоглед, който е *най-впечатляващ* за обикновения разсъдък (курсив автора)". Та, "истинно е онова, в което *е добре* (курсив мой, С. С.) да вярваме, *освен ако тази вяра случайно не противоречи на други жизнено важни облаги* (курсив автора)... Накратко, обобщава Джеймз, най-големият враг на всяка от нашите истини са останалите истини, тъй като всяка истина отчаяно се стреми към самосъхранение и унищожение на всичко, което ѝ противоречи [22]".

Ето как доминантното послание на Просвещението за активност и себепостигане *в чистия* практически разум (*вертикала*), деградира (и слага точка на Новото време) в практицизъм, опрян на *жизненоважни облаги* (*хоризонтала*). Иде реч за подмяната на една философия, задала познавателния закон като творческо себепроектиране в *опита,* с друга, взряна изцяло в *плодовете* на този опит – винаги конкретни, винаги недостатъчни, но винаги желани, доколкото *ползата* от тях е единствено *истинна*. Тази подмяна, разбира се, не е пряка. Ще се мине през философски системи (на Георг Хегел, Сьорен Киркегор, Артур Шопенхауер и др.), чрез които самата *идея за човека* ще деградира в *илюзия за човека* – обезличен или в мащаба на Абсолюта, или в самоунижението пред моралната догма, или в отчаянието на борбата за оцеляване... Ред от системи, по-скоро спекулативни в метода и силно персонализираната си идентичност. Маркс ще бъде прав в претенцията да обяви своя "исторически материализъм" за единствено научната теория на времето,

доколкото след Кант едва неокантианската школа (Марбургската група философи) от втората половина на XIX в. ще обвърже и остойности взаимно философско познание и научни открития – революционни сами по себе си, особено в математиката и физиката.

Няма съмнение, че предимно високообразованата аудитория на Стария континент е тази, която се увлича и "храни" своя *песимизъм* от философията; в отличие от *оптимизма*, излъчван от *идеологиите,* ангажирали властно (и компесаторно!) целия периметър на общественото съзнание. Пример за *дълбоката илюзия в този оптимизъм* дава уникалният път, по който Ото фон Бисмарк поема през 60-те години на деветнадесетото столетие, за да изгради своя проект за *симбиоза* между държава и нация – конструиран и йерархизиран изцяло идеологически: в мащабния контекст (и изискване) на националната идея (национализъм) той проектира сплав от политически отговорности, градирани в ясна идеологическа гама и, което е особено важно, базирани върху фундамента на... всеобщото избирателно право. Да го чуем:

„Приемането на всеобщото избирателно право бе оръжие в борбата срещу Австрия и други държави, в борбата за германско единство и същевременно заплаха с последни средства в борбата против коалиции...

Освен това аз и днес смятам всеобщото избирателно право не само теоретически, но и практически за справедлив принцип... Влиянията и зависимостите, които практическият живот на хората носи със себе си, са дадени от бога реалности, които не може и не бива да се игнорират. Когато се възразява против пренасянето им в политическия живот... се изпада в противоречие между държавното право и реалностите на човешкия живот, което води до постоянни търкания и... експлозии и теоретически може да бъде разрешено само по пътя на социалдемократическите щуротии (социализъм, б.м. С.С.), чийто отзвук се дължи на факта, че прозорливостта на широките маси е достатъчно тъпа и недоразвита, за да се поддава винаги, благодарение на собствената им алчност, на риториката на ловки и честолюбиви водачи.

*Като противовес на това може да служи влиянието на образованите хора, което би се проявило по-силно, ако гласуването е явно, както за пруския ландтаг. По-голямото благоразумие на интелигентните класи може все пак да има материална подкладка за запазването на собствеността (консерватизъм, б.м. С.С.); другата подкладка – стремежът към придобиване на собственост (либерализъм, социализъм, б.м. С.С.), има не по-малко право на съществуване, но за сигурността и по-нататъшното развитие на държавата е по-полезно преобладанието на ония, които представляват собствеността (консерватизъм, б.м. С.С.). Държава, чието управление е в ръцете на алчните... и на ораторите, които притежават в по-голяма степен способността да лъжат нямащите собствено мнение маси, ще бъде винаги обречена на размирици**... Алчният елемент има водещото с течение на времето до пробив предимство на по-голямата маса.** В интерес на самата тази маса е да желае този пробив да стане без опасно ускорение и без разрушаване на държавната машина. Стане ли това все пак, историческият кръговрат винаги довежда за сравнително кратко време до диктатура, тирания и абсолютизъм, защото и на масите не е чужда потребността от ред, и ако те не я съзнават a priori (Браво на Кант!, б.м. С.С.), в последна сметка винаги я осъзнават... и изкупват режима на диктатура и цезаризъм, като с готовност жертват и справедливостта и подлежащата на поддържане степен на свобода, която европейските държавни общности понасят, без да се разболяват.*

Аз бих сметнал за голямо нещастие и за съществено отслабване на сигурността на бъдещето, ако ние в Германия бихме попаднали във вихрушката на този френски кръговрат...[23]”

Известно е, че “предимството на по-голямата маса” постига “пробив” в бисмарковия “проект” още с възцаряването на Вилхелм II Хохенцолерн, императорът, отстранил “железния канцлер”, за да даде воля на своя популизъм. Всъщност факт е, че на границата между двете столетия “социал-демократическите щуротии” вече доминират в политическата система на цяла развита Европа. Владимир Илич Ленин ще припознае в това „края на капитализма”; нещо повече, ще

го нарече епоха на империализъм, който стои в сянката на *грядущия социализъм*... Иначе казано, издържан *ценностно* в сблъсъка на изцяло привнесени Авторитети (наука срещу вяра; класа срещу класа; държава срещу държава; нация срещу нация и т.н.), *алчният елемент* отключва преспективата на *самозаличаване* (поглед на Ницше) – по силата на същия *прагматизъм*, опрян на *истината* – враг-на-всяка-друга-*истина*.

И в заключение – **алтернативата** (защото алтернатива *в избора* винаги има): на този *хоризонтиран, материален* социализъм (като вменена в човека *външна* ценностна проекция) неокантианството (Херман Коен) противопоставя своя *етичен социализъм*. Той е дотолкова истинен, доколкото е означен чрез връзката и съзвучието между теоретическия (опрян на научните постижения) и етическия проблем. Теорията на социализма тук не е нито икономическа, нито политическа, нито социологическа, а учение на "чистата" (*във вертикала*) етика. В социалната общност, за която става дума при Коен, съзнанието за "аз" и съзнанието за "другото аз" (alter ego) са съотносителни: едното не може да осъзнае себе си без другото и следователно едното a priori е обусловено от другото. Тук социалната общност е идея за такова съвместно съществуване, ***движението във взаимността*** на което се извършва ***безкрайно***. Всъщност Коен извежда социализма като необходимост от формулата на Кант за категорическия императив и изцяло в ***симбиоза с*** *новия опит* в математическото естествознание (механика, теоретична физика, химия): "Постъпвай така, че човечеството както в твое лице, така и в лицето на всеки друг ***винаги*** да бъде за теб и цел и средство"[24].

"*Истината* се състои единствено в ***търсенето*** на истината***"***, това е в последна сметка *динамичният ценностен стереотип*, обединил научно естествознание и философия в етиката на неокантианството[25]. *Теорията на относителността* на Алберт Айнщайн (1905) и цялото последващо развитие на квантовата физика са точното потвърждение на тази *истина*. Преведена на езика на човешкото поведение *в избора* ("по подобие във волята"), тази *истина* е ***живот в творчеството*** *– като ценност и цел в самата му динамика, а не като ценност (полза) и цел в крайния му продукт.*

Така стигаме до двамата герои, споменати в заглавието: на пръв поглед Алфред Нобел е пример за второто; за разлика от Винсент ван Гог, превърнал се в трагична икона на творческата динамика и себе-превъзмогване. Но в действителност Нобел стои по-високо в творческото мъченичество – поради *невъзможността да се самоизключи и спаси* от *този аспект на ценност* в сътвореното от него, който *ценностният срив* на епохата му натрапва като доминантна *полза:* взривният продукт като средство за масова смърт[26].

И все пак: очевидно е по-неморално да „купуваш Ван Гог", за да обезсмъртиш чрез него "многомилионната" си стойност (и *ценност*, разбира се) днес, пред това още в онази епоха да си „откупиш" безсмъртие – не иначе, а напук на всички и в опит да прокараш „взривно" с милионите си морална просека за човечеството[27]...

Защото, както е писано в Битие (1:31): "И Бог видя всичко, което създаде; и ето, беше твърде добро".

За да осъзнае ***това добро*** обаче, творението-човек е трябвало да открие в себе си Твореца.

И Бог го постави пред *избор*...

БЕЛЕЖКИ

[1] 100 години от Първата световна война. Кой е виновен за най-глупавата война. // ТЕМА, бр. 30 (659), 28-03 август 2014.

[1] **Бурстин**, Д. Дж. Търсачите. С., 2006, с. 60.

[2] **Ницше**, Ф. Ecce homo. – http://www.chitanka.info/book/ (ползван на 30.3.2015)

[3] **Кант**, И. Религията само в рамките на разума. С., 2007, с. 10 – http://kantbooks.com/ (ползван на 30.3.2015)

[4] Виж повече във: **Фройд**, З. Психология на несъзнаваното. С., 2014.

[5] **Бурстин**, Д. Дж. Цит. съч., с. 88.

[6] **Романидис**, Й. Осъдените от Първия вселенски събор ариани и догматическите аксиоми от спора с тях. – http://dveri.bg (ползван на 30.3.2015)

[7] **Бурстин**, Д. Дж. Цит. съч., с. 89.

[8] Виж повече в: **Бояджиев**, Ц. Философия на европейското Средновековие. С., 1994.

[9] Виж повече в: **Радев**, Р. Антология по средновековна философия. С., 1988.

[10] **Пенчев**, Д. Пико делла Мирàндола – принц на съгласуваността. // Философия, година XXII, книжка 1, 2013, с. 34 – 38.

[11] http://bg.wikiquote.org (ползван на 30.3.2015)

[12] **Радев**, Р., Е. **Панова**. Велики философи. С., 1999, с. 182 – 189.

[13] **Бицилли**, П. Увод в изучаването на новата и най-новата история. С., 1993. с. 118 – 130.

[14] **Ницше**, Ф. Тъй рече Заратустра. С., 1990, с. 64 – 65.

[15] **Кант**, И. Цит. съч. с. 10 – 11.

[16] **Баруци**, А. Имануел Кант (1724 – 1804). // Класици на политическото мислене. Т. II. С., 2010, с. 84.

[17] **Ойхнер**, В. Джон Лок (1632 – 1704). // Класици..., Т. II, с. 16 – 21.

[18] **Симеонов**, С. Английският XVII век: пуританите и духът на... абсолютизма. // Европа между революции и реформи (Юбилеен сборник в чест на проф. дин Христо Глушков). В. Търново, 2014, с. 207 – 223.

[19] **Ницше**, Ф. Ecce homo. – http://www.chitanka.info/book/ (ползван на 30.3.2015)

[20] За промяната на масовото съзнание в духа на конкуренцията, изисквана от пазара вж. **Вебер**, М. Протестантската етика и духът на капитализма. С., 2004.

[21] **Джеймз**, У. Прагматизмът. С., 1994. с. 8 – 42.

[22] **Бисмарк**, О. ф. Спомени и размисли. Ч. I. С., 1994, с. 320 – 324.

[23] Съвременна буржоазна философия. С., 1977, с. 35 – 44.

[24] Пак там.

[25] **Друмева, М.** Алфред Нобел: "Богат е не този ,който има, а който дава". – http://www.public-republic.com (ползван на 30.3.2015.)

[26] В края на живота си (А. Нобел, б.м. С.С.) бил измъчван от въпроса на кого да остави своето гигантско състояние, добито с адски труд и за което може би е заплатил със собственото си щастие. *„На братята си? Но те имат достатъчно – нефтените мини в Каспия, принадлежащи на фамилията, носят фантастични печалби. Далечните роднини? Тези безделници и тунеядци, които чакат като лешояди и само дават акъл… Парите трябва да се заработят, само тогава може да се почувства тяхната сила и да се узнае цената им. А ако паднат от небето, нищо хубаво не може да се очаква – свидетели сме на безброй такива примери…"* Тогава Алфред Нобел решил да създаде фонд… Първото завещание той написал през 1893. В него той обявил наградите мир, химия, физика и медицина. През 1895 г. към завещанието си Алфред Нобел добавил следното условие: наградата за литература ще се връчва *"на този, който в полето на литературата е създал най-забележително творение на една идеалистична*

тенденция”. На 27 ноември 1895г. той написал последното си завещание в Шведско-норвежкия клуб в Париж и го депозирал в банка. Две седмици по-късно, на 10 декември, „екстравагантният чудак” починал от мозъчен инсулт в Сан Ремо, Италия. Освен слугите-италианци във вилата, нито един от неговите роднини не бил близо до него в последния му час. Това завещание предизвикало невероятен ефект в целия свят, когато през януари 1897г. станало достояние на всички. Световната преса гърмяла единодушно: „Нека целият свят да знае: Алфред Нобел изкупи своите грехове пред човечеството”. *„Моите изпълнители на завещанието да превърнат имуществото ми в ценни книжа, създавайки фонд, процент от който ще се дава като премия на тези, които през изминалата година са допринесли най-голяма полза на човечеството. Посоченият фонд да се раздели на пет равни части”* – на петима най-достойни личности от целия свят в областта на физиката, химията, медицината, литературата и *„за този, който има най-голям принос за сплотяване на народите, унищожаване на робството, намаляване числеността на съществуващите армии и съдейства за мирни договорености”.*

Този фонд се състоял от 33 233 792 шведски крони (1,5 милиарда долара). Вж. Пак там.

УЧАСТИЕТО НА ЯПОНИЯ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

ДЕСИСЛАВА НИКОЛОВА

JAPANESE TAKING PART IN THE FIRST WORLD WAR

DESISLAVA NIKOLOVA

Abstract: *The paper deals with the topic of the Japanese participation in the World War One. Japanese government decided to take part in the big conflict as an ally of the Entante countries against Germany, Austria-Hungary and their allies. An essential role in this development played the Anglo-Japanese Alliance of 1902. The participation of Japan in the First World War made it possible to complete faster Japanese industrial revolution and to diminish Japanese foreign debt. The annexation of Korea in 1910 and the „21 Demands" to China in 1915 clearly show the rise of the Japanese expansionist aspirations and aims. But the Japan went too far compared to its minor contrinution to Entente's victory on the battlefield. The efforts to curb the deepening Great powers rivalries in the Pacific region after the end of the World War One led to the Washington Naval Conference of 1921-1922. During the conference Japan had to make a few concessions that enhanced the tension between Japan and USA in the following years.*

Key words*: Japan, World War One, Paris Peace Conference, China, "21 Demands", Washington Naval Conference*

Първата световна война е водоразделно събитие, променило драматично съдбата на света и на Япония като част от него. Далекоизточната страна посреща началото на глобалния военен конфликт с утвърден статут на Велика сила. След две успешни войни – Китайско-японската (1894 – 1895 г.) и Руско-японската война (1904 – 1905 г.) Империята на изгряващото слънце е с нараснало самочувствие и съществени териториални придобивки. Победата ѝ в Руско-японската война е едновременно военна и дипломатическа. През 1902 г. Япония се съюзява с Великобритания, поради което на Балтийския руски флот е забранено да премине през Суецкия канал[1]. От една страна, със споразумението Великобритания напуска политиката си на „блестяща изолация", за да се съюзи с една далекоизточна сила

за защита на тихоокеанските си владения при евентуален военен конфликт. От друга, британскиятт партньор в съюза – Япония, си подсигурява политическо признание и подкрепата на ключова европейска велика сила. За другите Велики сили японската победа над Русия е неочаквана. Но тя е подготвена от вътрешните промени в страната. Епохата „Мейджи“ води не само до политическа и икономическа модернизация на Япония. Индустиализацията на страната мотивира амбициите ѝ за място сред Великите сили и активна имперска политика.

Руско-японската война е първата класическа военна победа на източна сила над западна (доколкото Русия се смята от страна на Япония за западна държава). Независимо от успехите си, Япония бърза да сключи мир. Войната ѝ струва както огромни човешки загуби – между 60 и 80 хиляди души, така и огромни финансови средства. Страната задлъжнява на британски и американски банки. Портсмутския мирен договор от 5 октомври 1905 г., сключен с посредничеството на Теодор Рузвелт, разочарова част от японската политическа общественост. Той е умерен, без искания за репарации. Дори южната половина на остров Сахалин става притежание на Япония по силата на продажба, а не като пряка придобивка в резултат на военната победа. Но признаването на японското присъствие в Ляодун[2] и предоставянето на концесия върху железопътната линия Харбин – Порт Артур сами по себе си са извънредно изгодни. В Япония Портсмутският договор е твърде зле приет заради направените жертви. Това дава повод на националистите да го оспорват. Тридневните безредици в Токио приключват с няколкостотин убити и оставката на министър-председателя Таро Кацура.[3] Японската умереност в мирните преговори вероятно е и начин да се прокара бъдещото дискретно, но силово присъединяване на Корея през 1910 г. Макар и неправомерна, анексията на Корея не предизвиква някакво особено негодувание сред международната общественост.

Англо-японският договор от 1902 г. , преподновяван през 1905 и 1911 г., става формалната и юридическа причина за включването на Япония в Първата световна война на страната на Великобритания и Антантата срещу Централните сили на Германия и Австро-Унгария и присъединилите се към тях Османска империя и България. Действителните цели на японската държава са не просто изпълняване

на съюзнически ангажименти, а и придобиване на желани територии в Далечния изток, освобождаване от международната задлъжнялост и извоюване на по-престижно място в разпределението на световна сила. Подобно на западните Велики сили, Япония се стреми да води активна външна политика и да придобие колониални владения като истинска империя. Не на последно място е проблемът с изхранването на нарастващото японско население и борбата за външни пазари и суровини.

Япония се включва в Първата световна война като една от водещите сили в Антантата и изиграва важна роля: охранява морските пътища в Южния Пасифик и Индийския океан срещу германския имперски флот. Участието ѝ е предпоставено до голяма степен от трайните интереси на Япония към Китай – интереси, основани както на икономически, така на политически и стратегически съображения.

На 7 август 1914 г. японското правителство получава официална молба от британския външен министър Едуард Грей за помощ срещу германския имперски флот в и около китайски води. Япония изпраща ултиматум на Германия на 14 август, който остава без отговор. Заради това на 24 август 1914 г. Империята на изгряващото слънце обявява война на Германската империя. Военновременните кабинети на Япония по време на Първата световна война са оглавени от Шигенобу Окума (16 април 1914 – 9 октомври 1916) и Масатаке Тераучи (9 октомври 1916 – 29 септември 1918). Действията им не се разминават. Те водят хомогенна външна политика на приемственост с цел защита на японските национални интереси и извличане на възможно най-голяма облага от разгорелия се военен конфликт. Японските сили бързо окупират немските владения и подарендни територии в Далечния изток. На 2 септември 1914 г., японските войски дебаркират в китайската провинция Шандун[4] и обграждат стратегическия пункт Циндао[5].

През октомври, като действа независимо от правителството, японският флот превзема няколко немски владения в Тихия океан, Марианските, Каролинските и Маршаловите острови без да срещне реална съпротива. По това време японският флот извършва за първи път в историята военни излитания от кораби срещу немски цели в

провинция Шандун и кораби в залива Цзяоджоу[6] от японския хидроавионосец „Уакадамия". Обсадата на Циндао е кулминацията на същинските военни действия. Осъществява се на 7 ноември и завършва с капитулация на немския контингент.

Обсадата на Циндао не е повече от ограничена война с ограничена мобилизация на около 50 хиляди японски въоръжени части, придружени от около 2 хиляди британски войници под общо японско командване. Сравнително малкият военен епизод от военната история едновременно на Япония и Германия не оставя чувства на ненавист и неприязън между двете сили, но се включва в общия анализ на темата. Германският враг е уважаван и висококвалифициран във военно отношение – немският гарнизон от около 4920 мъже се сражава с всички сили срещу японските действия.

Макар и изграждайки паназиатски уклон и концепции, които се разгръщат с пълна сила по-късно, по време на Втората световна война, японските военни части остават с монолитна „западна" ориентация. Присъствието на британски войски и наблюдатели подсилва японската поддръжка на съвременните за момента международни стратегеми за битката, т.е. тези на западните съюзници от Антантата.

На 7 ноември 1914 г. след двумесечна съпротива оцелелите немски и австрийски части са взети като военнопленници без изстъпления и някакви по-значими инциденти. Това е единственият конфликт, в който нито една японска дивизия не попада в плен. След войната обаче Япония е нетърпелива да възобнови дипломатически отношения с Германия, въпреки известното възмущение, което изпитва, поради участието ѝ в тройната дипломатическа интервенция срещу себе си отпреди две десетилетия, по времето на Китайско-японската война 1894-1895 г.[7]

Немските военнопленници са задържани в около от 20-тина лагера, пръснати из цяла Япония. Като цяло отношението към тях е хуманно и честно, въпреки че варира значително в зависимост от личността, управляваща лагера, а не от правителствената политика. В лагера Куруме, например, японското отношение е сравнително грубо, включващо често наказателни мерки с последващи стачки и съпротива от страна на затворниците.[8] За разлика от него лагерът Бандо в Шикоку е модел за сътрудничество и толерантност. Затвор-

ниците са ангажирани в културни дейности, работят извън лагера и имат свобода на движение из областта. Като цяло военнопленниците не са използвани като средство за преговори и са репатрирани малко повече от година след края на войната. Показателно е, че поне 7 % избират да останат за известно време в държавата на тяхното пленничество.

През февруари 1915 г. морски пехотинци от японския флот, който се намира в Сингапур, потушават бунт на индийски войници срещу британското правителство. Случаят показва, че съюзниците на Япония са твърде заети с воденето на войната в Европа. Поради това Токио решава да консолидира позицията си в Китай и на 18 януари 1915 г. представя своите „Двадесет и едно искания" на китайския президент Юан Шикай. Ако бъдат изпълнени, Китай е на път да се превърне в японски протекторат. По тива време на специални привилегии на китайска територия вече се радват европейските сили, които също имат сфери на влияние в страната. Япония поставя на Китай прекалени искания, групирани в пет раздела: японски права в Шандун; предаване под японска власт на Манджурия и Източна Монголия; металургичният комбинат в Хампин, снабдяващ китайската армия; искане Китай да не допуска до пристанищата си друга държава освен Япония; да се назначат в Китай финансови и военни съветници японци, да се формира китайско-японска полиция. Половината от внасяното в страната оръжие да бъде произведено в Япония.[9]

Исканията са крайни, но предизвикват слаб международен протест поради военната подкрепа на Япония за Антантата. Главно поради бавното водене на преговори и назряващите антияпонски течения в САЩ, Япония се принуждава да оттегли някои от по-сериозните искания за концесии, военни съветници и ресурси. Договорът с Китай е подписан на 25 май, но не влиза в сила, поради японските вътрешнополитически противоречия и външния натиск на САЩ. В същото време Япония успява да измести Великобритания по отношение на търговията с Китай.

През 1915 – 1916 г. Германия се проваля в опитите си да подпише сепаративен мир с Япония. На 3 юли 1916 г., Русия и Япония подписват договор, според който всяка от страните се задължава да не подписва сепаративен мир с Германия и да си окажат помощ,

ако нейна сфера на влияние в Далечният изток бъде застрашена от трета страна. Този договор подпомага утвърждаването на японското влияние в Манджурия и Вътрешна Монголия.

На 18 декември 1916 г. британското Адмиралтейство отново моли Япония за военна помощ. Два от четирите крайцера на Първа специална ескадра в Сингапур са изпратени в Кейп Таун (Южна Африка), а четири миноносеца – в Средиземно море и закотвени в Малта. Адмиралът от запаса Козо Сато на крайцера „Акаши", заедно с 10-то и 11-то подразделение миноносци (8 на брой) пристигат в Малта на 13 април 1917 г. По пътя си те минават през Коломбо (Шри Ланка) и Порт Саид. Втора ескадра е съставена от 17 кораба – 1 крайцер, 12 миноносеца, 2 бивши британски миноносеца и 2 по-малки кораба. Нейна задача е да ескортира транспортни кораби с войници, както и да се справя с подводници по пътя. Японската ескадра охранява 348 курса от Малта, ескортира 788 кораба и всичко 700 000 войници, с което допринася за успеха на военните усилия на съюзниците. Тя спасява 7075 души от потъващи или повредени кораби. Най-вече заради тази помощ Британската империя е склонна да признае японските придобивки в Шандун и тихоокеанските острови на север от екватора.

Когато Съединените щати влизат във войната на 6 април 1917 г., японци и американци, въпреки силните им противоречия относно Китай и съревнованието за влияние в Тихия океан, се озовават в една и съща воюваща коалиция. Това води до договорността „Лансинг-Ишии", подписана на 2 ноември 1917 г., която има за цел да изгладди обтегнатите отношения между двете страни. Назована е на имената на главните преговарящи – държавния секретар на САЩ Робърт Лансинг и дипломата Ишии от японска страна. Преди ангажирането на Съединените щати във войната, Лансинг енергично се застъпва в полза на принципите на свободата на моретата и правата на неутралните държави. По-късно той препоръчва участие на САЩ в Първата световна война, договаря споразумението с Япония през 1917 г. и е член на американската комисия за преговори за мир в Париж през 1919 година. Със споразумението „Лансинг-Ишии" правителството на премиера Масатаке Тераучи се ангажира да спазва политиката на „открити врати" по отношение на Китай, а правителството на САЩ признава „специалните интереси" на Токио в Китай.

През 1918 г. Япония продължава да разширява привилегиите и влиянието си над Китай посредством заемите „Ишихара" (по името на полковник Канджи Ишихара, който съдейства за уреждането им). Това са японски заеми, отпуснати на Бейанската китайска армия, при определено неизгодни условия за китайците. Основната задача, която си поставя кабинетът на Тераучи е да убеди Великите сили – победителки да признаят териториалните придобивки на Япония в Китай и Тихия океан. Според Тераучи, най-доброто средство за това е да се финансират враждуващите китайски политически групировки, а техните стълкновения да се използват като повод Япония да влезе в ролята на „миротворец". Заемите, предоставени от правителството на Тераучи на Китай, са в размер на близо 200 млн. йени и се използват основно за междуособни войни. Те обаче срещат силна съпротива в Япония, тъй като нанасят ущърб на търговията с Китай, поради което парламентът в крайна сметка се конфронтира с правителството. Това е и един от поводите премиерът Тераучи да разпусне японската Камара на представителите в началото на 1917 г.

След болшевишката революция в Русия и разпада на Руската империя, Япония, заедно със САЩ, изпраща войски в Сибир, за да подпомогнат водача на белогвардейците – адмирал Александър Колчак в борбата му срещу Червената армия. По време на антисъветската интервенция в Далечния изток, японското командване планира да изпрати повече от 70 000 войници, които да окупират Сибир чак до езерото Байкал на запад. Планът обаче не се осъществява главно поради несъгласието на Съединените щати.

Към края на войната, Япония изпълнява поръчки за военни припаси към Съглашението. Военният бум води до развитието на индустрията, увеличава износа и помага на страната за първи път да се превърне от страна-длъжник в страна заемодател. Това обаче довежда и до инфлация. През август 1918 г. вследствие на тази инфлация избухват оризовите бунтове. Започват на 3 август 1918 г. заради глада и влошаването на условията на живота. Повсеместни са и допринасят за падането от власт на правителството на Масатаке Тераучи на 29 септември с.г.

Възползвайки се от революцията в Китай, а после и от Първата световна война, Япония засилва господството си в китайските земи,

като най-напред поделя Манджурия с доскорошния си враг Русия, а после слага ръка върху германските територии в Китай и Тихия океан, включващи развития търговски и военноморски пункт Циндао на п-в Шандун, както и Маршаловите, Марианските и Каролинските острови и архипелага Палау.

На Парижката мирна конференция Япония заема мястото си сред държавите-победителки. Фактът, че през целия период на участието на страната в Първата световна война нито една японска дивизия не попада в плен допринася както за престижа на японската армия, така и за самочувствието на японските дипломати при мирното уреждане в Париж. Въпреки скромното като цяло участие на далекоизточната империя в бойните действия, Япония получава добри териториални придобивки – бившата германска подарендна територия на п-в Шандун, както и мандат от Обществото на народите за управление на т.нар. Южен Тихоокеански мандат от група С – Маршалови, Марианси и Каролински острови и архипелаг Палау. Циндао и п-в Шандун са китайска територия, отдадена преди войната под аренда на Германия за 99 години. Япония получава правото да използва и да довърши арендния договор до изтичането му. По силата на Версайския мирен договор Германия се отказва от всички концесии и привилегии в Китай. Правата на Германия върху залива и пристанището Цзяоджоу и цялата Шандунска провинция на Китай преминават към Япония (вследствие на това Версайският договор не е подписан от Китай). Присъединяването на провинция Шандун под суверенитета на Японската империя е отдавна желано и е голяма победа за японската дипломация. То има както голямо икономическо, така и стратегическо значение.

Военното производство в периода на световния конфликт дава възможност на Япония да оптимизира някои индустриални производства, да завърши по-бързо индустриалната си революция и да се освободи от международната си задлъжнялост към американски и английски банки. Японските търговци също се възползват успешно от променената от войната международна конюнктура. Кредитите, натрупани за предишните две войни, са успешно изплатени. Тъй като участието на Япония във войната, на фона на участието и понесените от европейските държави жертви е наистина малко, още по време

на Парижката мирна конференция и особено отчетливо след това, представители на САЩ и Франция дават гласност на мнението, че териториалните придобивки на Япония са несъизмерими с приноса ѝ за победата.

Засиленото влияние на японската империя в Тихоокеанския регион и особено в Китай след края на Голямата война притеснява управляващите във Вашингтон. Версайското мирно уреждане не е в състояние да реши китайския проблем и въпроса за военноморското разоръжаване. Войната нарушава крехкото равновесие на силите в Далечния изток в полза на Япония. Опитът за налагане от нейна страна на „21 искания“ на Китай през 1915 г. показва желание за налагане на японски контрол над страната, а поддържането на японски войски в Южна Манджурия пряко застрашава китайския суверенитет. Опитите на японците да окупират руското тихоокеанско крайбрежие и да завземат Северен Сахалин допълнително засилват впечатлението за необуздани японски експанзионистични амбиции.

Въпреки че Вашингтонската конференция от 1921 – 1922 г. създава впечатление за отстъпки от страна на Япония (п-в Шандун е върнат на Китай, а Токио се принуждава да приеме ограничения и пропорции във военноморския флот, отреждащи на японската страна второстепенно място в сравнение със САЩ и Великобритания) в двете десетилетия след Първата световна война нарасналото национално самочувствие и японските имперски претенции засилват напрежението в Далечния изток. През 20-те години на XX в. западните политици все още подценяват вероятността от открит военен сблъсък с Япония. Показателно е, че дори опитния и прозорлив Уинстън Чърчил на 15 декември 1924 г. пише в писмо до тогавашния министър-председател на Великобритания Стенли Болдуин „Не вярвам, че съществува и най-малък шанс за това през нашия живот. Японците са наши съюзници. В Пасифика господства Вашингтонското съглашение...войната с Япония не е възможност, която да се отчита от кое да е разумно правителство“.[10] Както доказват по-късните събития, преценката на Чърчил се оказва погрешна. Експанзионистките амбиции и агресивният ревизионизъм на Япония се превръщат в основен елемент от въвличането на страната и на Източна Азия и Пасифика в нов и още по-ожесточен и кръвопролитен глобален военен конфликт.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Калве**, Р. Японците: Историята на един народ. София: Рива, 2005, с. 212

[2] Ляодун е полуостров в североизточната част на Китай, разположен в северната част на Жълто море, между Бохайско море на запад и Корейския залив на изток.

[3] **Stockwin**, J. A. A. Dictionary of Modern Politics of Japan, Routledge, London and New York, 2003, p. XV.

[4] Шандун е провинция в източната част на Китай.

[5] Циндао (това е латинизираното название според възприетата пининова система за транслитерация на китайски имена) е град в провинция Шандун, Източен Китай.

[6] Заливът Цзяоджоу се намира южно от полуостров Шандун.

[7] **Gordon**, A. A Modern History of Japan, Oxford University Press, N.Y., 2003, p. 139 – 144. По време на мирното уреждане след Китайско-японската война Германия, заедно с Русия и Франция, настояват Япония да се изтегли и да върне полуостров Ляодун на Китай, който след това е отдаден под аренда на Русия.

[8] **Beasley**, W. Modern History of Japan, Frederick A. Praeger Publisher, New York and London, 1963, p. 198.

[9] **Stockwin**, J. A. A. Dictionary of Modern Politics of Japan, Routledge, London and New York, 2003, p. XV.

[10] Цит. по: **Джонсън**, Пол. Съвременността. Светът от 20-те до 90-те години на XX век. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски,1993, с. 149.

МАХАТМА ГАНДИ И ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА. ПАЦИФИЗМЪТ "СРЕЩУ" ПРАГМАТИЧНИЯ ПАТРИОТИЗЪМ

СВЕТЛИН СТОЯНОВ

MAHATMA GANDHI AND WORLD WAR ONE. PACIFISM VERSUS PRAGMATIC PATRIOTISM

SVETLIN STOYANOV

Abstract: *Mahatma Gandhi's involvement in World War One calls into question the consistence of his stance regarding his non-violence doctrine. His decision to take part in the war stems from his patriotic yearning to gain the long craved Indian self-government and at that very moment it overcomes his pacifistic nature.*

Key words: *Mahatma Gandhi, Pacifism, Patriotism, Satyagraha, British Empire, Indian Self-Government*

В заглавието на темата на настоящия доклад пряко са засегнати три ключови понятия – пацифизъм, патриотизъм и не на последно място името на великия хуманист и духовен водач на индийския народ Махатма Ганди. Тази словесна компилация не е случайна, а напълно закономерна поради безспорния факт, че тези думи не само са синоними една на друга, но и напълно се допълват.

За да се направи акуратна обосновка на това твърдение обаче, тези ключови думи трябва да се намесят в един голям военен конфликт какъвто е Първата световна война. Събитие, проектирано и предизвикано от европейските империи и безропотно подкрепено от подвластните им "отвъдморски" народи, в които от векове се налага класически колониален ред. Подобен народ е и индийският, направляван в настоящия момент от Махатма Ганди – идеологът на Индийското движение за независимост, човекът, увековечен от Албърт Айнщайн с думите: „На бъдещите поколения ще бъде трудно да повярват, че някога такъв човек, от плът и кръв, е ходил по земята".[1]

Тези силни слова, изречени от именитият физик, са в пряка кореспонденция с пацифистката природа на Ганди, благодарение на

която през дългия си житейски път, той нееднократно доказва на света, че да понесеш една плесница се изисква повече мъжество и мъдрост, отколкото да я нанесеш.[2]

Но дали в действителност пацифизмът, пропагандиран от Ганди чрез патентования от самия него метод за ненасилствена съпротива, получил названието "сатяграха", е приложим в условия на един световен конфликт или трябва дълбоко да се замислим над думите на Уинстън Чърчил „Ганди не е нищо друго освен един полугол факир от добре познатият ни източен тип".[3]

Случайно или не, английският държавник иронично използва определението факир с ясната нагласа да изложи пред световната общественост непоследователността в политическото поведение на индийския националист. Тази, в известна степен тенденциозна, оценка получава практическа обосновка в годините на Първата световна война, когато Ганди доказва, че прагматичният патриотизъм може да бъде по-силен от безсмисления, в настоящия момент, пацифизъм.

Но за правилното интерпретиране на фактите е необходимо да се дадат ясни отговори на въпросите „Кой е Махатма Ганди?" и „Коя е силата, с която този дребничък, усмихнат човек успява да принуди Британската империя да се съобразява с желанията на индийския народ?".

* * *

Мохандас Карамчанд Ганди е роден на 2-ри октомври 1869 г. в град Порбандар, провинция Гуджарат, в заможно семейство, принадлежащо към кастата на търговците (бания).[4] Баща му Карамчанд Ганди заема поста министър-председател на област Порбандар, а по-късно и на областите Раджкот и Ванканер.[5] Като управник той си създава име на строг, безпристрастен и неподкупен държавен служител. Жени се четири пъти, като от последния си брак с Путлибай Ганди има дъщеря и трима сина, най-малкият от които е Мохандас.[6] В семейство Ганди моралът и религиозните ценности се поставят на преден план. Карамчанд притежава семпла подготовка в областта на религията, но за сметка на това с дълбоко религиозната си жена често посещават индуските храмове. Тази семейна привързаност към религията впечатлява младия Мохандас, който прегръща идеите на индуизма още от най-ранна детска възраст. Придобитите познания

за религията ще бъдат важна част от неговите духовни убеждения, проявяващи се най-отчетливо в политическия му период.

В годините на своето физическо и умствено укрепване Ганди се запознава с хубавите и лошите страни на индийския традиционен начин на живот. Едва навършил тринадесет години той е оженен от своите родители за момиче на неговата възраст – Кастурбай Наканджи, която до края на живота остава най-преданният му другар.[7] За този брак Ганди заявява, че е „морално некоректен“, но го приема като съставна част от индийското обичайно право. Тази традиционна особеност се възприема толерантно от Мохандас, но закостенелите кастови предразсъдъци той определя като неприемливи.

Първите противоречия между Ганди и кастата, към която принадлежи, възникват през 1888 г. след обявеното от него решение да учи правни науки във Великобритания.[8] Старейшините твърдо заявяват своя отказ с аргумента, че той няма да може да живее „чисто“. Въпреки тази забрана Ганди отпътува за Лондон като за това свое деяние е строго порицан и отстранен от кастата.[9]

През следващите три години той се посвещава както на науката, така и на привлекателния британски начин на живот. Това е период, в който младият индиец преосмисля и променя завинаги своя мироглед. Решително отхвърля лондонския лукс и се отдава на изучаването на религиозните догми на индуизма, исляма и християнството. Паралелно на това философско влечение Ганди стриктно спазва и своите вегетариански навици. Безкомпромисните принципи в храненето му дават възможност да се срещне с други британски вегетарианци (теософисти), от които той черпи познания, свързани с въздържанието и опростения начин на живот.[10]

След успешното си дипломиране Мохандас Ганди се завръща в Индия с намерение да приложи придобитите знания на родна земя. Но тази негова благородна идея се превръща в неочакван провал. Първите съдебни дела, в които участва, са загубени и причината за този професионален крах е прекалената му мекушавост и добросърдечност, черти на характера, които не са от полза за практикуващия тази професия.[11] За Ганди това разочарование се явява повратен момент в житейския му път. Разбрал своята професионална слабост, той не се отчайва, а допълнително се мотивира да търси реализация извън пределите на Индия.

През 1893 г. отново напуска своята родина, но този път не към привлекателната Англия, а в посока Натал (Южна Африка) – британска колония, управлявана от английски имигранти.[12] Тази дестинация не е случайна, тя му е предложена от местна индийска компания, нуждаеща се от юридически съветник.

Едва пристигнал, Мохандас Ганди се запознава с жестокия расизъм, на който биват подложени търсещите препитание индийци от страна на местните англичани. За кратко време начинаещият юрист разбира, че расизмът в Южна Африка е много по-силно изявен от този в Индия и това заключение е достатъчно, да насочи своите усилия в организирането на индийско емигрантско движение.[13] Каузата, с която Ганди се наема, пропагандира човеколюбие, равноправие и уважение между различните народностни групи. Той отхвърля решително дискриминационното отношение, на което са подложени индийците и техният унизителен статут в обществото.

Паралелно със своите професионални задължения, Ганди се ангажира и с частни съдебни дела, в които представлява обикновените индийци, набедени несправедливо в престъпления срещу привилегированите английски граждани. Тази благородна дейност му спечелва уважението не само на индийската общност, но и на всички потиснати слоеве от населението на Южна Африка.

Разбрал наболелите проблеми на индийците, той решава да създаде легална партийна формация, която да защитава правата и свободите на малцинствата в страната. На 22 май 1894 г. Мохандас Ганди реализира тази своя идея и организира партията Наталски индийски конгрес, на която се възлага ролята да бъде стожер на индийските интереси.[14] В партийната програма той залага на три основни задачи, които трябва да бъдат водещи в работата на Конгреса – отстояване правото на индийците безусловно да участват в Законодателното събрание на Натал, осигуряване работа на младите и образовани индийци в държавните административни служби и неуморна пропаганда в полза на потиснатите малцинствени групи.[15] Създадената партийна организация превръща Ганди в мечтания водач на най-безправната прослойка от населението на Южна Африка.

В следващите двадесет години той се отдава изцяло на каузата да защитава индийските интереси и пламенно да отстоява

правото на цветнокожите да водят по-добър живот. За да получат всеобща гласност тези идеи, през 1904 г. Ганди започва издаването на вестник „Индиън Ъпиниън“.[16] В него той публикува статии на английски и гуджаратски език, описващи надълго тежкото социално положение на индийците в тази част на света. Посредством този печатен орган международната общественост се запознава отблизо както с дискриминационната британска политика в Южна Африка, така и с бореца за човешки права Мохандас Ганди.

Паралелно с тези обществено-политически мероприятия младият индийски патриот насочва своите усилия и към осигуряване на необходимите жизнени условия на най-бедната прослойка от обществото. За тази цел в началото на XX в. Ганди създава последователно двата „ашрама“[17] „Финикс“ (Натал) и „Толстой“ (Трансваал)[18]. В тях той организира нормалното съществуване на бедните и безимотни индуси, мюсюлмани, парси и християни. Втория ашрам Ганди нарича „Толстой“ повлиян от идеите на великия руски писател Лев Николаевич Толстой, отхвърляща авторитарния ред и насилието. Това е период, в който той започва да разработва цялостна стратегия за борба срещу порядките на империализма, основаваща се на метода на ненасилствената съпротива, която нарича “сатяграха” (упорство в истината).

Според Ганди сатяграха е метод на борба, базиран на четири основни правила – дисциплина, всеотдайност, целеустременост и най-вече саможертва, но не като безмислено страдание, а като себеотдаване в името на определена цел.[19] Решително се отхвърля насилието и желанието да се причинява зло на врага, издига се в култ мирният и цивилизован протест.

Борбата трябва да се води не срещу самата империя, а срещу дискриминационната политика на местните англичани. Ганди счита, че великата Британска империя съществува за благото на целия свят.[20] Тази своя позиция той, не само че не променя до края на престоя си в Южна Африка, но даже ѝ придава и практическа обосновка. По време на Англо-бурската война (1899 – 1902 г.) и въстанието на зулусите (1906 г.) Ганди призовава индийците да подкрепят английските войски. За да даде пример, той лично се записва доброволец и заявява, че това е негов граждански дълг.[21] С тази своя

постъпка той се надява да извоюва по-големи политически отстъпки от колониалните власти. Проявената съпричастност от страна на индийците към военните кампании на англичаните не води до съществени изменения в йерархическата структура на южноафриканското общество.

В противовес на индийските очаквания, до края на първото десетилетие на XX в. колониалното правителство налага все повече правни ограничения на цветнокожото население. На тези правителствени репресии Мохандас Ганди отговаря с организирането на три кампании сатяграха, имащи за цел да отхвърлят дискриминационните закони, свързани с регистрацията на индийците[22], данък пребиваване в Южна Африка[23] и правото на брачен съюз. И при трите кампании видният индийски хуманист използва силата на словото и възвишената си аскетична същност. Показните протести не облекчават живота на индийците, но показват на английското правителство нуждата от либерални промени в обществения живот.

Най-силен международен отзвук получава кампанията, отстояваща правото на индийците на традиционен брак. Ганди повежда това движение възмутен от приетия „Закон за брачния съюз“ (1913 г.), според който всички брачни церемонии трябва да се провеждат по християнски обичаи.[24] Тази религиозна обида мобилизира цялата индийска общност да се обедини около своя духовен водач. Към протестните демонстрации се присъединява и Кастурбай, съпругата на Ганди, водеща със себе си хиляди жени. Индийските миньори преустановяват работа и заедно със своите семейства също се включват в гражданските протести.[25] На тези показни демонстрации англичаните отвръщат с насилие и масови арести. Ганди и други водачи също са задържани, а движението става популярно и извън пределите на Южноафриканския съюз. През октомври 1913 г. населението на областите Натал и Трансваал[26] се организира на групов протест в подкрепа на индийските претенции. Инициираните от тях многохилядни стачки парализират временно стопанския живот на двете провинции, което довежда до инкасирането на огромни финансови загуби от страна на местните производители и търговци. За да избегне задълбочаването на кризата, колониалното правителство тръг-

ва по пътя на компромиса. Задържаните индийци са освободени, включително и Ганди, а законите за брачния съюз и данък пребиваване са отменени.[27]

Извоюваните политически отстъпки не остават незабелязани от международната общественост. Вперила поглед в наближаващия световен конфликт, тя внимателно следи и борбата на индийците срещу расизма и дискриминацията в Южна Африка. Делото на Ганди, основаващо се на метода на сатяграха се превръща в символ на свобода и демократичност. Самата кампания за ненасилствена съпротива предизвиква дискусия между политическите анализатори, сравняващи я с метода за пасивна съпротива, прилаган от Бал Тилак и неговите сподвижници в Индия.

За да бъде разбрана правилно теорията на сатяграха, Ганди настоява първо да се прави разграничение между двете тактики, защото те се различават както „Северният от Южния полюс“.[28] Според своята същност пасивната съпротива възприема ненасилието като линия на поведение, разграничаваща се от всякакъв вид саможертва, докато сатяграха е метод, който има за задача да излага на показ страданието на своите последователи в името на преследваната цел.[29]

Увлечен в тази своя южноафриканска мисия, Мохандас Ганди не забравя политическите и стопанските проблеми на своята родина. Потресен от лошите условия на живот в Индия, той пише през 1909 г. памфлета „Хинд Сварадж“ („Индийско самоуправление“), в който надълго излага своите нестандартни идеи, свързани с бъдещото стопанско развитие на страната. В книгата си Ганди категорично заклеймява индустриализираната цивилизация и в подкрепа на тази своя теза заявява: „Спасението на Индия се състои в това да забрави всичко, което е научила през последните петдесет години. Железницата, телеграфът, болниците, адвокатите, докторите и други такива трябва да изчезнат, а така наречената горна класа е необходимо да се научи да живее съзнателно и религиозно както живеят обикновените селяни.“[30] Утопията в идеите на Ганди отблъсква просперищите градски класи, но привлича бедните селяни и безработните тъкачи, които в този момент се чувстват смачкани от британската

индустриална система. Тази многомилионна прослойка от хора покъсно ще подкрепи масово Индийския национален конгрес в неговите антибритански кампании.

Неуморната обществена работа на Мохандас Ганди в Южна Африка го превръща в личност символизираща мир и разбирателство между народите. Проявената от него саможертва става световно достояние, а победоносните кампании за ненасилствена съпротива се приемат с възторг от всички демократични общества. Цялата тази симбиоза от натрупан опит в обществените дела, международна популярност и революционен плам дават увереност на индийския патриот да се завърне в Индия и да се отдаде на борба срещу британските колониални порядки.

Повод за отпътуването на Ганди от Южна Африка се превръща молбата на лидера на индийското национално движение Гопал Кришна Гокхал да се прибере в родината и да участва в работата на Индийския национален конгрес.[31] Поканата е получена в момент, в който светът е на прага на невиждан международен конфликт. Един срещу друг се изправят два враждуващи лагера, отстояващи правото си на световно господство.

В навечерието на войната Ганди напуска Африка и се отправя към Лондон с мисълта за лична среща с Гокхал. Но събитията променят неговите намерения. Още по време на пътуването той осъзнава неизбежността на конфликта между великите империи. Тази негова прозорлива преценка се превръща в реалност. На 4-ти август 1914 г. Англия се включва във войната[32], факт който принуждава Мохандас Ганди отново да прояви съпричастност към делото на великата Британска империя. Това е период, в който той все още вярва в британския управленчески гений и силно се надява метрополията да бъде спечелена с обич.[33]

В подкрепа на тази позиция бъдещият лидер на индийското национално движение недвусмислено заявява: „Ако имаме намерение да подобрим положението си с помощта и сътрудничеството на британците, наш дълг е да извоюваме тази тяхна помощ, като застанем рамо до рамо в трудни за тях часове.“[34]

За да даде практическа обосновка на своята идея, той постъпва доброволец в британската армия и горещо призовава всички ин-

дийци, пребиваващи в Англия, да помогнат на империята в този критичен момент. От друга страна, последователят на "ахимса" (ненасилие) Ганди не възнамерява да наруши своите житейски принципи. Изявил се като ревностен пацифист, той се записва в британския санитарен корпус, където оказва медицинска помощ на ранените войници. Но още в самото начало на войната ентусиазмът на този праведен индиец е сломен от връхлетелия го ненавреме плеврит, болест, която го принуждава да се прибере преждевременно в Индия.[35]

В началото на 1915 г. Мохандас Ганди се връща в своята родина където народът го посреща като национален герой.[36] Умерените лидери на Индийския национален конгрес го приемат топло, но му дават препоръки известно време да се въздържа от политическа дейност, за да опознае най-напред положението на страната. Това е период на адаптация и равносметка, в който Ганди съумява да прозре политическите и социално-икономическите противоречия между колония и метрополия. Оценява добре индийския политически живот, активен, но разпокъсан на фракции и организации.[37]

Още в първите месеци той изгражда в Ахмадабад медитативния център Хариджан Ашрам (ферма на божиите деца), където заедно със своите двадесет и пет ученика организира домакинство живеещо в синхрон с човешките и божиите закони.[38] Там приема „недокосваемите" – най-безправната част от населението в съсловно-кастовата система на страната. През този период Ганди се обявява в защита на онеправданите селяни в Чампаран (провинция Бихар) и застава начело на борбата им срещу плантаторите на индиго. Застъпва се за ахмадабадските текстилни производители, в подкрепа на които предприема политически пост – спира да приема храна и вода, докато не се изпълнят исканията на угнетените работници.[39]

Посещава Рабинтранад Тагор в неговото духовно средище в Шантиникетан (провинция Бенгал). Самият Тагор (лауреат на Нобеловата награда за литература за 1913 г.) се възхищава на духовната му извисеност и му дава прозвището Махатма (от санскрит – Велика душа), което Ганди до края на живота си не одобрява.[40]

Месеците преди края на Първата световна война съвпадат с един от най-противоречивите моменти в политическия живот на привърженика на ненасилствените методи на борба. През април 1918 г.

Ганди приема поканата на вицекрал лорд Фредерик Челмсфорд да участва във военната конференция в Делхи, организирана във връзка с настъпилата криза около войната.[41] На този форум той поема ангажимент да оглави агитационната кампания по набирането на индийски мъже за имперската армия. Съгласието за съдействие е съпътствано от едно условие, което лично заявява в писмо до вицекраля: „Той няма да нарани никого, приятел или враг.“[42] Отзивчивостта на Ганди да се включи в кампанията по набиране на войници поставя под съмнение последователността на позицията му по отношение на проповядваната доктрина за ненасилие. Този компромис може да бъде обяснен със силното му желание да издейства от метрополията известни политически отстъпки за индийския народ след края на войната. Но въпреки това в съзнанието и душата на неговите последователи се нагнетяват смесени чувства.

* * *

След края на войната Индия изпада в ужасна стопанска криза, в резултат на която цялата страна е обхваната от масови протести.[43] В тази напрегната обстановка колониалното правителство забравя за своите военновременни обещания и пристъпва към обичайната си политика спрямо индийското население, основаваща се на репресии и жестокост.

През тези напрегнати месеци индийските националисти отправят упрек не само към англичаните, но и към Махатма Ганди – духовният водач, спомогнал за въвличането, в този чужд за страната военен конфликт, на стотици хиляди индийски мъже. Недоумение буди в тях светкавичната метаморфоза в принципите на Махатма, както и проявената жертвоготовност да съдейства на империята без значение на използваните методи и средства. Голяма част от изследователите на епохата оправдават Ганди с мотива, че патриотичното желание в него да извоюва жадуваното индийско самоуправление, закономерно надделява над пацифистката му природа. Но не са малко и тези, между които и английският историк и журналист Пол Джонсън, стигащи до крайност с твърденията, че в образът на Махатма Ганди не се припознава „освободителят-пацифист, а просто се забелязва една политическа екзотика, която може да разцъфти само в защитена среда, осигурена от британския либерализъм“.[44]

БЕЛЕЖКИ

[1] **Пантев**, А. Носът на Клеопатра. София: Рива, 2004, с. 153.

[2] Пак там, с. 154.

[3] **Scalmer**, S. *Gandhi in the West: The Mahatma and the Rise of Radical Protest.* Cambridge University Press, 2011, p. 24

[4] **Ганди**, М. Моят път към истината. Автобиография. София, 2012, с. 15.

[5] Пак там, с. 16.

[6] Пак там, с. 17 – 19.

[7] Виж **Пантев**, А. (2004), цит. съч., с. 154.

[8] **Ульяновский**, Р. А. Три лидера великого индийского народа. Москва, 1986, с. 88 – 90.

[9] Пак там, с. 92 – 102.

[10] **Горев**, А. В. Махатма Ганди. Москва, 1989, с. 55 – 60.

[11] Пак там, с. 81 – 89.

[12] Натал е английска колония от 1843 до 1910 г.

[13] **Nanda**, B. R. *Three Statesmen: Gokhale, Gandhi and Nehru.* Oxford, 2004, pp. 266 – 296.

[14] Ibidem, pp. 311 – 319.

[15] Ibidem, pp. 333 – 336.

[16] Виж **Ганди**, М. (2012). Цит. съч., с. 256 – 257.

[17] Ашрамите са селища, които осигуряват подслон на бедстващи хора.

[18] След Англо-бурската война (1899 – 1902 г.) англичаните превръщат Трансваал в своя колония.

[19] **Комаров**, Е., **Литман**, А. Мировоззрение Мохандаса Карамчанда Ганди. Москва, 1969, с. 108 – 112.

[20] **Parekh**, B. Colonialism, Tradition and Reform: An Analysis of Gandhi's Political Discourse. Sage Publications, 1989, pp. 106 – 109.

[21] **Мартышин**, О. Политические взгляды Мохандаса Карамчанда Ганди. Москва, 1970, с. 77.

[22] През 1907 г. властите в Натал приемат „Регистрационен закон". Според текста на закона всички индийци се задължават да се регистрират със своите пръстови отпечатъци. На това основание те получават адресна карта и номер. Носенето на адресните карти е задължително и без тях не се разрешава пътуването извън областта. Под водачеството на Ганди индийците в Натал се организират на масов протест срещу закона и демонстративно изгарят 2000 адресни карти.

[23] В края на XIX в. южноафриканското правителство предприема целенасочена политика по ограничаване броя на индийските имигранти в Натал.

За тази цел през 1894 г. се изготвя проектозакон, който задължава индийците да плащат годишен данък 25 лири стерлинги за своя престой в Южна Африка. За да не бъде утвърден законът, Ганди организира масова кампания, в резултат на която правителството намалява данъка на 3 лири стерлинги.

[24] **Arnold**, D. *Gandhi*. Longman, 2000, pp. 110 – 118.

[25] Ibidem, pp. 125 – 127.

[26] На 31 май 1910 г. колониите Капска, Натал, Трансваал и Оранжевата река се обединяват в Южноафрикански съюз, който получава статут на доминион към Британската общност.

[27] **Dalton**, D. *Mahatma Gandhi: Nonviolent Power in Action.* Columbia University Press, 2000, pp. 70 – 73.

[28] Ibidem, pp. 166 – 168.

[29] Ibidem, pp. 171 – 175.

[30] **Gandhi, M.** *Hind Swaraj.* Rajpal and Sons, 2010, p. 50.

[31] Виж **Ганди, М.** Цит. съч., 2010, с. 307.

[32] **Пантев**, А., **Глушков**, Х., **Мишев**, Р. История на новото време. В. Търново, 1998, с. 498.

[33] **Payne**, R. *The Life and Death of Mahatma Gandhi.* Dutton, 1969, p. 203.

[34] Ibidem, pp. 211.

[35] Ibidem, pp. 322 – 328.

[36] **Калмар**, Г. Индира Ганди. София, 1985, с. 24.

[37] **Adams**, J. *Gandhi: The True Man behind Modern India.* Pegasus, 2011, pp. 77 – 80.

[38] Ibidem, pp. 92 – 94.

[39] **Juergensmeyer**, M. *Gandhi's Way: A Handbook of Conflict Resolution.* University of California Press, 2005, pp. 111 – 118.

[40] Ibidem, pp. 141 – 144.

[41] **Gandhi**, R. *Gandhi: The Man, His People and the Empire.* University of California Press, 2008, pp. 511 – 522.

[42] Ibidem, p. 524.

[43] **Roy**, T. *The Economic History of India, 1857 – 1947.* Oxford University Press, 2000, pp. 222 – 224.

[44] **Джонсън**, П. Съвременността (Светът от 20^те^ до 90^те^). София: Унив. изд. Св. Климент Охридкси, 1993, с. 380.

НАЧАЛОТО НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА И НОВИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БРИТАНСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ

ЕМИЛ АЛЕКСАНДРОВ

THE BEGINNING OF FIRST WORLD WAR AND THE NEW PROVOCATIONS AT THE BRITISH DIPLOMACY

EMIL ALEKSANDROV

Abstract: *The paper highlights the new challenges to British diplomacy in the early months of the crisis preceding the outbreak of the Great War. It also discusses the role of British Foreign Secretary Sir Edward Grey and whether his decisions at the time were the right ones, given the existing political configuration.*

Key words: *British diplomacy, Sir Edward Grey, First World War, Great Powers*

Действията на голямата политика предизвикват постоянно внимание, защото както в миналото, така и в нашият XXI век отново имаме Велики държави, международни отношения и дипломация. Последната, като средство на външната политика е предмет на проучване и интерес в отделните страни от хилядолетия, защото е в основата на живота на държавите, служи за съхранението им и е най-голямото изкуство. За да спазим този дух, ще анализираме една интересна тема, която възниква и вълнува редица поколения. Тя е особено актуална на фона на отбелязването на стогодишнината от Първата световна война – (1914 – 2014 г.). От авторите, които цялостно или частично са работили по темата за войната заслужава да споменем – Дж. Мъри, М. Белов, П. Гуин, Х. Кисинджър, У. Готлиб, К. Робинс, П. Кенеди, акад. Потьомкин, В. Високова, Т. Влахов, акад. Г. Марков, Ив. Илчев, М. Семов и др.[1]

Конкретно в настоящото изследване си поставяме за цел да откроим новите предизвикателства пред британската дипломация в началните месеци на кризата, свързана с избухването на Голямата война. Също така ще засегнем и ролята на външният министър на Великобритания сър Едуард Грей и дали действията му се явяват правилни, или не, в така структурираната политическа конфигурация.

* * *

След 15 (28) юни 1914 г. вследствие редица натрупали се обективни и субективни обстоятелства (и най-вече убийството на австро-унгарския престолонаследник) на европейския хоризонт се появява поредната политическа и военна криза. Оказва се, че същата е предсказана много точно от... българския владетел. Забележителното и същевременно странното е, че цар Фердинанд го прави цели пет години преди това с фразите:,,Европа е дълбоко деморализирана" и, че това ще доведе до ,,ecroulement general qui ebranlera bien de trones" (общ крах, който ще разтърси не един трон)[2]. Подобно на българския владетел един от най-способните британски дипломати и посланик в Австро-Унгария – сър Феърфакс Картрайт, също стига до подобен извод, но едва през май 1913 г. Ето и какво казва:,,Веднага щом се възстанови мирът на Балканите, австрийските власти очакват Сърбия да започне широка размирническа дейност сред населените със сърби области на двойната монархия. И тъй като тя не може да позволи отделянето на никакви провинции, без да си навлече опасността да рухне цялата сграда, налице са всички елементи за нова жестока криза в близко бъдеще в тази част на света. Тя вероятно ще завърши с анексирането на Сърбия от двойната монархия. Това обаче ще предизвика война с Русия и вероятно общ конфликт в Европа".[3]

В действителност се оказва, че представените българско-английски прогнози са на път за съжаление да се осъществят. Това е така, защото всяка държава в съперничещите си блокове на Тройния съюз и Антантата, всъщност има свои планове и действа съгласно специфичните си интереси. В продължение на месец в дипломатическите канцеларии тече оживена размяна на мнения. На всички е ясно, че ако Виена нападне Белград с цел окончателно да премахне сърбите ,,като трън в петата", може да се стигне до европейска война. Последната е спрягана в публичното пространство вече от няколко години, но все се отлага и разминава. По времето на Балканските войни сблъсъкът между двата блока е на косъм, но политическото благоразумие надделява, най-вече поради твърдата позиция, заета от Великобритания и външния ѝ министър.

Нарастващото напрежение е добре дошло за австро-унгарската дипломация, която решава да настоява за подкрепа на Берлин

за своите балкански планове. Позицията и е изразена чрез т.нар. меморандум на Берхтолд и личното писмо на император Франц Йосиф I до кайзер Вилхелм II. Допълнително за разговори е изпратен граф Хойос, който се подпомага от австрийския посланик в Германия Сечени.[4] След кратко обмисляне германските политически и военни ръководители дават желания картбланш на своя съюзник. На другия полюс е руската страна, която възнамерява да защитава своя верен съюзник. В това си начинание тя е подкрепена от Франция и нейния войнстващ президент Поанкаре, който на 7 (20) юли 1914 г. пристига в Петербург за паралелни консултации.

Най-сложни се оказват обаче ходовете пред британската дипломация, която изглежда, че разполага с по-голяма свобода на действие, но определено изчаква.[5] Тогава британският кабинет е формиран от политици с либерално мислене и се характеризира с относителна стабилност. Вековните правила на външната политика на Лондон, в случая поверена на лорд Едуард Грей[6], са основани на принципите на имперския егоизъм, на държавния интерес и икономическото надмощие. Това са, така да се каже, основите на английската държава.[7] В спомените на Михаил Маджаров – български пълномощен министър в Лондон от 1912 до 1914 г. – той е обрисуван твърде интересно: ,,Сър Ед. Грей е човек с приятна вънкашност. Говори спокойно и умерено. Държи сметка за думите и изисква от събеседника си същото. Като английски държавник той се грижи, разбира се, най-много за английските интереси...без да се увлича във фантастични комбинации...” [8] На последния става ясна позицията на страните, но в последвалите динамични събития неговото поведение е меко казано съмнително.

Много изследователи на тази проблематика, към които се присъединяваме и ние, считат, че Англия проявява нерешителност.[9] Новината за атентата се разпространява в кратки срокове и сред английското общество чрез правителствените вестници ,,Стандарт”, ,,Дейли Нюз”, Уестминстер газет” и вестника на Лойд Джордж ,,Дейли Кроникъл”. Създават се чувства на възмущение и силно осъждане на убийците. За първи път пресата лансира и идеята, че покушението е организирано от Сърбия по указания на Русия. Забавянето в дей-

ствията на Великобритания е породено не от неинформираност по проблема, а поради вътрешно раздвоение. Предизвикателствата на Балканите съвпадат по същото време с искането на Ирландия за самостоятелност.[10] Този факт ангажира допълнително цялото внимание на английското правителство. Министър председателят Хърбърт Аскуит и външният министър не остават равнодушни, защото прекрасно разбират, че Австро-Унгария и Германия ще се опитат да използват този терористичен акт за разгръщане на пореден конфликт.[11] От моментът на атентата до 10 (23) юли Форин офис извършва огромна работа. На първо време изяснява реалното съотношение на Силите, както в лагера на съюзниците, така и при Тройния съюз. През този период Великобретания , както подчертахме, остава общо взето настрани от военнополитически задължения, но това не означава, че е в изолация и има все още ,,свободни ръце". В същото време Русия и Франция не губят вяра, че Лондон ще вземе решение да се ангажира по-твърдо и в случай на конфликт ще им помогне. За това има известни скрити индикации. На първо време това е оставането в готовност на британския военноморски флот, събран (а не разпуснат) около Метрополията, след поредните ежегодни маневри в Спитхед.[12]

Великобритания изглежда е в най-добра позиция да пресече пътя на милитаризма и войната, по който всички като че ли се надпреварват да вървят (б. а.). Тя няма почти никакъв интерес в балканската криза, но има значителни изгоди да запази Тройната Антанта. Опасявайки се от евентуална война, тя още повече се страхува от евентуален германски триумф в нея. Изобщо колебанията са големи, но е видно, че при една ясна визия за намеренията на Великобритания кайзерът би се отказал от стълкновението. Ето как по-късно Сазонов описва деликатното положение: ,,...ако през 1914 г. (юни – юли б. а.) сър Едуард Грей беше направил навременно и недвусмислено изявление за солидарността на Великобритания с Франция и Русия, както настоявах, той може би щеше да спаси човечеството от тоя ужасен катаклизъм, чиито последици застрашиха самото съществуване на европейската цивилизация".[13]

Грей отклонява тази молба за колективно въздействие над Виена и не инициира действия, подобни на тези от 1911 и 1912 г.[14]. Защо обаче

английската дипломация не се вслушва в руската молба? На този въпрос ще се опитаме да отговорим в следващите редове.[15] Опитния сър Едуард се придържа дълго време към невмешателство, за да се постигне локализиране на разногласията между Виена и Белград и между Виена и Петербург.[16] Той се мотивира, че като не взема страна в ранните стадии на кризата, Англия съхранява претенциите си за безпристрастност при евентуално посредничество. Опитът от миналото говори в полза на подобна стратегия. През последните 20 години неизменният изход от повишаване на международното напрежение е свикването на конференции.[17] Грей предлага да се организира конференция на четирите държави – Англия, Франция, Германия и Италия, за обсъждане начините за излизане от кризата по австро-сръбския спор и сблъсък.[18] Тактиката обаче на Берлин и Виена е да изолират Сърбия и дадат възможност на Австро-Унгария да си уреди отношенията с нея един на един. По тази причина Германия и Австро-Унгария отхвърлят английската идея.[19] В резултат на това по думите на Х. Кисинджър Англия пада между два стола. Дилемата на Грей е, че страната е разкъсвана между натиска на общественото мнение и традициите във външната политика. От една страна, липсата на обществена подкрепа за влизане във война по балкански проблем би трябвало да насочи англичаните към посредничество. От друга пък страна, при поражение на Франция, Германия би се озовала на доминиращи позиции, срещу което те винаги са се съпротивлявали.[20]

На 11 (24) юли австрийският посланик Менсдорф дава копие от ултиматума на Грей съдържащ 10 искания.[21] Последният се изказва, че това е ,,най-страшният документ от всички, родени от дипломацията когато и да било".[22] На следващия ден той обсъжда международната ситуация, като този път, поради комплицираността на материята, се консултира със своите помощници сър Артър Никълсън и сър Еър Кроу. Последният старателно изработва и представя обширен анализ с изводи, от които по-важните са: ако Англия не вземе участие във войната, ще се окаже в изолация, а Русия и Франция ще бъдат бити; ако пък Русия и Франция победят, Лондон ще се окаже в изолация, а ще загуби и колонии; ако абдикира и не се намеси, със статута на Британия като Велика сила ще е свършено.[23]

Пространни дискусии за пръв път от започването на кризата има и на заседанието на правителството от 14 (27) юли. Пред колегите си външният министър декларира: ,,Настъпил е моментът, когато кабинетът трябва да вземе определено решение, ще вземе ли Англия активно участие в общоевропейския въпрос, наред с другите държави от Антантата, или ще остане настрана и ще запази пълен неутралитет...” Това е труден въпрос по който фактически се разбира, че министрите са тотално разделени. Така наречените либерали империалисти – Грей, Аскуит, Чърчил, лорд Р. Б. Холдейн са за влизане, но са малцинство. Дори премиерът и Холдейн изчакват и не се афишират явно. Втората група на пацифистите-противници на войната, са значително повече, цели 11 министри и се води от лорд Джон Морли,[24] като другите са: Джон Бърнс, Л. Харкорт, Мак-Кинън Уд, Ч. Хобхауз, Пиз, Бючамп, Саймън, Рънсиман, Тревелян и Хърбърт Самюел. Третата група заема неутрална позиция – лорд Крю, Мак-Кена и Бирел, а Лойд Джордж е между всички тях и също изчаква, но клони към войната. Както пише официалният хроникьор на Първата световна война лорд Бивърбрук:,,практически всичко зависи от позицията на Лойд Джордж”.

Претърпял политическо поражение Грей се оттегля в политическо уединение, като очаква подходящ момент за да преобърне ситуацията вътре в кабинета към ,,нужната” страна. Отделно се появява въпросът за настроенията сред представителите на капитала. По поръчение на Аскуит от 13 до 16 (26-29) юли финансовият министър се среща с представителите на Лондонското Сити – бизнесмени, лендлордове, индустриалци, банкови среди, аристократи и др. В изготвеният доклад на Л. Джордж се вижда, че по-голямата част (също както повечето членове на кабинета) са срещу военни действия, защото така ще се загубят пазари, ще се променят заплатите и цените и т.н. Впрочем от английска гледна точка, моментът за война не е чак толкова неблагоприятен. Според заявлението на първия лорд на Адмиралтейството:,,Нито веднъж в течение на трите последни години ние не сме били така добре подготвени”.[25] Във всеки случай това е така, тъй като по море Англия е все още несравнимо по-силна от Германия.[26]

Не може да не отбележим, че английските колебания са забелязани от зорко следящите всички новости балкански държави и по-конкретно България. Вниманието обаче на британската дипломация, както видяхме по-горе, разбираемо е насочено в друга посока. Затова на малко по-късен етап тя обръща своя поглед към Балканите, като избира и съответната политика. Тук ще отворим една скоба и ще споменем, че интереса на Лондон на този етап е да се възобнови Балканския съюз, а при невъзможност страните да останат неутрални. Последното важи и за Османска Турция. Все пак Форин офис „изпуска" и някаква доза информация до българските пълномощни министри в странство. Ето какво предава до София ген. Димитриев от С. Петербург на 12 (25) юли:„...Бюкянън ми каза войната е почти неизбежна, но Вие българите гледайте да запазите силите си, за да изиграете оная роля, която изигра Румъния миналата година".[27] Наистина добър съвет на англичаните към София още преди започването на военните действия. Маджаров пък на 15 (28) юли 1914 г. известява, че според английското външно министерство„...ако австрийските войски навлезат в Сърбия, военната намеса на Русия е неизбежна и тогава общата война ще се наложи". На подобни позиции са Ст. Чапрашиков и С. Радев, като последният пророкува:„Решающата роля ще играе Англия".[28]

И наистина още на същия ден немислимото става реалност – Виена обявява война на Сърбия[29] и, ако трябва да използваме сполучливия израз „светът се обърна нагоре с краката".[30] Веднага след това сръбското правителство напуска подложения на обстрел Белград и се установява в Ниш, който става военновременна столица. Редом с него се пренася и целият дипломатически корпус, заедно с българския представител Чапрашиков. Започва най-мащабната война на континента, от близо сто години насам (след войните на Наполеон), обхващаща почти всички държави. За предотвратяването на войната не спомага и фактът, че повечето от управляващите монарси в Европа са роднини. Според представителното мнение на Х. Кисинджър най-чудното обстоятелство около избухването на Първата световна война е не, че криза по-лека в сравнение с много от дотогава преодолените, накрая натиска спусъка на глобалната катастрофа, а че е

необходимо толкова време, за да се случи това.[31] За нас пък най-странното, но при свършването на войната е, че: – страната която има голяма вина за причиняването ѝ е възнаградена пребогато и незаслужено; новите граници не са формирани съгласно прокламирания от Англия (и Антантата като цяло) национален принцип, защото не се зачитат правата на малките народи. Освен с конкретния повод, началото на войната се обяснява и с причини от по-комплексен характер като: колониални и стопански; международни (междудържавни отношения, антагонизъм между Франция и Германия за Елзас и Лотарингия, между Англия и Германия по военноморската надпревара, между Русия и Австро-Унгария по балканската им политика и т.н.); расови (борбата на германизма срещу славянската и англосаксонската цивилизации).[32]

В защита на своя сръбски съюзник на Балканите Русия започва частична тайна мобилизация на своята войска. За нея е уведомен сър Едуард от посланик граф А. Бенкендорф. Предвид това на 16 (29) юли ръководителят на Форин офис инструктира представителя си в Белград Даръл Кракантorп да вземе предпазни мерки, като изгори всички документи, архиви и шифъра за кореспонденция.[33] Германия се надява да спре мобилизацията в Петербург, дори Вилхелм II изпраща телеграма до цар Николай II, но не успява. Затова посланикът ѝ граф Пурталес връчва историческата нота на Сазонов на 19 юли (1 август) за обявяването на война. Съгласно германския военен план ,,Шлифен", всеки ден е важен, за да се изпреварят руснаци и французи и да се бият поотделно, с прехвърляне на войски от изток на запад и обратно. Франция и Германия започват мобилизация в един ден, но Берлин намира претекст да обяви война на 21 юли (3 август) и на Франция.[34]

В крайна сметка Великобритания изнамира формулата за своето включване. Застрашена от германските войски е и Белгия, която се обръща с молба за помощ към англичаните. Последните вече се задействат, тъй като германското решение за нарушаване на един от най-твърдите принципи на британската външна политика – Белгия да не попада в ръцете на Велика сила, се оказва факторът, разсеял всички съмнения в Лондон, че войната е неизбежна.[35] Както пише в своите спомени отново Сазонов:,,Емпиризмът на английския народ

му пречи да възприеме националната опасност дотогава, докато тя не стане осезаема за всички и за всекиго..."[36] Сега вече Грей побеждава своите колеги пацифисти. Значението на белгийското крайбрежие за безопасността на Англия отдавна е известно на всеки англичанин. Либералите империалисти държат главните постове в правителството, а и получават подкрепа на 20 юли (2 август) от консервативната партия и нейните лидери Бонар Лоу и лорд Балфур. Отделно министрите, които са против влизане на страната във военни действия – Джон Бърнс, лорд Морли, Саймън и Бючамп подават оставка. Ръцете на кабинета на Аскуит са развързани, като чрез П. Камбон Франция е уведомена, че английската флота ще защитава френското крайбрежие на Ламанш, Атлантика и Северно море, съгласно англо-френската морска конвенция.[37] На 21 юли (3 август) 1914 г. на заседание на кабинета се взема решение Англия да влезе във войната. В последвалата реч (очаквана с нетърпение от целия свят) пред Камарата на общините Грей започва с твърдението, че за нещастие ,,европейският мир не може да бъде запазен". Той уверява, че всичките му усилия са били за неговото запазване, но опитите останали безуспешни, защото ,,някои страни" се стремели към война. За Англия казва: ,,Имайки силен флот, за който мислим, че може да предпази нашата търговия, нашите брегове, нашите интереси, ако се включим във войната ще страдаме малко повече, отколкото ще страдаме ако стоим настрана".[38] Според него Франция трябва да се защити, а на 22 юли (4 август) 1914 г. британското правителство подава ултиматум до Германия с който се иска спазване на неутралитета на Белгия. Отговор няма и положението на война влиза в пълната си сила.[39]

Англичаните не спазват своето обещание за неутралитет във войната, което е дадено малко по-рано на 13 (26) юли 1914 г., след среща на крал Джордж V с брата на кайзера Хайнрих Пруски:,,Ние ще положим всички усилия, за да не бъдем въвлечени във войната и да останем неутрални". Затова логично е да отнесат и редица критики и обиди главно от Берлин. Особено е раздразнен Вилхелм II, който не пести своите цветисти ругатни по адрес на Великобритания и английския външен министър:,,Англия открива своите карти, в момент, когато тя смята, че ние сме попаднали в задънена улица и се намираме в безизходно положение! Низка търгашеска сволоч се стараеше да ни заблуждава с обеди и речи...Мерзък подлец!"[40]

Постепенно се намесват и другите европейски държави и Сили, а други обявяват неутралитет. Това може да се обясни със сложната система на договорните задължения, гаранции условия и ангажименти, създадена в последните 50 години, която ,,проработва" този път с пълна сила. Единствената възможна война в Европа става всеобщата война.[42] Оформят се и няколко първостепенни фронта – Западен и Източен (от Балтийско до Черно море), където започва гигантски сблъсък на хора, пари и оръжие. На първия Германия се опитва да смаже Франция, Белгия и пристигналия английски експедиционен корпус, а на втория Русия се съпротивлява сама на австрийци и германци. За бързите темпове на развитие и мащаба на всичко случващо се (оказало се донякъде изненада и за британските ръководители) можем да съдим от думите на лорд Крю. На 6 август 1914 г. той пише потресен и замаян:,,Развитието на събитията е толкова невероятно бързо, че всички се чувстваме все едно живеем в новела на Уелс, в нереален свят".[42] Такива се оказват разгледаните и изследваните от нас предизвикателства пред Великобритания. В крайна сметка тя прави своят избор за добро или лошо за нея самата и за другите страни с които е свързана.

* * *

В заключение трябва да отбележим, че предвид заплетената външна и вътрешна ситуация британската дипломация в лицето на сър Грей не се оказва на нужното ниво, тъй като не се намесва твърдо за да предотврати военният сблъсък. Все пак под натиска на своите партньори в Антантата Лондон влиза във войната, за да запази своите огромни континентални и световни интереси, както и да предотврати разпространението на духа на милитаризма и германизма. За съжаление обаче войната не се оказва такава, каквато се е предвиждала сред управляващите във всички Велики сили. Конкретно за английските тя донася много тревоги, напрежение, човешки жертви и бъдещи изненади. Въпреки това във Форин офис успяват с типичното пословично хладнокръвие да се коригират и ориентират, а малко по-късно и да изберат правилната политика, за да постигнат накрая в 1918 г., както знаем, и окончателна победа.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Murray**, G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey 1906– 1915, Clarendon Press, Oxford, 1915; **Кисинджър**, Х. Дипломацията. С.: Труд, 1997; **История на дипломацията** (1872 – 1919), Том II, (под ред. на **акад. Потьомкин**), М., 1949 г.; **Готлиб**, У. Тайная дипломация во время Первой мировой войны. М., 1960; **Beloff**, Max. Britain's Liberal Empire 1897 – 1921, London, 1969; **Robbins, К.** British Diplomacy and Bulgaria 1914 – 1915. – The Slavonic and East European Review, vol. XLIX, London, 1971; **Guinn**, P. British Strategy and Politics 1914 to 1918. Oxford, 1965; **Steiner**, Z. The Foreign Office and Foreign Policy 1898/1914. Cambridge, 1969; **Кенеди П.** Възход и падение на Великите сили. С., 2010 г.; **Кенеди П.** Стратегия и дипломация 1870 – 1945 г. С., 1998; **Марков**, Г. Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914 – 1916 г. С., 1995; **Влахов**, Т. Отношенията между България и Централните сили по време на войните 1912 – 1918. С., 1957; **Високова**, В. В. Британская империя - становление, эволюция и распад. Екатеринбург, 2010; **Илчев**, Ив. България и Антантата през Първата световна война, С., 1990 и др.

[2] **Констант**, Ст. Фердинанд лисицата. С., 1992, с. 286 – 287.

[3] Пак там, с. 332.

[4] **Констант**, Ст. Фердинанд лисицата. С., 1992, с. 338; **Радославов**, В. България и световната криза. С., 1993, с. 84 – 85, 90; **История на дипломацията** (1872 – 1919), Том II (под ред. на акад. Потьомкин). М., 1949, с. 228 – 229.

[5] **История на дипломацията** (1872 – 1919). Том II (под ред. на акад. Потьомкин). М., 1949, с. 230 – 234.

[6] Можем да отбележим, че той е един от най-дългогодишните външни министри (от 1905 до 1916 г.). Вследствие напрегнатата дейност във Форин офис, накрая почти ослепява (вж. http://stud24.ru/historical-figures/jeduard-grej-politicheskij-portret/52828-181577-page18.html)

[7] **Йоцов**, Д. Английската политика на Ориента. С., 1947, с. 12 – 13

[8] **Маджаров**, М. Дипломатическа подготовка на нашите войни (извори и документи). С., 1998, с. 32–33.

[9] Един от по-старите автори Н. Пиперов смята точно обратното, че Англия проявява решителност, защото с война предвижда да отслаби своите съперници Австро-Унгария и Русия на Балканите (вж. **Пиперов**, Н. България в световната политика на великите държави 1876 – 1924 г., С., 1924, с. 61).

[10] Фактически Ирландия е на прага на гражданската война. На 8 (21) юли 1914 г. крал Джордж V открива конференция, за да се дискутират проблемите в страната, но на 11 (24) тя е прекратена (вж. **Мишев**, Р., А. **Пантев**, Хр. **Глушков**. История на Новото време. В. Търново, 1994, с. 314 – 315).

[11] **История на дипломацията** (1872 – 1919). Том II, (под ред. на **акад. Потьомкин**). М., 1949, с. 231.

[12] http://stud24.ru/historical-figures/jeduard-grej-politicheskij-portret/52828-181577-page18.html

[13] **Кисинджър**, Х. Дипломацията. С.: Труд, 1997, с. 184 – 185.

[14] **История на дипломацията** (1872 – 1919). Том II, (под ред. на акад. Потьомкин). М., 1949, с. 233. Акад. Г. Марков е на мнение, че Англия е можела да предотврати войната, ако веднага заяви, че ще воюва срещу Германия (на същото мнение сме и ние б. а.), (вж. **Марков**, Г. Голямата война и българския ключ за европейския погреб 1914 – 1916 г., с. 42), а акад. Потьомкин, че ,,политиката на Грей поощрява германската агресия".

[15] Според Чърчил, ако Грей отправи ултиматум към немците, то ,,това би довело до пълен разкол в правителството".

[16] http://stud24.ru/historical-figures/jeduard-grej-politicheskij-portret/52828-181577-page18.html

[17] **Кисинджър**, Х. Дипломацията. С.: Труд, 1997, с. 184 – 185.

[18] **Murray**, G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey 1906 – 1915, Clarendon Press, Oxford, 1915, p. 18

[19] **Murray**, G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey 1906-1915, Clarendon Press, Oxford, 1915, p. 19; **Семов**, М. Обречени победи – България в Първата световна война. С., 1998, с. 82; **История на дипломацията** (1872– 1919). Том II (под ред. на **акад. Потьомкин**). М., 1949, с. 236 – 237.

[20] **Кисинджър**, Х. Дипломацията. С.: Труд, 1997, с. 184 – 185.

[21] **Murray**, G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey 1906 – 1915, Clarendon Press, Oxford, 1915, p. 13 – 14.

[22] Напрежението около австрийския ултиматум се отразява в следващите седмици дълбоко на сър Грей, като приятеля му и заместник секретар Артър Акланд (Arthur Acland) отбелязва:,,че войната го променила, но само това се очаквало". (вж. **British Foreign** Policy under Sir Edward Grey, Cambridge University Press, 1977; **Ekstein**, M. G. Russia, Constantinople and Straits, 1914 – 1915, p. 423)

[23] **Кенеди П.** Стратегия и дипломация 1870 – 1945 г. С., 1998, с. 83 – 84.

[24] Лорд Джон Морли е глава на либералите пацифисти и заместник премиер.

[25] Маджаров отново в своите спомени отлично го допълва:,,В Англия мъчно се създава паника... от 1000 години англичаните не са виждали неприятелски крак да гази земята им и да разрушава натрупаните им богатства..." (вж. **ЦДА,** Ф. 176 К, оп.3, а. е. 10, л. 434; **Маджаров М.** Дипломатическа подготовка на нашите войни (извори и документи). С., 1998, с. 242 – 243).

[26] Флотът ѝ брои 452 морски бойни единици, Франция е с 164, а Русия 117; също така Британската империя е най-голямата колониална държава в света с население на метрополията около 46 млн. души, а в колониите - към 400 млн. (вж. **Семов**, М. Обречени победи – България в Първата световна война. С., 1998, с. 66 – 67); **История на дипломацията** (1872 – 1919). Том II (под ред. на **акад. Потьомкин**)= М., 1949, с. 233; http://stud24.ru/historical-figures/jeduard-grej-politicheskij-portret/52828-181577-page18.html

[27] **Дипломатически документи** по намесата на България в Европейската война (по нататък **Д. Д.**), част I, 1913 – 1915 г. С., 1920, с. 124, тел.№ 210 Димитриев до Радославов, 12.07.1914 г.

[28] **Марков**, Г. Голямата война и българския ключ за европейския погреб 1914 – 1916 г. С., 1995, с. 47 – 49; **Радославов**, В. България и световната криза, С.,1993, с. 86; **Д. Д.** Част I, 1913-1915 г. С., 1920, с. 132 – 133, тел. № 229 Маджаров до Радославов, 15.07.1914 г.

[29] **Murray**, G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey 1906 – 1915, Clarendon Press, Oxford, 1915, p. 20.

[30] Цитираното заглавие е на стара песен от времето на Войната за независимост на американските колонии (вж. **Яковлев Н.** Джордж Вашингтон. С., 1976, с. 258)

[31] **Кисинджър**, Х. Дипломацията. С.: Труд, 1997, с. 174.

[32] **Станев**, Н. История на нова България 1878 – 1941. С., 1992, с. 248 – 251.

[33] http://stud24.ru/historical-figures/jeduard-grej-politicheskij-portret/52828-181577-page18.html

[34] **История на дипломацията** (1872 – 1919). Том II (под ред. на **акад. Потьомкин**). М., 1949, с. 239 – 241.

[35] **Кисинджър**, Х. Дипломацията. С.: Труд, 1997, с. 184 – 185.

[36] **Европейския концерт** на Великите сили и балканските раздори - Историческо бъдеще. С., 2000, кн. 1, с. 64 (превод от **Сазонов**, С. Воспоминания. Париж, 1927).

[37] **Murray**, G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey 1906 – 1915, Clarendon Press, Oxford, 1915, p. 27.

[38] **British Foreign** Policy under Sir Edward Grey, Cambridge University Press, 1977, **Ekstein**, M. G. Russia, Constantinople and Straits, 1914 – 1915, p. 424; **Dilks D.,** Retreat from Power (Studies in Britain's foreign policy of the 20 century), vol.1 – 1906 – 1939, 1981, **Wilson**, K. British power in European Balance 1906 – 1914, p. 40.

[39] **История на дипломацията** (1872 – 1919). Том II (под ред. на акад. Потьомкин). М., 1949, с. 244 – 246; **Murray**, G. The Foreign Policy of Sir Edward

Grey 1906 – 1915, Clarendon Press, Oxford, 1915, p. 28. Допълнително на 24 юли (6 август) Австро-Унгария обявява война на Русия, а на 31 юли (12 август) Великобритания обявява война на Австро-Унгария (вж. **Радославов В.** Дневни бележки 1914 – 1916 (съставител **Ив**. **Илчев**) С., 1993, с. 25).

[40] **История на дипломацията** (1872 – 1919). Том II (под ред. на **акад. Потьомкин**). М., 1949, с. 236, 238.

[41] **Пантев**, А. Години на демокрация? С., 1992, с. 152.

[42] Хърбърт Уелс – много популярен английски автор на научно-фантастични творби. Като такива могат да се посочат:„Машината на времето" от 1895 г., „Невидимият човек", от 1897 г.; „Война на световете" от 1895 г. и др.; **British Foreign** Policy under Sir Edward Grey, Cambridge University press, 1977, **Ekstein**, M. G. Russia, Constantinople and Straits, 1914 – 1915, p. 423.

МОРАВСКИТЕ СЪБИТИЯ ОТ1917 г.

АЛЕКСАНДЪР ГЕОРГИЕВ

MORAVIAN EVENTS OF 1917

ALEKSANDAR GEORGIEV

Abstract: *Moravian district, or Moravian military inspection district, was established after the Serbian authorities were driven away from the area at the end of 1915. On February 21, 1917 a rebellion broke out against the Bulgarian government of the district. The rebellion was organized by Colonel Kosta Milovanovic Pechanats, reserve officer in the Serbian military service and a member of the paramilitary organization "Crna Ruka". Within two weeks the rebels were able to establish control over parts of the Moravian districrt. Eventually the rebellion was crushed by the Bulgarian and Austro-Hungarian troops. As a revenge Pechanats organized an armed band (cheta) and went for reprisal raids in Bosilegrad region. To the great disapointment of Serbia, the Moravian events of 1917 did not provoke the expected international reaction.*

Key words*: First World War, Moravian military inspection district, Costa Milanovic Pechanats, 1917*

На 1(14) октомври 1915 г. България влиза в Първия световен военен конфликт, обявявайки война на Кралство Сърбия. След като сръбските войски са прогонени от Моравско, за управление на областта се създава военноадминистративна власт.[1] Със заповед № 87 от 17 ноември 1915 г. на главнокомандващия Действащата армия генерал-майор Никола Жеков се създават две областни военни инспекции: Моравска, със седалище Ниш, и Македонска, със седалище Скопие. Сградата, в която се помещава управлението на Моравската военноинспекционна област, е най-старата и добре уредена сграда, построена през 1878 г., малко след като Кралство Сърбия окупира областта. В нея се помещава сръбското правителство, след като е принудено да напусне столицата.[2] Днес в сградата се помещава Нишкият университет. В Моравска областна военна инспекция влизат всички завладени местности в Сърбия в границите ѝ до 1912 г.

До Руско-турската война от 1877 – 1878 г. населението в Моравско се определя като българско. Това важи особено за Нишко,

Пиротско и Вранско. Поредица въстания от средата на XIX в. са известни в цяла Европа като български. Важен фактор в това отношение е църковната борба, която води местното население.Тя е за български владиции под българско знаме. През 1870 г. е издаден султански ферман за създаване на самостоятелна българска църква. Според него Ниш, Пирот и Враня попадат в диоцеза на българската екзархия. Никой не може да отрече радостта на местното население, стекло се пред църквите за посрещане на хубавата новина от Цариград. Санстефанският договор от 1878 г. сочи Пирот и Враня като български градове, а границата минава малко източно от Ниш. Известно е как Берлинският конгрес решава съдбата на българите. Ниш, Пирот и Враня са предадени на сърбите.[3] Българите в тази област са подложени на асимилация. В началото на Първата световна война населението в областта е с раздвоено национално самосъзнание. Повечето жители на Моравско посрещат българската управа като окупаторска и с презрение. До голяма степен това се дължи и на разпространилата се корупция в общинските управи, която допълнително усложнява положението.[4]

За началник на областта е назначен генерал-лейтенант Васил Кутинчев. Той остава на този пост до 5 март 1917 г., когато е наследен от генерал-майор Александър Протогеров.[5] Областта е разделена на 7 окръга: Пожаревски, Неготински, Зайчарски, Кюприйски (Чуприйски), Вранский и Пиротски. Със заповед за Моравската военноинспекционна област № 4 от 14 декември 1915 г. губернаторът на областта генерал Васил Кутинчев назначава трите бригади от 1-ва Софийска и 6-та Бдинска дивизия за поддържане на реда и отбраната в областта.[6] В споменатата заповед генерал В. Кутинчев нарежда всички запасни войници от 18- до 50-годишна възраст, служили в редовете на сръбската армия, всички офицери, бивши учители, свещеници, журналисти, бивши депутати, военни чиновници и всички съмнителни лица да се интернират във вътрешносттана страната. Това се прави с цел да се отстранят лицата, които евентуално биха могли да организират и участват в бунтове и други подривни действия срещу българската власт. По време на своето управление в Моравско българската държава полага сериозни грижи за здравето на населението, осигурявайки му възможно най-доброто обслужване до този

момент. Но това сръбските управници ще забравят много бързо и след три години българското население, живеещо във Вранска околия, ще остане без медицинска помощ и нито един лекар.[7]

В сериозен проблем през 1916 година се превръща появата на въоръжени банди. Тяхното действие се засилва в края на годината и в начало на следващата. Към началото на януари 1917 г. е забелязано преминаване на много въоръжени чети от австро-унгарската част в българската в районите на Топлица по посока Морава. Планината Куковица, намираща се между Лебане, Лесковац и Враня, се превръща в гнездо на бунтовниците. На 21 февруари 1917 година в района на Топлица избухва бунт. Поводът е поредната мобилизация на войници и годни за служба в областта.[8]

Много са документите, които по един убедителен и недвусмислен начин показват че събитията в Моравско са дело на сръбската Главна квартира, намираща се в Солун, чрез което тя е преследвала:

1. **Една пряка чисто военна цел** – да се организира въстаническо движение, което да се съгласува с пролетната офанзива на Южния фронт. Целта е чрез едновременни действия с нея в българския тил – посредством разрушаване на мостове, жп линии, шосета и тунели – да се компрометира снабдяването с продоволствени и военни припаси на българската армия на Македонския фронт, като същевременно посредством движение на четници по долината на Морава по посока Вардар да се внесе смут в българската армия;

2. **Друга косвена и чисто политическа цел** – чрез въстаническото движение да се дадат доказателства пред света, че Моравската общност, която българите посочват като населена с българи, негодува. Щом населението не е доволно от българската управа, значи то не се счита за българско, иска сръбска власт и в името на това вдига въстание. Този замисъл би успял, независимо дали въстанието е успешно, или не. Свидетелство за това е самопризнание на Коста Печанац, който след провала на бунта, говори на четниците, че „целта е постигната, макар и въстанието де е потушено".[9]

За да реализира тези цели чрез организиране на въстание в Моравско, сръбската Главна квартира, намираща се в Солун и на о. Корфу, изпраща Коста Милованович – Печанац, който е офицер от военното разузнаване и член на организацията „Црна рука", познава

добре разузнавателната служба, тъй необходима при всяко въстание. А като бивш комита в Македония от 1913 г. той има опит в организирането на чети и ръководството на пропагандни и въстанически действия. Коста Печанац е изпратен от Солун със самолет и на 14 септември 1916 г. слиза при село Лебане, Лесковашко. Посрещнат е от местните първенци и смесеното население на областта, което е повече албанско. Печанац носи със себе си призив към албанското население от Есад паша Топтан, писан с турски букви, което е могло да се напише само в Солун (по показанията на поп Д. Димитриевич при разпита му на 15 октомври 1917 г.). В писмото се съобщава, че е дошъл моментът на освобождението на Кралство Сърбия и от тях самите зависи как и на коя страна ще застанат в съдбоносния момент, от което ще им зависи и бъдещето. „Ако вие се окажете съучастници на останалото между вас сръбско население и сръбски деца, ще и вие тогава да очаквате подобно поведение от връщащите се сръбски и съюзнически войски".[10]

Печанац се подписва като „шеф на централния комитет и пратеник на върховната команда. Негови помощници са: 1. Коста Воинович-Косовац, запасен сръбски офицер. Той идва от Австрия, където е бил агент-доставчик за храна на австрийските части. Заедно с Печанац е участвал в организирането на движението в Крушевачки окръг, местността Брус, търсен е в Австрия по съдебно дело, но успява да избяга в българската част. Нему е било възложено организирането и ръководенето на въстанието в Куршумлийска и Прокупленска околия. Като негови помощници се сочат запасният сръбски майор Драгутин Минич и др.; 2. Поп Димитър Димитриевич, първоначално действа като секретар на Печанац, но скоро се отделя и започва самостоятелно ръководство на чета. Негови помощници са: капитан Влахович, поручик Синанин и др. Те са организтори на въстанието в Лебанско, Вранско и Лесковачко; 3. Организатор на движението в района на Власотинци в посока на старата българо-сръбска граница към Трън е Божил – писар в Вранска община, най-вероятно с офицерски чин, не е известна фамилията му. За свои помощници той има един сръбски майор, един руски офицер и др.; 4. Организатор за Пиротския окръг е известния Йован Радоевич, който се подписва като професор, най-вероятно гимназиален учител.

Неговата група на края на въстанието се присъединява към власотинската чета.[11]

Основна единица на организацията е селото. Във всяко село е организирана група от пет въоръжени човека с един старейшина. На тези групи е възложено да организират населението в четническо движение, като поддържат духа му с тревожни слухове, да набавят оръжие чрез залавяне и обезоръжаване на отделни войници, стражари и слаби български войскови команди. Като помощници на основната единица на четите са били летящите пощи, които разнасяли писмата. За сборен пункт на донесенията на летящите пощи от двете страни на Морава е била определена гара Брестовица между гарите Ниш и Лесковец.

Оформят се следните по-големи чети и отряди:

1. Прокупленско-Куршумлийска чета – най-силната чета, в която са главните ръководители на движението. Наброява около 2000 – 3000 въоръжени лица, които пленяват около 600 български войници и 2 картечници и завладяват градовете Куршумлия и Прокупле.

2. Лебанска чета – още наричана и Ябланичка, наброява около 1000 въоръжени лица.

3. Пиротска чета – в която влиза и Власотинската, наброява около 1000 човека, но те са слабо въоръжени с не повече от 300 пушки.

Другите по-малки чети, като Петровачко-Кучевска и др., са малобройни и незначителни.[12]

В областта Печанец се свързва с Воинович, чиято база е с. Гъргур. През януари 1917 г. се взема решение за въоръжено въстание.Четата на Воинович действа в района на Копаоник и Куршумлия, хората на Печанац – в Прокуплийско, а Милинко Влахович се насочва към Враня. Въстаниците са едва три-четири хиляди души. Четата на Коста Печанац се насочва към Лесковац, но при с. Петровец е разбита от българските части. През март 1917 г., успява да завладее Куршумлия.[13]

Не закъснява и възмездието. Разположението на българските части по това време са следните: От 11 Опълченски полк: 1 рота в гр. Куршумлия, 1-ва рота в гр. Прокупле, 1/4 в Житни Поток , 2-ра рота в Лебане , 4-та рота и 1/2 ескадрон в Ниш, 1 1/2 рота в Лесковац. Пристигналите части от Опълченската бригада под ръководството

на полковник Иван Златанов са били изпратени: 1 дружина към моста на река Морава при село Мрамор, 3 дружини към Лесковац, 1 рота е спряна в Ниш и една рота изпратена към село Мрамор. От пристигналата батарея от Зайчар ръководена от майор Стефанов, се назначават 2 оръдия в Лесковац и 4 оръдия остават в Ниш. От гаубичното отделение на подполковник Ганев се назначават една батарея в Ниш и една в Лесковац. От планинската дивизия от Трети македонски полк се изпращат: 1 дружина с две оръдия към Гиляне, Каменица и 1 дружина с 4 оръдия към Прищина. На 26 февруари е изработен план от началника на областта, според който ротата от Куршумлия да настъпи през Арбанашка, Пролом, Джака, Търса към Пусто село, ротата от Прокупле настъпва към Пясча, Житни поток, Широки ниви, Ново власи, Загражда. Частите на полковник Иван Златанов настъпва от гара Брестовац, Лесковац, Мирошевци, Враня към Косачник, Славик за Стубла. На 3-ти планински полк е заповядано да наблюдава старата сръбско-турска граница от Медевци до Горни Врапци и после да стегне кръга към Редко-цер и Медведжа, за да се прехвърлят частите в Косово поле.[14] На 28 февруари колоните пристъпват към изпълнение на поставените им цели, само ротата от към Куршумлия тръгва малко по-рано, на 26-ти февруари вечерта. Въстаниците отправят всички усилия към Прокупле. На 4 март българският гарнизон, обграден от всякъде, напуска Лебане и въстаниците превземат града под свой контрол. На 5 март ротата на майор Попов от Житни поток е принудена да настъпи към Лесковац, а въстаниците се стремят да заемат възвишението Мали Ястребац. На 3 март те заплашват дружината на полковник Врачев при предмостовото укрепление при с. Мрамор. Въобще към 3 март вечерта въстаниците успяват да завземат целия ляв бряг на река Морава. При това положение българските части се оттеглят отвъд Морава като заемат селата Александровац (дн. град Александровац), Балаинци, Поток и Суповац. По-нататъшни сведения за водене на военни действия липсват.

В писмата си до Воинович Печанац споменава, че народът се вдига масово на бунт и българската войска панически бяга, но това едва ли е вярно. Генерал Александър Протогеров се спира на събитията по-подробно, описвайки завареното положение, когато пристига

в Щаба на областта на 5 март. Положението във въстаналата област генерал Протогеров описва по следния начин: Около 1000души четници са се прехвърлили в Мали Ястребац планина; други 1000 – 1500 души действат в областта на Лебане, около 500 – 1000 при устието на река Топлица. Около Прокупле и Житни поток какво е положението, още не е известно, но предполагат се около 2000 души четници. Силният напор към Блаце и постоянните престрелки южно от Куршумлия навеждаха на предположението че в тия райони има около 1000 – 2000 души четници. Движението на четите около Соко баня, прекъсването на съобщенията между Дервент и Ниш и между Власотинци и Пирот създават огромен проблем на военната управа чак до края на войната.[15]

Въстанието много бързо е потушено от българските и австроунгарски военни части, но не е така положението със скитащите из областта сръбски четници. Те имат прекрасни възможности за укриване из планинско-гористите райони в Моравско, а и намират подкрепа сред просръбсктo население в областта. Българските офицери и войници нямат необходимия опит за борба с чети. Това налага да се търсят вещи в това отношение хора. Изборът пада върху полковник Петър Дървингов. По предложение на генерал Ал. Протогеров той е назначен за началник на щаба на Моравската военноинспекционна област.[16] За да се ликвидира четничеството, е необходимо добро командване и познание на този тип водене на борба.

По идеята на полк. П. Дървингов се събира Военен съвет и се стига до заключение, че борбата срещу сръбските чети не може да се води ефикасно от офицерите от редовните части, които никога не са се занимавали с революционна дейност. Според него това може да сторят само хората, които разбират характера на тази борба. Такива са бившите войводи и четници на ВМОРО. Набързо се формира отряд начело с воеводата Тане Николов. На същия принцип се изграждат специалните контрачети, чиято задача е да се засили преследването на сръбските чети. В сръбската историография те са наречении партизани, което подчертава моралната принадлежност към партизанския отряд.[17] След Първата световна война сръбските управляващи също ще формират контрачети в окупираните български Западни покрайнини. Те са съставени преди всичко от местни хора –

родоотстъпници, продали се за по-добра служба в общината или за парче хляб.

Българските и австро-унгарските власти действат съвместно в областта. След няколкодневни сражения, на 14 март, българската армия влиза в Прокупле, а австро-унгарците в Куршумлия. Към 25 март въстанието е напълно потушено.

На 18 април 1917 г. Коста Печанац организира заседание на Военния съвет, на което присъстват всички по-известни водачи на въстанието. Взето е решение да се организира чета, която да тръгне към краища, населени с етнически българи, за да се отмъсти за това, което е направила българската армия при потушаването на въстанието. Първата акция на сформираната чета е на 1 май 1917 г. На жп гара Ристовац, където четниците нападат българска войскова част. Там загиват 52 български войници и един офицер. След това Печанац с около 200 четника тръгва към Босилеград, минава река Южна Морава на моста край село Брестница и се отправя към Вранска баня. От Първонек и Бабина поляна излизат на Бесна кобила, където минава границата между България и Сърбия.[18]

На 15 май 1917 г. Печанац успява да се промъкне, преминава старата българска граница и с бандата си нахлува в Босилеградско. Запалени са селата Горна и Долна Любата, Горна Лисина, Ръжана и самият Босилеград. Убити са 32 българи, а две деца са изгорени живи. Почти целият Босилеград е опожарен. Такива са методите на действие на „сръбските въстаници".[19] След това Печанац и хората му се оттеглят към Косово и действат в районите, контролирани от австро-унгарците – Печ, Метохия и Санджак.

През октомври 1917 г. Австро-унгарското командване създава изцяло албански части за залавяне на сръбските четници. През декември 1917 г., Воинович е убит, но Печанац успява да се измъкне. По-късно той е един от главните палачи на българите в Македония. По времена Втората световна война Печанац отново участва в четническото движение– този път на Дража Михайлович. Организира заговор срещу Михайлович, тъй като иска той да оглави организацията. Влиза в преговори с немците и взема 700 000 златни марки, за да предаде Михайлович. Но четническият командир разбира за готвеното мупокушение и на 25.05.1944 г. неговите хора залавят К. Печанац в с. Николница до Соко(л)-баня и го разстрелват.

Като жертви от въстанието сръбската и югославската литература, посочва баснословните 20 000 убити от „бугарског окупатора".[20] Това е несериозна цифра, тъй като при условие че населението на Куршумлия тогава е около 1553 души, на Прокупле – 5751 души, Враня – 9981 души, това би означавало в бунтовните райони да не е останал жив човек.[21] Избитите едва ли са повече от няколко стотин до хиляда души. Полковник Петър Дървингов пише следното за събитията през 1917 г.: „обири без убийства – 49, обири с убийство – 14, престрелки – 27, убити от частите местни жители – 18, заловени четници и пленници – 56, предали се доброволно – 186, събрано оръжие: пушки 150, патронни 1780, бомби 5".[22]

На Парижката мирна конференция делегацията на новото Кралство на сърби, хървати и словенци остро обвинява България за потушаването на въстанието. В Меморандум, адресиран до Великите сили, на България се приписва какво ли не, но ако вземем писмата, адресирани до Воинович от Печанац можем да видим как самият той настоява да се спрат убийствата на цивилно население и ограбването. Въстанието не дава очаквания от сръбската страна резултат, тъй като моравските българи, не притежават типичния сръбски шовинизъм и българомразство. Събитията от разглеждания период само допълнително задълбочават травмата, нанесена от Първата световна война на българското население, останало по силата на мирните договори в пределите на новосформираното Кралство на сърби, хървати и словенци.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Величков**, Л. Българската военноадминистративна власт в Моравско (октомври 1915 – август 1916.). – В: ВИСб, 2009,№ 4, с. 41.

[2] **Иширков**, Ат. Моравска военноинспекционна област. С., 1918. с. 18.

[3] **Минчев**, Д. Военнореволюционната дейност на Петър Дървингов (1898 – 1918). С., 1990, с. 129.

[4] Пак там, с. 130.

[5] **Архивите говорят**. Т. 35. Българите от Западните покрайнини (1878 – 1975). Сборник от документи. Съставители: Ел. Бугарчева, Л. Зидарова. С., 2005. с. 111 – 114.

[6] **ЦВА**, ф. 1548, оп. 1, а.е. 3, л. 1.

[7] **Величков**, Л. Цит. съч., с. 42.

[8] **Иширков**, Ат. Цит. съч., с. 25.

[9] **Вендал**, Х. Топлички устанак.– В: Политика, 17 февруари 1925, с. 5.

[10] Въстанието в Моравско през м. февруари 1917 г. е дело на сръбската главна квартира.– В: **„Свободна дума”**, седмично списание за политика и култура, год. I, кн. 9, София, 7 февруари 1919, с. 6 – 7.

[11] **Перовић**, М. Топлички устанак. Изд. „Словољубве”, 1971, с. 60 – 61.

[12] **Георгиев**, В.,Ст. **Трифонов**. История на България 1878 – 1944 в документи. Т. 2. 1912 – 1918. С., 1996, с. 541.

[13] **Перовић**, М. Цит. съч., с. 65.

[14] **Георгиев**, В.,Ст. **Трифонов**. Цит. съч., с. 546.

[15] Пак там, с. 547.

[16] **Минчев**, Д. Цит.съч., с. 133.

[17] **Минчев**, Д. Тане Николов – командир на партизанска рота в Поморавието през Първата световна война.– В: 120 години отрождението наТаню Николов. Хасково, 1993, с. 46.

[18] **Младенов**, Ал. Долна Любата – кратка история, обичаи и традиция. Ниш, 2011, с. 55.

[19] **Димитров**, Т. Босилеградският край в Сръбската експанзия към Българските земи до 1920 г. Кюстендил, 1996, с. 45 – 46.

[20] **Хаџивасиљевић**, Ј. Бугарска зверства у Врању и околини (1915 – 1918). Нови Сад, 1922, с. 36.

[21] **Каросеров**, И. Моравската област в народостопанско отношение. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието. С., 1993, с. 102.

[22] **Минчев**, Д. Цит.съч., с. 145.

Сто години от началото на Първата световна война

СБОРНИК ДОКЛАДИ ОТ ЮБИЛЕЙНАТА КРЪГЛА МАСА, 27 НОЕМВРИ 2014, ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Езиково-стилов редактор и коректор *Цветанка Рашкова*
Технически редактор *Наташа Грозданова*

Формат 60x84/16
Печатни коли 9

ISBN 978-619-208-053-2

Предпечат:
Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий", 2016
гр. Велико Търново, ул. "Теодосий Търновски" № 2